T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

BİR HALK KİTABI OLARAK (H. 1329 TARİHLİ) MUHAMMED HANEFİ HAZRETLERİ CENGİ

Esra KARABIYIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS

Çankırı-2019

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

BİR HALK KİTABI OLARAK (H. 1329 TARİHLİ) MUHAMMED HANEFİ HAZRETLERİ CENGİ

Esra KARABIYIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Abdulselam ARVAS

Çankırı-2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi……...iv

Tez Kabul ve Onay……v

Ön Söz……vi

Özet.....viii

Summary.....ix

Kısaltmalar……..x

1. GİRİŞ……...1

1.1. Halk Kitaplarına İlişkin Temel Kavramlar 2

1.1.1. Halk Kavramı ve Kapsamı 3

1.1.2. Nesne Olarak Kitap ve Kitap Okuma Eylemi 4

1.1.3. Halk kitapları..... 5

1.2. Halk Kitaplarının Özellikleri ve İcra Mekânları 10

1.3. Çalışma Hakkında Genel Bilgiler 17

1.3.1. Konu..... 17

1.3.2. Amaç 17

1.3.3. Kapsam ve Sınırlılıklar 18

1.3.4. Yöntem..... 18

2. MUHAMMED HANEFİ HAZRETLERİ CENGİ……19

2.1. Cenknâmelere Genel Bir Bakış..... 19

2.2. Muhammed Hanefi Cenknâmeleri Üzerine Yapılmış Çalışmalar 22

2.2.1. Kitaplar..... 23

2.2.2. Makaleler..... 24

2.2.3. Tezler..... 27

2.3. Bir Halk Kitabı Olarak (H. 1329 Tarihli) Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi 28

2.3.1. Tursun Fakih 28

2.3.2. Muhammed Hanefi 29

2. 3. 3. “Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi” Adlı Eserin Dış Özellikleri 30

2. 3. 4. “Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi” Adlı Eserin Muhtevası 31
2. 3. 5. Derkenardaki “Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah-ı Horasan” Adlı Destanın Kısaca Muhtevası ve Tavsifi 34
2. 3. 6. “Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi” Adlı Eser Bir Halk Kitabı mıdır? 36

3. “MUHAMMED HANEFİ HAZRETLERİ CENGİ” NİN BAZI NÜSHALARI HAKKINDA……41
3.1. Nüshaların Mukayesesi 41
3.2. Nüshalarda Başlangıç ve Bitiş 43
3.3. Nüshalarda Konunun İşlenişi 45
3.4. Nüshalarda Mekân 46
3.5. Nüshalarda Geçen Tipler 47
3.5.1. Erkek Tipler 48
3.5.1.1. Müslüman Tipler 48
3.5.1.1.1. Hz. Muhammed (s.a.v) 48
3.5.1.1.2. Hz. Ali 50
3.5.1.1.3. Hz. Hasan 53
3.5.1.1.4. Hz. Hüseyin 54
3.5.1.1.5. Hz. Ebu Bekir 54
3.5.1.1.6. Hz. Ömer 54
3.5.1.1.7. Hz. Osman 55
3.5.1.1.8. Hz. İbrahim 55
3.5.1.1.9. Hz. İsmâil 55
3.5.1.1.10. Hz Musâ 55
3.5.1.1.11. Hz Zekeriyyâ 56
3.5.1.1.12. Hz. Yahya 56
3.5.1.1.13. Hz. Eyyûb 56
3.5.1.1.14. Hz. Dâvud 57
3.5.1.2. Müslüman Olmayan Tipler 57
3.5.1.2.1. Kayser-i Rum 57
3.5.1.2.2. Tabut 58
3.5.1.2.3. Davud 62
3.5.1.2.4. Rüstem 63

3.5.1.2.5. İskender 65
3.5.2. Kadın Tipler 65
3.5.2.1. İslâmi Tipler 65
3.5.2.1.1. Hz. Fâtıma 65
3.5.2.2. Sonradan Müslüman Olan Tipler 66
3.5.2.2.1. Hanife 66
3.5.2.2.2. Mine 68
3.6. "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi"nin Bazı Nüshalarında Bulunan Belli Başlı Motifler 71
3.6.1. Dinî Motifler 71
3.6.1.1. Allah İnancı 71
3.6.1.2. Melekler 72
3.6.1.3. Kitaplar 72
3.6.1.4. İbadet 73
3.6.2. Menkıbevî Motifler 74
3.6.3. Efsanevî Motifler 75
3.6.4. Hayvanlar 77
3.6.5. Aletler 79
3.6.6. Çalgılar 81
3.6.7. Savaş 82

4. SONUÇ……..85
KAYNAKÇA……88
EKLER……..98
ÖZGEÇMİŞ……133

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırladığım *"Bir Halk Kitabı Olarak (H.1329 Tarihli) Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi"* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, dönem projesi içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, dönem projesi yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

19/07/2019

Esra KARABIYIK

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Esra Karabıyık tarafından hazırlanan *Bir Halk Kitabı Olarak (H. 1329 Tarihli) Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi* başlıklı bu çalışma, *19.07.2019* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *oybirliği ile* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Türk Dili ve Edebiyatı* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Danışman: Doç. Dr. Abdulselam ARVAS İmza:……

Üye: Prof. Dr. Abdülhakim KOÇİN İmza:…….

Üye: Dr. Öğr. Üy. Seval KASIMOĞLU İmza:…….

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 2019 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Cenknâmeler, Türk kültürünün gelişmesi ve yayılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Cenknâme türü halk kitapları, çok eski tarihlerden beri dünyanın farklı milletlerinde mevcut olup toplumun mensup olduğu dinin şekillenmesinde, benimsenmesinde önemli bir vazife icra etmektedir. Kültür zenginliğimizin delili niteliğindeki bu eserler hem yazılı hem sözlü geleneğin kesişim noktasında bulunan ve halka yön veren önemli ürünlerdir. "*Bir Halk Kitabı Olarak (H.1329 Tarihli) Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" başlıklı çalışmamızda "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adlı eski alfabeli Türkçe matbu eser halk kitapları bağlamında incelenmektedir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Halk kitapları, sözlü ve yazılı kültürümüzün kesişim noktasında bulunmasından dolayı giriş bölümünde ilk olarak, kültürün tanımına, etkisine değinilmiştir. Daha sonra ise halk kitaplarının mahiyetini anlamak amacıyla ona ilişkin bazı kavramlar açıklanmıştır. Mesela halk kitaplarının ne olduğu, ne tür eserleri kapsadığı, özellikleri ve icra mekânları ele alınmıştır. Çalışmanın konusu, amacı, kapsamı ve yöntemi hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, cenknâmeler hakkında genel bir değerlendirme yapılmış ve tekrara düşmemek için Muhammed Hanefi cenknâmeleri üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra cenknâme yazarı Tursun Fakih ve Muhammed Hanefi'nin hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Yine bu bölümde elimizdeki "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adlı eserin dış özelliklerine, muhtevasına yer verilmiş ve eserin neden bir halk kitabı olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde derkenardaki "*Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah'ı Horasan*" adlı hikâye şekil ve muhteva açısından kısaca incelenmiştir.

İkinci bölümde "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adlı eser "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*", "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi*" ve "*Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*" adlı eserlerle mukayese edilmiştir. Bu eserler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Halk kitapları alanında yaptığı çalışmalarla bu disipline katkı sağlayan, bana yol gösteren, yardımını ve bilgisini hiçbir zaman benden esirgemeyen hocam *Doç. Dr.*

Abdulselam ARVAS'a, çalışmamıza yaptığı katkılardan ötürü *Prof. Dr. Abdülhakim KOÇİN* Hoca'ya ve *Dr. Ögr. Üyesi Seval KASIMOĞLU*'na teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan, maddî ve manevî her türlü desteği veren başta babam olmak üzere aileme şükranlarımı sunarım.

19.07.2019

ESRA KARABIYIK

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin başlığı : Bir Halk Kitabı Olarak (H. 1329 Tarihli) Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi
Tezin Yazarı: Esra KARABIYIK
Danışman : Doç. Dr. Abdulselam ARVAS
Anabilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı :
Kabul Tarihi : 09.07.2019
Sayfa Sayısı : X(ön sayfalar)+87(tez)+33(ekler)
Bu çalışma, *Bir Halk Kitabı Olarak (H.1329 Tarihli)* "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adını taşımaktadır. Çalışmada ilk olarak kültür, halk kitapları gibi kavramlar üzerinde durulmuştur. Daha sonra halk kitapları ve özellikleri incelenmiş, çalışma hakkında genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" başlıklı eser ile ilgili yapılmış çalışmalara yer verilmiş ve aynı zamanda eser, şekil ve muhteva bakımından incelenmiştir. Kısaca bu bölümde eserin halk kitabı olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adlı eser "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*", "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi*" ve "*Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*" adlı eserlerle mukayese edilerek incelenmiştir. Amacımız, halk kitaplarına dair yeni bir çalışma ortaya koymak suretiyle bu alana katkı sağlamak ve "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi"nin halk kitapları içerisindeki yerini ve önemini belirlemeye çalışmaktır.
Anahtar Kelimeler: Halk kitapları, kültür, "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi", "Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi", "Resimli Muhammed Hanefi Cengi" ve "Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar"

Çankırı Karatekin Üniversity Graduate School of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis : As a Populer Book (Dated H. 1329) "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi"
Author : Esra KARABIYIK
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Abdulselam ARVAS
Department : Department of Turkish Language and Literature
Sub-field :
Date : 19.07.2019
This study is called *"As a Popular Book (Dated H.1329) Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi"*. İn this study, firstly, concepts such as culture and folk books are emphasized. Then, folk books and their features were examined, general information about the study was given. İn the first part of the study, studies related to the work titled "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" are given and also the work was examined in terms of form and content. Briefly in this section it is tried to determine whether the work is a folk book or not. İn the second part of the study, "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" work "Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefî","Resimli Muhammed Hanefi Cengi" and "Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar" was compared with the works examined. Our aim is to contribute to this field by introducing a new study on folk books an try to determine the place and importance of "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi".
Keywords: Folk Books, Culture, "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi","Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefî","Resimli Muhammed Hanefi Cengi","Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar"

KISALTMALAR

bs.	Baskı
C.	Cilt
Ç. Ü.	Çukurova Üniversitesi
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
İVAF	Maramara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
isz.	İsimsiz
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
S.	Sayı
ss.	Sayfa Sayısı
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi Vessellem
TDK.	Türk Dil Kurumu
TTK.	Türk Tarih Kurumu
Ü.	Üniversite
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
yay.	Yayınları
A nüshası	1329 Tarihli "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi"
B nüshası	"Haza Kitâb-ı Muhammed Hanefî"
C nüshası	1939 Tarihli "Resimli Muhammed Hanefi Cengi" ve 1969 Tarihli "Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar

1. GİRİŞ

Cenknâmeler, Türk hayat tarzına ve dünya görüşüne uygun eserler olduğu için son dönemlere kadar varlığını koruyabilmiştir. Zira bu eserler, eskiden beri hem sözlü kültürde hem yazılı kaynaklarda karşımıza çıkan bir türdür. Bu eserleri besleyen, şekil veren iki kaynağın olduğu ifade edilmiş ve bunlardan birinin Türk kültürü, diğerinin ise İslam dini olduğu dile getirilmiştir. Bu iki unsur Türk insanının varlığını kuşatmış, Türk insanına şekil vermiş ve Türk millî ruhunda derin izler bırakmıştır (Çetin, 1997: 327). Bu iki unsurdan biri olan kültür "*Yaşanan ve yaşatan varlık olarak geçmişten geleceğe süren bir olgudur*" (Güvenç, 1993: 231). Her toplumsal ögede yansımasını bulan dokudur (Turan, 1990: 13). Hayata yansıyan tüm ögelerin bütünü olan kültür kavramı, toplumların, grupların, milletlerin birbirinden farklı olmasını sağlar (Ergin, 2012: 23). Sosyal bilimlerde bu kavram "*insan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktaralıp iletilen her şeyi*" (Marshall, 1999: 442) kapsamaktadır. Türk halk kültürü ise uzun yıllar boyunca Anadolu'da geleneksel yaşamını sürdüren insanların kendi zevkleriyle oluşturdukları dil, gelenek, görenek, kültür gibi unsurlara verilen ad olarak ifade edilmiştir (Artun, 2008: 441).

Kültür; halkın, toplulukların, milletlerin birbiriyle olan etkileşimiyle doğar, bunlara eklenen yeni unsurlarla gelişir ve gençleşir, bazıları da etkisini kaybederek kaybolur (Yılmaz, 1994: 2). Halk kültürü yani halkın oluşturduğu kültür, insanların kişiliklerini, kimliklerini belirleyen, milletleri birbirinden farklı kılan, milletleri bugüne kadar yaşatan en önemli güçtür. Toplumdaki kişilerin, grupların, milletlerin arasında oluşan yenilikler ve etkileşim kültürel değerlerin değişmesine neden olmaktadır. Bu etkileşim ve değişimin en önemli nedenlerinden birisi de İslam dininin kabul edilmesiyle toplumun yaşadığı değişimdir.

Edebi eserler Türk toplumunun yeni bir dini benimsemesinden sonra içerik olarak İslam dininin ögelerine ve renklerine bürünmüştür (Artun, 2008: 313). Agah Sırrı Levend, Türk toplumunun kavim halinde yaşadığı İslamiyetin kabul edildiği döneme kadar süren çağ ile İslam dininin kabul edilip 19. yüzyılın sonlarına kadar süren dokuz yüzyıllık ümmet çağı gibi iki büyük çağ geçirdiğinden bahsederek ümmet çağında İslamiyet'in birleştirici ve bütünleştiriciliğinin etkisiyle halkın edebiyat alanında en verimli dönemi olduğunu vurgular (Levend, 1962: VII). Lütfi Sezen de

bu dönemde yeni benimsenen dinin etkisiyle Türklerin bir taraftan eski din ve inanışlarına bağlı eserler vermeye devam ettiğini diğer taraftan da konusunu tamamen İslam dininden alan eserler meydana getirdiklerini ifade etmiştir (Sezen, 1991: 18). Böylece İslamiyet sonrası Türk edebiyatında *hadis kitapları, Kuran tefsirleri, menkîbevi İslam tarihlerinin çoğu, fütüvvetnameler, dinî- destanî halk kitapları, halk hikâyeleri, menakıpnâmeler* gibi halk için birçok tasavvufî eserin ortaya çıktığı görülmektedir (Artun, 2006: 103). Ayrıca bu dönemde, mitlerle örülü destanların yerini dinî, ahlakî ve kahramanlık konuları üzerine yoğunlaşılmış destanlar almıştır. Türk toplumu süreç içerisinde birçok inanç sisteminin ve dinlerin etkisi altına girmiş olduğu için eski inançlarının da bir bölümünü alarak yeni dinin kalıplarına uydurup eserler vermişlerdir (Artun, 2005: 59-60). İnanç merkezlerine bağlı kültür değerlerini de yaşayan kültür topluluğunun dünya görüşüne ve değerler sistemine göre şekillendirmişlerdir. Kısaca dinle birlikte toplum ve edebiyat da değişmiştir (Artun, 2000: 40). Yeni benimsenen dinin sosyal hayatı etkilediği gibi sosyal hayatın yansımalarını taşıyan edebiyatımızı da fazlasıyla etkilemiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda geleneksel kültürün ve İslam dininin yaşamımızda ve edebiyatımızda ne kadar büyük bir öneme ve etkiye sahip olduğunu görmekteyiz. Onun için de kültür ve İslamiyet'in oluşturduğu unsurları fazlasıyla içinde barındıran cenknâmeleri hem bilimsel açıdan ele alıp hem de halka tanıtıp sevdirmeliyiz. Bu eserleri, gelecek kuşaklara aktarmak suretiyle kültürel mirasımıza sahip çıkmalıyız. İşte bu noktada halkın okuma yazma bilmediği dönemden başlayarak halkın eğitilmesinde ve yeni benimsenen dinin tanıtılmasında ve yayılmasında önemli bir yere sahip olan cenknâme türü halk kitapları karşımıza çıkmaktadır. Kültür ve inançlarımızda derin izler bırakan halk kitaplarını cenknâmeler temelinde anlamaya ve incelemeye geçebiliriz. Bu bağlamda ilk olarak halk kitaplarına dair temel kavramlar ele alınabilir.

1.1. Halk Kitaplarına İlişkin Temel Kavramlar

Halk kitabının ne olduğunu anlamak ve hangi tür eserleri içinde barındırdığını ortaya koymak için bazı kavramlara değinmekte fayda vardır. Buna göre halk, kitap, kitap okuma gibi temel kavramları irdelemek gerektiği kanaatindeyiz.

1.1.1. Halk Kavramı ve Kapsamı

Halk kavramı, birçok bilim adamı tarafından görüş öne sürülen geçmişten bugüne farklı anlamlar taşıyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavrama yönelik görüş öne süren Alan Dundes'e göre geleneksel anlayıştaki halk kavramı, toplumda alt tabakayı oluşturan köylü kavramıyla eşdeğer görülen, okuryazar bir toplumda cahil kesim olarak ele alınan, seçkin tabakaya tezat olarak düşünülen bir kavramdır. Daha sonra yazar bu kavramın değişerek en az bir ortak faktörü paylaşan herhangi bir insan grubunu kapsadığını ifade eder (Dundes, 1998: 139-143).

İlk çağlarda halk kavramı, halkın hükümdarla ve ona bağlı çevreler dışında kalmış henüz sınıflara ve tabakalara ayrılmamıştı. Yöneten ve yönetilen ayrımı içinde hükümdar çoban ise halk onun sürüsü veya hükümdar Tanrı'nın vekili ise halk da onun kulu hükmünde görülmekteydi (Levend, 1968: 171). Ortaçağ İslam filozoflarına göre de avam sınıfının yani halkın bir koyun sürüsünden ibaret olduğu (Köprülü, 2004: 27) ileri sürülmekteydi.

Agah Sırrı Levend; Türklerin, İslam'ı kabul ettiği 11. asırdan 14. asrın sonlarına kadar bu anlayışın devam ettiğini, Fatih Sultan Mehmet'ten sonra havas ve avam ayrımının ortaya çıktğını (Levend, 1998: 29-30) dile getirmektedir. Benzer bir görüşü Şükrü Elçin de ifade etmektedir. Elçin'e göre İslamiyetin kabulünden önce halk kavramı için bir ayrım yok iken daha sonra İslamiyet anlayışı ve medreselerden ötürü "okumuş" ve "cahil"leri karşılamak üzere halk kavramı oluşmuş ve halkı farklı gruplara bölmüştür (Elçin, 1998: 2). Ayrıca Elçin halk kavramını "kavim", "millet", "ümmet" ve "devletin teb'ası" gibi manalarda kullanarak toplumun dinî, siyasî, sosyal alanlarlardaki iş paylaşımından meydana gelen birtakım toplulukların doğması ile ortaya çıkmış olduğunu ifade eder (Elçin, 1977: 540).

Orhan Özdemir halk kavramını 13. yüzyıldan Tanzimat'a kadar bir devlet sınırları içerisinde yaşayanların daha çok yönetici ve aydınlar dışında kalan bölümü olarak görür, Tanzimat sonrası ve Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen yıllarda ise "halk" kavramının politik hedefleri olan bir kavrama dönüştüğünden bahseder (Özdemir, 2012: 307-310).

Konuya ilişkin görüş beyan eden başka bir bilim insanı da Metin Ekici'dir. Ekici halk kavramının, insanların sınıf farklılıklarını sosyal yaşamlarını ve statülerini esas alarak oluşturulduğunu, şehirden çok uzak olmayan, taşrada ya da köylerde oturan, tam medeniyeti yakalayamamış grupların, milletlerin değerlerini değiştirmeden yıllarca saklayan kişiler olarak (Ekici, 2000: 2-3) açıklamaktadır.

Erman Artun ise halk kavramını "*ortak dili konuşan, gelenek ve görenekleriyle ortak etkinliklerde buluşan; ortak şeylere gülüp ağlayan, günlük yaşantısında birbirinden farklı olmayan insan topluluğu*" olarak ifade etmektedir (Artun, 2004: 1).

Bu görüşler esas alınarak halk kavramının, toplumun bütün üyelerini ilgilendiren ve aynı din, dil, kültür vb. unsurlar çerçevesinde insan gruplarını birleştiren büyük bir kitleyi karşıladığı düşünülebilir. Ayrıca halk kavramının anlam açısından zamana ve koşullara bağlı olarak değiştiği de açıkça görülmektedir.

1.1.2. Nesne Olarak Kitap ve Kitap Okuma Eylemi

Genel anlamda "*yazmak, bağlamak, dikmek, nikah kıymak, zorunlu kılmak gibi anlamlara gelen Arapça,* ***KTB*** *kökünden türeyen kitap, bizim medeniyetimizin de vazgeçilmezlerinden biridir*" (Kara, 1999: 30). Keşfedildiği andan itibaren hem bireysel olarak hem de toplumsal olarak öğrenme, öğretme, yetişme, yetiştirme, bilgilenme, kültürler arası etkileşim ve daha sayamayacağımız bir çok hususa katkı sağlayan, hayatımızı etkileyen, yön veren bir nesne olarak (Arvas, 2017: 50) karşımıza çıkmaktadır. Matbaayla birlikte basma (matbu) kitaplar çoğalmış, kitap oranında hızlı bir artış yaşanmış ve kitaplar her tür ve şekilde yazılarak basılmıştır.

Kitap okumak ise "*görüp algılama, algıladığını anlama, anladığını seslendirme ya da yazma, zihinde yapılandırma gibi göz, ses organları ve zihnin çeşitli hareketlerinden oluşur*" (Çelik, 2006: 18). İnsanoğlunun yaşam boyu sürdürdüğü yararlı bir uğraştır (Aktaş vd., 2011: 41). Kitap okumak, olaylara geniş bakış açısı ile bakmayı sağlar. Ayrıca düşünce kapasitesini ve kültür düzeyini artırır. Kitabın toplumları yönlendirdiği, gelecek kuşaklara bilgi, birikim ve kültür aktarımı sağladığı söylenebilir.

Kitap okuma eyleminin bazı çeşitleri olduğunu ifade eden bir araştırmacı, sesli okuma, sessiz okuma, özgün okuma, içten okuma, hızlı okuma olmak üzere bu eylemi beş grupta incelemektedir (Çelik, 2006: 21-24).

Konuya ilişkin çalışma yapan Zehra Öztürk kitapları okunurluklarına göre dört gruba ayırmıştır:

1- Kişinin sadece gözleriyle takip ederek okuduğu kitaplar (Günümüzde Batı kültürünü almış kişilerin okuyup yazdığı kitaplar bu çeşittendir).

2-Belirli bir bilgi disiplinine bağlı olarak yazılmış, aydın bir kişinin kendi kendine veya bir topluluk içinde okuyup değerlendirebileceği kitaplar (Divanlar, mesneviler, belagat kitapları, dini ilimlere ait kitaplar gibi.)

3- Anlatı kitapları: Topluluğa, söz yanında mimik ve taklitlerle, bazen de şiir ve müzikle süsleyerek anlatılan yazıya geçirilmiş sözlü halk edebiyatı ürünleri.

4-Halka yüksek sesle okunmak için yazılmış kitaplar (Öztürk, 2007: 402-403).

Bu araştırmada üzerinde durduğumuz "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" adlı eser yukarıda değindiğimiz okunurluklarına göre kitap çeşitlerinden konumuza dâhil olan halka yüksek sesle okunmak için yazılmış kitaplardandır. Kitap okuma çeşitlerinden ise belli bir mekânda ve zamanda dinleyiciye hitaben yapıldığı için sesli okuma grubu içinde incelenmektedir. Halk, kitap, kitap okuma kavramlarına kısaca değindiğimize göre şimdi asıl konumuz olan "halk kitapları nedir, neleri kapsamaktadır?" sorularının cevaplarına geçebiliriz.

1.1.3. Halk kitapları

Halk kitapları, aydın kesim tarafından tercüme veya adapte yoluyla Türk kültürüne kazandırılan, birçok olay çevresinde meydana gelen ve zümre ayrımı olmaksızın okunan veya dinlenen eserler olarak tanımlanmaktadır (Çetin, 2007: 155). Bilim dünyasının üzerine eğildiği ve bilimsel araştırmalara tabi tutulan halk kitapları, çok

eski tarihlerden beri dünyanın farklı milletlerinde mevcut olan sözlü ve yazılı geleneğin kesişim noktasında bulunan kitaplardır (Arvas, 2017: 3).

Bu konuda önemli çalışmalar yapmış olan araştırmacımız Zehra Öztürk, halka yüksek sesle okumak için yazılan bu şekilde düzenlenen ilk kitapların imana, ibadete, ahlaka ve tarihe dair bilgiler veren kitaplar olduğunu söyler. Yazar bu kitaplardan askeri coşturucu, düşmana karşı vatanı savunmaya teşvik edici kahramanlık destanları, halkı eğlendirici aşk ve macera kitapları ve dinî tasavvufî hikâyelerden bilgi verici kitaplara kadar geniş ve farklı konuları içeren kitaplar olarak bahsetmektedir (Öztürk, 2007: 402-403).

Agah Sırrı Levend, hem dinî hem ahlâkî boyutuyla ele aldığı halk kitaplarını "ümmet çağı ahlak kitapları" olarak tanımlar. Bu kitapların topluma İslami ahlakı kazandırmak için yazıldığını (Levend, 1963: 90-91) ifade eder. Levend daha sonra halk kitaplarının kaynağını, Kuran'daki kıssalar, enbiya ve evliya menkîbeleri, din ululârının hayatlarının etrafında oluşan efsanevî anlatımlar ve dinî inançtan kaynaklanan cihad fikri ile oluşan eserler olarak ifade etmektedir (Levend, 1998: 122-123).

Otto Spies halk kitaplarının 19. yüzyılın başında ve ortalarında veya daha sonraki zamanlarda İstanbul'da basıldığını, bu kitapların daha çok ilkel, çocukça ve biçimsiz tasvirlerle resimlendirilmiş, okunması bazen güç taş basmalar olduğunu ifade etmektedir (Spies, 1942: 8). Yazar daha sonra halk kitaplarının, sade bir masal olmadığını, halk hikayelerine ve masallara ait çeşitli parçaların birbirine eklenmesi sonucu oluşan kitaplar olduğunu söylemektedir (Spies, 1942: 37-45). İsmet Çetin, halk kitaplarının ortaya çıkış dönemi ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir:

> "*Başlangıçta aydın kesim arasında teşekkül eden ve yine aydın kesim arasında kabul gören edebi yaratılar, toplumun kabuller dünyasına uygunluğu nispetinde tabanda yaygınlık göstermeye başladı. 12. ve 13. yüzyılda tercüme ve adapte yoluyla Türk edebiyatına kazandırılan eserler, edebi estetik taşımanın yanı sıra, ilk etapta ahlaklandırma, toplumu bir inanç çevresinde toplama, birleştirme endişesi taşımaktaydı. Bu tip eserler, başlangıçtan itibaren; dini-ahlaki, dini-kahramanlık, dini edebi karakterleriyle toplum tarafından kabul görmekteydi. Fars ve Arap*

edebi geleneğinden Türk edebiyatına intikal eden bedii kıymeti haiz eserler, Divan Edebiyatı olarak adlandırdığımız edebiyat anlayışı içinde formunu koruyarak 20. yüzyıla kadar geldi. Ancak ahlaklandırma iddiası taşıyan eserler, dini bilgilerin de toplum tarafından benimsenmesiyle birlikte, toplumun şuurunda varlığını sürdürdü ve zaman zaman değişikliklere uğrayarak varlığını devam ettirdi. Zaman zaman da müellif veya müsannifleri, mütercimleri unutuldu" (Çetin, 2007: 154-155).

Spengler, İ. Çetin gibi halk kitaplarının ortaya çıkışını 12. yüzyıla kadar dayandırmaktadır (Spengler, 1998: 66). Zehra Öztürk ise halk kitaplarının ortaya çıktığı zaman olarak, en eskilerinin 13. ve 14. yüzyıllara ait olduğunu düşünmektedir. Ayrıca Z. Öztürk bu yüzyıllarda Anadolu'ya yerleşen halka İslamiyet'i öğretmek için okuma toplantılarında okunmaya müsait halk kitaplarının en fazla yazıldığı dönem olarak da belirtmektedir (Öztürk, 2007: 403-405). Mesela *cenknâmeler, Dede Korkut Hikâyeleri, Köroğlu Destanı, Tahir ile Zühre, Seyfü'l Mülûk Hikâyesi, Ferhad ile Şirin, Leyla ve Mecnun* gibi halk anlatı kitapları 13. ve 14. yüzyıllarda kaleme alınmıştır (Toprak, 2016: 8).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında halk kitaplarının basımı ve kıraat toplantılarındaki popülerliği devam etmiş fakat özellikle harf devriminden sonra azalmaya başlamıştır. Batı'nın etkisiyle sessiz veya gözle okunacak kitaplar ortaya çıkmıştır. Fakat halk kitapları tarih içinde 600 yıllık çok uzun bir geçmişe dayanan Osmanlı devletinde halk üzerindeki tesirini hep sürdürmüştür (Öztürk, 2007: 405-406). 19. yüzyılda sözlü kültür yerini giderek kitap basımcılığının ve basın faaliyetlerinin yer aldığı yazılı kültüre bırakmıştır. Halk kitaplarının sözlü kültürdeki yeri, 15. yüzyılın ortasında basımcılık ve 17. yüzyılın başında basın faaliyetlerinin devreye girmesiyle yayılan yazılı kültüre geçmiştir (Sanders, 2016: 64). 19. yüzyılın ortasında ise yayıncılık faaliyetleri farklılaşmaya başlamıştır. Beyazıt'taki sahaflar eliyle bastırılan taşbasması halk kitapları sıradan halk kesimlerine öteki yayıncıların bastıkları roman türü eserler modernleşmeye eğilim duyan okurlara (Kabacalı, 2000: 101) hitaben yazılmakta ve basılmaktadır.

Halk kitapları okuryazar olan veya okuryazar olmayan tüm bireylere hitap eden bir kavram olarak düşününülmesi ve incelenmesi gerekmektedir. Çünkü okuryazar

olanlar bu kitapları bir topluluğa hitap etmek için okumuşlar, okuryazar olmayanlar ise bu kitapları dinlemişlerdir (Arvas, 2017: 51). Halk kitapları, halka ait sayısız unsur barındırmaktadır. Halkın inançlarını, gelenek ve göreneklerini toplumda bulunan her kesimin yaşam tarzını bu tür kitaplardan öğrenmekteyiz (Spies, 1942: 3). Bu eserler Türk edebiyatının bir unsuru olarak kültür ve edebî hayatımızdaki yerini almış ve günümüze kadar gelmiştir.

Halk kitapları, Türk toplumunda çok eski dönemlerden itibaren var olmuş ve toplumdaki büyük bir kesim tarafından okunan, dinlenen, topluma yön veren ve toplumu her konuda eğiten eserler olmuştur. Peki halk kitapları kategorisine giren kitaplar nelerdir?

Otto Spies halk kitaplarının 15 kadar olduğunu tahmin ederek (Spies, 1942: 9) bu kitapları "*Köroğlu, Ferhad ile Şirin, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber, Asuman ile Zeycan, Melihşah ile Güllühan, Derdiyok ile Zülfüsiyah, Mahmihri ile Hurşit, Leyla ile Mecnun, Şah İsmail ile Gülüzar, Mahmut ile Elif, Razınihan ile Mahıfiruze, Sitemkar ile Gül, Kerem ile Aslı*" olarak sıralamakta (Spies, 1942: 10-13) ve daha çok bunları halk hikâyesi türünde ele almaktadır. Pertev Naili Boratav bunlara taş baskı halk hikâyesi olan "*Perizad ile Aşık Kurbanî"*yi de eklemiştir (Boratav, 2015: 19-28)

Faruk Rıza Güloğul "halk kitapları" başlığı altında halk kitaplarını şu şekilde tasnif etmiştir ;

1) *Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun* gibi aşk masalları.

2) *Köroğlu* gibi millî cenk ve kahramanlık kitapları.

3) *Hayber Kalesi, Kan Kalesi Cengi, Battal Gazi* gibi dinî hüviyetli cenk kitapları.

4) *Mızraklı İlmihal, Şürûtü's-salât, namaz hocası, elli dört farz ve birtakım sûreleri vb.* gibi doğrudan dinî konuları ihtiva eden eserler.

5) Karacaoğlan, Yûnus Emre ve Niyâzî Mısrî gibi mutasavvıf ve halk ozanlarının divanı (Güloğlu, 1937: 32; 115).

Agah Sırrı Levend, halk kitaplarına Kur'an'daki kıssaları, cenknâmeleri, manzum hikâyeleri, manzum mensur karşık hikâyeleri, dinî ve kahramanlık hikâyelerini "*Gazavat-ı Rasullulah, Battalname, Danişmendname, Vamık u Azra, Yusuf u Züleyha vd.*" halk kitaplarına dâhil etmektedir (Levend, 1998: 122-127).

Zehra Öztürk halk kitaplarını konularına göre 4 grupta toplamaktadır:

1) Dinî-tasavvufî içeriği olan kitaplar: *Mevlid, Muhammediyye, Envrârü'l-âşıkîn.*

2) Dinî-destânî kahramanlık kitapları: *Hz. Ali cenknâmeleri, Battalgazi, Danışmendgazi, Ebu Müslim.*

3) Diğer peygamberlerin ve velilerin hayatını anlatan menkabevî ders verici hikâyeleri: *Kıssa-ı Yusuf, Halilnâme, İbrahim Edhem.*

4) Halk hikâyeleri: *Varka ve Gülşah, Uğru ile Kadı* (Öztürk, 2007: 404-405).

Hatice K. Arpaguş'da bu kitapları halk eserleri olarak adlandırmış ve Z. Öztürk ile aynı kategoriye dâhil etmiştir (Arpaguş, 2015: 27-52).

Bilal Kemikli bu kitaplara, *Vesîletü'n-necât, Mızraklı ilmihal, Mârifet-nâme vb.* kitapları, cönkleri, divanları, seçme mısralardan oluşan eserleri, cenknâmeleri, gazavatnâmeleri, *Dede Korkut Hikâyelerini* dâhil etmektedir (Kemikli, 2007: 151-152). P. N. Boratav da halk için hazırlanmış kitaplara *Zaloğlu Rüstem, Kahraman-ı Kaatil, Hazret-i Ali Cenkleri vb.* eserleri dâhil etmiştir (Boratav, 2013: 77). Ayrıca P. N. Boratav bu sınıflandırmayı "Aşk masalları", "Millî Cenk ve Kahramanlık Kitapları" ve "Halk Ağzından Tespit edilen" eserlerin halk hikâyeleri olduğundan bahsetmektedir (Boratav, 2015: 223).

Halk kitapları başlangıçta daha çok halka dinî ve dinî-kahramanlık konuları işleyen eserler iken zamanla yerli malzemeden beslenmeye başlamıştır. Nitekim günümüze kadar gelen eserlere bakıldığında dinî-kahramanlık konulu metinlerin daha geniş alanda yayıldığı bilinmektedir (Çetin, 2007: 155). Hatta halk kitapları Avrupa'da şövalye ve aşk romanlarından İncil'e kadar geniş bir konu çeşitliliğini (Faroqhi, 2002: 203) kapsamaktadır.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki halk kitapları kategorisinde birçok kitap olduğu, geniş bir konu çeşitliliğini kapsadığı, her kitleye hitap eden her kitlenin uzaktan yakından ilişkisi olduğu, geçmişten günümüze kadar ulaşmayı başaran çok önemli eserler olduğu görülmektedir. Bizim çalışmamızı ise halk kitaplarından, dinî- kahramanlık konularını içeren "Muhammed Hanefî Hazretleri Cengi" ve eserin derkenarındaki "Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah-ı Horasan" adlı eserler oluşturmaktadır. Bu eserin konu olarak halk kitapları arasında yer aldığı görülmektedir. Peki birçok konuda yazılan halk kitaplarının özellikleri nelerdir?

1.2. Halk Kitaplarının Özellikleri ve İcra Mekânları

Konuyla ilgili halk, kitap, kitap okuma, halk kitapları gibi kavramlar açıklandığına göre şimdi de halk kitaplarının özellikleri ve icra edildiği mekânlar ele alınabilir. Buna dair daha önce yapılmış çalışmalar bulunmaktadır ancak biz burada söz konusu araştırmalardan hareketle konu hakkında genel bir bilgi vereceğiz.

Bu kapsamda halk kitaplarının belli bir mekânda okumak ve dinlemek için halka hitaben oluşturulan eserler olduğuna yukarıda değinmiştik. Bu eserlerin dili, halkın diline yakın olup anlaşılabilir olma özelliğini korumuştur (Özdemir, 1975: 125). Başta cenknâmeler olmak üzere halk kitaplarında 14. ve 15. yüzyıl Anadolu Türkçesinin hakim olduğu ve divan edebiyatı tesirinin az olduğu görülür (Öztelli, 1976: 349-350). Benzer bir görüş olarak Hasan Kavruk da genel olarak bu eserlerin okuyanın okuduğunu anlaması için sade bir dille kaleme alındığını, anlaşılması güç metinlerin ise az olduğunu ifade etmektedir (Kavruk, 1998: 9). Bu eserlerin dili sade ve sanat gösterilerinden uzaktır. Halk kitaplarının akıcı ve pürüzsüz anlatımı okuyan veya dinleyen halkın, kitap okuma ve dinleme alışkanlığı kazanmasında, bunların yaygınlaşmasında, halkın okuma ihtiyacını karşılamasında bu kitapları tercih etmesini sağlamıştır (Kabacalı, 2000: 15). Bu eserlerin dili, bozulmamış halk dilidir. Çünkü hitap ettiği kitle halktır.

Otto Spies halk kitaplarının dili ile ilgili olarak şunları belirtmektedir:

> "*Halk kitaplarının dili, "kaba dil" yani görgüsüz, tahsilsiz adamın, halkın aşağı tabakasının dilidir. Bilindiği üzere, hiçbir yerde halk dili ile edebiyat dili arasındaki fark, klâsik edebiyatları yalnız münevverlerin*

malı olan Türklerdeki kadar büyük değildi. Halk dili, henüz her şeyden evvel halk mahsullerinde bulunmaktadır. Halk kitaplarında hikâye edenin edası, basit ve sade, edebiyat kültürü almışların duygusu için ekseriyetle tamamen iptîdaidir. Hikâye edilen şey, tamamen iddiasız, sade ve az kelimeyle anlatılır. Lisan tekellüflerinden ârî ve gramer yapısı itibarile basit, hafif ve tassanusuz, iptidai fakat plastic bir halde, hikâye akar gider" (Spies, 1942: 49).

Spies, yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere halk kitaplarını daha çok halk hikâyeleri olarak değerlendirmektedir. Halk kitaplarının özellikleri olarak ise tekrar eden motiflerin olduğunu, halk kitabı kahramanlarının, muhtelif mücadelelere girdiğini, sık sık kötü ruhların, cinlerin ve cadıların eline düştüğünü, kahramanların belli bir mücadelede macera geçirmek zorunda olduğundan bahseder (Spies, 1942: 25-34). Halk kitaplarının dilinin yanlışlarla dolu olduğunu, ara sıra bu metinlerde Eski Anadolu Türkçesine ait şekil ve kelimeler bulunabileceğinden (Spies,1942: 49) bahsetmektedir. Serdar Öztürk de Spies gibi, halk kitaplarının özelliklerini benzer şekilde sıralar (Öztürk, 2006: 48-49). İsmet Çetin, ahlak kitapları olarak nitelendirdiği halk kitaplarının, tahkiyeli eserlerin, dinî kahramanlık konulu kitapların, Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini gösterdiğini ve bu nedenle de yer yer mahalli söyleyişlerin görülebileceğini ifade eder (Çetin, 2007: 158). Sözlü kültür ortamında irticalen meydana getirilen bu eserlerde, gramer bakımından mısraların dizilişi Türk dilinin cümle yapısına uygundur (Çobanoğlu, 2011: 91). Aynı zamanda bu eserler, toplumların konuşma dilinin ortak zenginliğini ve anlaşılırlığını yansıtır (Yıldırım, 2000: 155). Belki de bu kadar çok okunup tercih edilmelerinin sebeplerinden birisi de bu olabilir diye düşünmekteyiz.

Halk tarafından benimsenen bu eserlerin diğer bir özelliği de anonim olmasıdır. Halk kitapları, genel olarak yazarlarıyla birlikte anılmazlar üstelik yazarı belli olanlar da zamanla anonimleşme özelliği göstermektedir (Öztürk, 2006: 48). Yine E. Spengler de Spies gibi halk hikâyelerinden hareketle bu eserlerin anonim özelliğine dikkat çekerek eski kaynaklı anlatmaların bir sonrakine geçerken anlatıcının belirsizleştiğini ve eserin anonimleştiğini ifade eder (Spengler, 1998: 65). Benzer bir yaklaşımla başka bir bilim adamı V. M. Kocatürk de bu tür eserlerin anonim olduğunu, elden ele yazıldıkça yazar adlarının değiştiğini ya da kaybolduğunu ifade etmektedir

(Kocatürk, 1970: 141). Bu tür eserler, halk tarafından çok rağbet gördüğü için büyük çoğunluğunun ilk söyleyicileri unutulmuştur. Halkın ortak malı hâline gelerek günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Aslan, 2006: 190).

Bu verilerden hareketle, başlangıçta yazanı veya söyleyeni belli olan eserlerin zamanla anonimleştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun nedeni olarak ise yazarlarının alçak gönüllü davranarak eserde adını yazmadığı (Öztelli, 1976: 348) veya bu eserlerin halka yönelik yazılması ve topluluk önünde okunmasından dolayı halkın kendisine mal etmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Klasik edebiyatta ise bu hususun tam tersi olduğu yazar-eser ilişkisi unutulmayıp kişisel ve edebi tarza girdiği görüşü de yaygındır (Arvas, 2017: 67).

Diğer bir özellik ise halk kitaplarının konusu her zaman sabit değildir ve birbirine benzemez. Benzerliğin sadece halk hikâyeleri için geçerli olabileceği düşünülür ama tüm halk hikâyeleri dikkate alınınca onlarda bile farklılıklar olduğu görülür (Arvas, 2017: 69). Hatta bir araştırmacımız yazılan veya tercüme edilen kitapların konularının farklı olduğu gibi şivelerinin de farklı olduğunu söyler. Bazen Kıpçak bazen Çağatay Türkçesiyle, birçoğunun ise Anadolu Türkçesiyle kaleme alındığını dile getirmektedir (Kara, 1999: 32). Arap, Fars ve Türk sözlü geleneğinin ögelerini kendi içerisine toplayan bu kitaplar, nereden gelirse gelsin bizim toplumumuza uygunluğundan dolayı edebiyatımızdaki yerini almıştır (Çetin, 2007: 162).

Bu eserlerin konuları dinî, kahramanlık, dünyevî aşk, ders verici hikayeler gibi özellikleri kapsadığı gibi oturup-kalkmak, yemek, içmek, komşuluk yapmak gibi insanî ilişkilerden, abdest alıp namaz kılmak gibi dinî pratiklerle ilgili bilgilerden, ticarette, alış-verişte dikkat edilmesi gereken hususlara ve av ahlakına kadar her şeyi kapsar (Kara, 1999: 58). Bu eserlerde pek çok konu ele alınıp işlenmiş, halka yol göstermiş ve pek çok konuda insanlar bu kitaplar vesilesi ile bilgi sahibi olmuşlardır. Örneğin; hiç okuma yazma bilmediği hâlde, üniversiteye Edebiyat bölümünü okumaya gelen öğrencilerin bile duymadığı Şeyh Galip'in müseddesinden parçalar okuyan insanların olduğu bilinmektedir (Tökel, 2012: 111). İşte bu noktada halk kitapları devreye girer ve okuma yazma bilmeden insanlar bilgi sahibi olurlar. Bunun da halk kitaplarının eğitimsel yönünü ortaya koyduğu ve insanların kişisel gelişimine katkı sağladığı görülmektedir.

Halk kitaplarının başka bir özelliği de içinde bulunduğu toplumun benimsediği dinle ve toplumun yaşama bakış açısı ile büyük oranda ilişki içerisinde olmasıdır (Arvas, 2017: 68).

Farklı bir bakış açısı olarak O. Spies halk kitaplarında dinsellik konusunun tefferruat niteliğinde görüldüğünü ve çoğunluğunun dinsel temeli olmadığını savunmaktadır. Ona göre kahramanlığın dinsel motifle süslendiği birkaç eser dışında, genel olarak halk kitaplarında hurafe olarak tanımlanan unsurların dinsel temellerle ilişkisi zayıftı ve az rastlanan birşeydir.

Spies, dinselliğe ait çok az şeyin bulunduğunu, bir din sıfatıyla İslamiyet'in teferruat olarak karşımıza çıktığını ifade ederek, halk kitaplarında, içki içilmekte, saz çalınmakta, düğün şenlikleri yapılmakta tüm bu olaylarda iman ve dinin nadiren hatırlandığını söylemektedir (Spies, 1942: 56). Fakat yukarıdaki verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere din teferruat niteliğinde değildir. Çünkü halk kitapları sadece halk hikâyelerini kapsamaz. Destan, mevlid, ilahi, naat gibi birçok türü de içine alır. Halk için oluşturulan eserlerde ve halkın içinde yaşadığı toplumda hep din konusu işlenmiştir. Nitekim bizim üzerinde çalıştığımız eser de din konusunu, din ve iman gücü ile yapılan kahramanlıkları işlemektedir. Topluma bizzat İslam dinini anlatmakta ve yayılmasını sağlamaktadır.

Halk kitaplarını halk hikâyesi gözüyle değerlendiren P. N. Boratav'a göre halk hikâyelerindeki kahramanlar amaçlarına ulaşmak için bin bir cefaya katlanan insanın azmini ve doğruluğunu gösterir dolayısıyla halk hikâyelerinde telkin kudreti ve ibret dersi gizlidir. Boratav halk hikâyelerinin toplumsal olayları ve içinden çıktıkları toplumun sahip olduğu, benimsediği fikirleri malzeme olarak almalarının onların en önemli özelliği olduğunu ifade eder (Boratav, 1982: 213-214).

Başka bir özellik ise halk kitapları nazım ve nesir karışık olabileceği gibi sadece nazım veya sadece nesir şeklinde de görülebilir. Fakat genel olarak nazım şeklinde oldukları görülür. Çünkü kafiye ve vezin akılda kalıcılığı kolaylaştırmaktadır. Ayrıca vezin ve kafiye bozuklukları olsa da önem verilmemektedir. Nesir şeklinde olsalar bile cümle içinde kafiyeye benzer ses ve hece tekrarları vardır. Ayrıca önemli olduğu düşünülen cümle ya da kelimelerin tekrar edilidiği, ezberlemeye kolaylık sağladığı görülmektedir (Öztürk, 2007: 403).

Benzer bakış açısı ile Cahit Öztelli de bu tür eserlerin, nazım veya nesir olabileceği gibi hem nazım hem nesir şeklinde olabileceğini ve kullanılan ölçünün ise hece ölçüsü ya da aruzun basit vezni olan "failâtün" kalıbının kullanıldığını ifade etmektedir (Öztelli, 1976: 346). Halk kitaplarında nazım nesir karışık şeklin nazımdan sonra orataya çıktığı bilinir. Nesir kısımların nazım kısımlarını tamamlamak, onları aydınlatmak için ilave edildiğini daha sonra da gelenek olarak buna devam edildiği düşünülür (Spies, 1942: 37-39). Çalışmamızda halk kitabı olarak ele aldığımız "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" nazım şekilde yazılan bir eserdir.

A. Özalp halk kitaplarının toplantılarda oturulup bitirilecek şekilde düzenlendiğini, daha uzun metinlerin ise bir toplantıda bitirilebilecek meclis denilen bölümler şeklinde hazırlandığını, yazarı belli olsun ya da olmasın küçük hikâyelerin zamanla bir araya getirilerek mecmualarda peş peşe sıralandığını ifade etmektedir (Özalp, 2014: 8).

Diğer bir özelliği halk kitaplarında tahkiyeye dayalı bir olay anlatılmasıdır. Bir de halk kitabına kısa bir düşünceyi belirten kaside, ilahi vb. türler eklenebilmektedir (Arvas, 2017: 69). Halk kitaplarında genel olarak temel anlatı bir olay çerçevesinde meydana gelmektedir.

Genel olarak toparlayacak olursak, halk kitapları toplumun yaşamının her alanında kendini göstermektedir. Anonim özelikte nazım, nesir veya nazım nesir karışık hâlde bulunan, halkı ilgilendiren her konuda yazılabilen eserlerdir. Halkı bazen eğlendiren bazen dini bilgiler öğütler veren bazen de askeri, halkı çoşturan kahramanlık konulu kitapları oluşturmaktadır. Dünden bugüne var olan toplumsal değerlerimizi yansıtan eserler olmuşlardır. Toplumun yapısını, geleneklerini, göreneklerini, ahlak ve din anlayışını, kahramanlıklarını, kısacası herşeyi yüzyılların birikimi olan halk kitaplarından öğrenebiliyoruz. Halk kitaplarında hayat vardır. Hayatın tümü vardır.

Halk kitaplarının özelliklerini ne tür kitapları kapsadığını açıkladıktan sonra "Bu kitapları kimler okur, kimler nerede dinlerdi?" sorularının cevaplarına geçebiliriz.

Kişinin yüksek sesle kitap okumak, çevresindekilerin de onu dinlemek amacıyla belirli bir mekânda ve zamanda oluşturdukları topluluğa *kıraat meclisi* adı

verilmektedir (Öztürk, 2003: 131). Kıraat meclisleri, başka bir deyişle okuma toplantıları, halkın bilinçli bir şekilde bir kitabı dinlemek üzere gittikleri yazılı ve sözlü kültürü birleştiren ve toplumun bir araya geldiği sosyal aktivite mekânlarıdır.

Zehra Öztürk, okuma toplantılarını "hükümdar huzurunda okuma, konaklarda ve alimlerin evlerinde okuma, kahvehanelerde okuma, dini amaçlı tolantılarda okuma, kadın toplantılarında okuma ve aile içi toplantılarda okuma" şeklinde başlıklar altında (Özürk, 2003: 135-139) incelemektedir. Ayrıca evlerde düzenli olarak devam eden kıraat meclislerinin olduğunu kışlalarda ise kahramanlık kitaplarının okunmasının eğitimin bir parçası olduğunu söylemektedir (Öztürk, 2007: 404).

İ. Akyol icra mekanlarını, köy odaları, mahalle odaları, dergâhlar, tekkeler, cemevleri, camiler, kıraathaneler vb. olarak sıralamaktadır. Ayrıca bu mekânlarda dinî, tasavvufî, irfanî, edebî ve kültürel hayatımıza etki eden eserler okunduğunu ve bunlarla beraber toplumun kendi iç kültürel ve inanç dinamiklerini oluşturup geliştirdiğini (Akyol, 2016: 24) söyler.

H. K. Arpaguş halkın kıraat meclislerini, ev, oda, camiler, kahvehaneler, tekke ve zaviyeler (Arpaguş, 2015: 82-92) olarak belirtmektedir. Mehmet Atalan bu mekânları, halkın arası, saray, ordular, şehirler, köylülerin toplandıkları mekânlar, aşiret reislerinin obaları, sınırlardaki gazilerin mekânları olarak açıklamaktadır (Atalan, 2011: 112). Başka bir araştırmacımız N.A. Özalp ise bu tür mekânları , cami, tekke, ordugah, konak ve köy odaları (Özalp, 2014: 7) şeklinde sıralamaktadır. Özkul Çobanoğlu da bunların kahvehane ve çayhane gibi umuma açık mekânlardan sultanların hanların huzurunda hususi icralara kadar varan çeşitlilikte olduğunu ifade etmektedir (Çobanoğlu, 2011: 85). Bilal Kemikli bunlara ilave olarak kitapçı, aktar, remil, mürekkepçi dükkânlarını, konakları, mesnevihaneleri, meyhaneleri, musiki fasıllarının yapıldığı mekânları bunlara dâhil etmektedir (Kemikli, 2007: 149).

Okuma mekânları genel olarak köy odaları, evler, asker ocakları, kahvehaneler gibi daha çok erkeklerin bulunduğu yerlerdir (Özcan, 2011: 83). Kadınlar da bu toplantıları tıpkı erkekler gibi kendi aralarında evde bir hoca hanımın okuduğu kitapları dinleyerek bu aktiviteye dâhil olurlardı (Öztürk, 2003: 138) .

Okuma toplantılarında önemli mekânlardan olan kahvehaneler, Anadolu'da görülmeye başladığı zamandan itibaren Türk toplumunda önemli toplanma ve istişare etme mekânlarından biri olmuştur. Kahvehaneler her kesimden insanların fikir ve katılım sağladığı mekânlar arasındadır (Özdemir, 2016: 1153). Kahvehanelerde anlatıcının etrafında halka olunur, onun sohbetinden istifade edilirdi. Burada medreselerde, mekteplerde, kitaplarda edinilmeyen bilgiler öğrenilirdi (Aksel, 1964: 35-89). Çünkü o zamanlardaki durum düşünüldüğünde okuma yazma bilmeyenler halk kitaplarını dinledikleri bu ortamlarda birçok şeyi öğrenmişler ve metinleri hafızalarına kazımışlardır.

Kahvehanelerde her kesimden insan vardır. Orada toplanan halk için bazen oturacak ya da ayakta duracak yer bile kalmadığı bilinir. Örneğin, bu durumun canlı şahidi olan Rıza Nur şunları ifade etmektedir, "Bazı kahvelerde kış geceleri, Muhammediyye, Seyyid Battal gibi kitaplar okunduğunu insanların dinî sükut ve dikkatle dinlediklerini, bu kahvelerin", "*İğne atılsa yere düşmezdi*" diyerek hep dolu olduğunu ifade eder (Nur, 1967: 74).

Kahvehanelerde, kahramanlık konularını işleyen kitapları da okumak çok revaçtaydı. Destan devrinin bir uzantısı olan halk hikâyecilerinin hikâye anlattıkları kahvehaneler zamanla yaygınlaştı. Entellektüel kişilerin devam ettiği kahvelerde ise en son çıkan bütün gazete ve dergiler bulunurdu (Birsel, 1983: 126). Adına kam, baksı, ozan denilen veya bugün adını bilemediğimiz birçok isimle adlandırılan anlatıcılar kahvehanelerde vardı (Yıldız, 2015: 321).

Kahvehanelerde önceleri "kıssahan" sonraları ise "meddah" denilen halk sanatçılarının olduğu çeşitli hikâyeler anlattığı, asker ocaklarında ise aşıkların saz çalarak, efsaneler, kahramanlık hikâyeleri cenk türküleri ve destan anlattığı belirtilir (Levend, 1998: 33). A. Y. Ocak, Anadolu köylerinde ve kasabalarında yakın zamana kadar bu eserlerin çeşitli meclislerde ezbere ya da yüzüne makamla okuyanların bulunduğunu, bugün ise bu geleneğin kaybolduğunu zaman zaman bazı eserleri tam veya parçalar halinde bilen, okuyan yaşlıların bulunduğunu ifade etmektedir (Ocak, 2013: 20).

Yukarıda saydığımız tüm mekânlar sözlü ve yazılı kültürümüzü geliştirmektedir. Halk kitapları, bu mekanlarda sesli olarak okunmaktadır. Toplum halk kitaplarını bu

tür mekânlarda dinleyerek hem hoşça zaman geçirmekte hem bilgi edinmekte hem de kültürel tarihini öğrenmektedir. Bu mekânlarda okuma ve dinleme eylemi birbirini tamamlamaktadır. Halk okumanın yanında dinleme alışkanlığı da kazanmaktadır.

Halk kitaplarının icra mekânları, toplumdaki olumlu olumsuz değerlerin ve birçok karakterin harmanlanmasıyla oluşan mekânlardır. Halk kitapları bu mekânları sosyal ve kültürel değerler şenliğine dönüştürmekte ve eğlendirerek eğitmenin en güzel örneğini oluşturmaktadır. Fakat günümüzde bu şekilde oluşturulan icra mekânları kalmamıştır.

1.3. Çalışma Hakkında Genel Bilgiler

1.3.1. Konu

Bu tezin konusunu H. 1329 tarihli *"Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi"* adlı eserin halk kitapları bağlamında incelenmesi ve bu eserin halk kitapları içerisindeki yerinin ve öneminin belirlenmesi teşkil etmektedir.

1.3.2. Amaç

"Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" adlı eserin insanların hayal dünyasında, davranışlarında ve inançlarında derin izler bıraktığını düşünmekteyiz. Onun için bu çalışmada birkaç husus hedeflenmektedir. Bu hedeflerin ilki onu kültür tarihimiz açısından incelemek ve bu tesirin boyutlarını araştırmaktır. Böylece bu tezde inanç ve kültürel değerlerimizi oluşturan bu eseri gelecek kuşaklara aktarmaya az da olsa katkı sağlamaktır.

Diğer amacımız ise araştırmaya konu olan bu eseri halk kitapları bağlamında incelemektir ve bu eserin halk kitapları içerisinde yerinin ve öneminin belirlenmesini sağlamaktır.

Başka bir amacımız da ülkemizde halk kitapları ile ilgili yapılmış çalışmalara katkı sağlamaktır. Zira bu konu hakkında araştırmalar çok fazla değildir. Bu sebeple hazırlayacağımız çalışmanın diğer çalışmalar için örnek teşkil etmesini sağlamaktır. Bu çalışmanın yapılacak olan diğer çalışmalara veri sağlama ve konuya ilişkin daha detaylı çalışmalar yapma konusunda yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca benzer

eserlerin gün yüzüne çıkmasına ve halk kitapları türlerinin çeşitliliğini tespit etmesine de fayda sağlayacağına inanılmaktadır.

Tezimizde ayrıca "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*"ni eserin farklı nüshalarını oluşturan "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*", "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi*", "*Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*" adlı eserlerle mukayese ederek benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır.

1.3.3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışmamızın kapsamını malzeme olarak Latif Çelik'in elinde bulunan, Hocam Doç. Dr. Abdulselam Arvas tarafından temin edilerek çalışılması amacıyla bana verilen (1329/1911) tarihli "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adlı eser ile "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*", "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi*", "*Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*" adlı eserler oluşturmaktadır. Bu eserlerden bazıları eski alfabeli Türkçe matbu iken bazıları ise Latin alfabelidir.

1.3.4. Yöntem

Çalışmamızda ilk olarak eski Türkçe ile yazılmış olan "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adlı eser günümüz Türkçesine transkribe edilmiştir. Eserin anlattığı konu belirlenerek, eser hem tema hem de şekil açısından incelenmiştir. Daha sonra bu eserle ilgili yapılmış tez, makale, kitap vs. gibi bilimsel kaynaklar ve veriler taranarak çalışılmıştır.

Eserin derkenarında bulunan "*Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah'ı Horasan*" adlı hikâye de günümüz Türkçesine transkribe edilmiştir. Şekil ve muhteva açısından incelenmiştir.

Konu iyice ayırt edilip kavranması açısından halk kavramı ve kapsamı araştırılmıştır. Eserin halk kitapları içerisinde yer alıp almadığı ortaya konulmuştur.

Daha sonra eserin farklı nüshalarını oluşturan "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*", "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi*", "*Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*" adlı eserler incelenmiştir. Eserlerde konunun işlenişi, geçen mekânlar, geçen tipler mukayese edilmiştir. Eserlerde benzerlikler ve farklılıklar tip ve motif açısından değerlendirilmiştir.

2. MUHAMMED HANEFİ HAZRETLERİ CENGİ

2.1. Cenknâmelere Genel Bir Bakış

Hem yazılı gelenekte hem de sözlü gelenekte yaşayan sözlü anlatı türlerinden biri cenknâmelerdir. Cenknâmeler yüzlerce yıldır sözlü kültür ortamında halkın kültürünü, gelenek göreneğini, duyuşunu, düşünüşünü, inanışını, yaşayışını, kısacası halkın herşeyini yansıtan eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Cenknâmeler, "*İslamiyet'in yayılma dönemi içerisinde yapılan savaşların ve bu savaşlar içerisinde de Hz. Ali'nin lider ve örnek insan olarak öne çıkardığı mensur ve manzum eserlere verilen ad*" (Güzel, 2000: 333-334) olarak ifade edilir. Cenknâmeler, yazmadan basmaya, Arap harflerinden Latin harflerine sözlü gelenekten yazılı geleneğe, yedi yüzyıllık süreçte Anadolu halkının okuduğu, dinlediği temel eserlerden olmuştur (Özcan, 2011: 56).

Cenknâmeler edebiyatımızda farklı açılardan değerlendirilmiştir. Köprülü, hikâye ve menkîbeleri: "1) Eski Türk an'anesinden geçen mevzular 2) İslâm an'anesinden geçen dinî mevzular 3) İran an'anesinden geçen mevzular" (Köprülü, 1989: 361-412) olarak bu üç kaynaktan geldiğini ileri sürülmekte ve dinî kahramanlık konulu cenknâmeleri ikinci gruba dâhil etmektedir. Başka bir araştırmacımız hikâyeleri; Dede Korkut Destanları, Destânî Halk Hikâyeleri, Hamasî destanlar, Aşklı Hikâyeler şekilinde dört grupta değerlendirir ve "Hamasî Destanlar" başlıklı bölümde bu gruba giren hikâyelerin konusunun yanlız dinî cenkler olduğunu ifade eder (Sevük, 1942: 295-302). Hikmet T. İlaydın ise dinî cenknâmeleri destanî mahiyette millî ve millîleştirilmiş kahramanları tavsif eden hikâyeler sınıflandırmasına dâhil ederek Arap-İslam, İran-İslam kaynaklı hikâye sınıflandırmasını üç grupta incelemektedir (İlaydın, 1935: 275). Nurettin Albayrak da *Muhammed Hanefi Cengi, İbrahim Edhem Destanı, Kesikbaş Hikâyesi vb.* eserleri, halk tarafından büyük ilgi görmüş olan belli bir türe girmeyen manzum dinî destanî hikâyeleri halk edebiyatının dinî-tasavvufî edebiyat içerisine dâhil etmektedir (Albayrak, 2007: 13). Üzerinde çalıştığımız matbu metnin de bu bölümler arasında yer aldığı görülmektedir.

Cenknâmeleri konu olarak değerlendirdiğimizde ilk cenknamelerin ele aldığı konular ve diğer edebî unsurlar bakımından Arap ve Fars mahsulü olduğu ve bu kaynaklardan oluştuğu karşımıza çıkar (Mattei, 2004: 41). İslamiyet'in ilk

dönemlerinde yapılan savaşlarda, peygamberler ve evliyaların kıssalarında Arap ve Fars destanlarının etkili olduğu görülür (Çetin, 1997: 86). Fakat daha sonra Türk İslam kültürü ile yoğrularak millî bir kimlik kazanmıştır. Arap ve Fars efsanelerinden izler taşısa bile edebiyat alanımıza bütün yönleriyle İslamî bir anlayışla dâhil olmuştur (Atalan, 2011: 109).

Toplum, düşman istilası ve savaşlar gibi büyük olayları hayal güçleriyle de yoğurarak cenknâmeleri oluştururlar. Aradan zaman geçtikten sonra yazıya geçirilir. Aradan geçen zaman nedeniyle yeni eklemeler, semboller ve motifler eklenerek değişikliğe uğrarlar ve bütün bir milletin ortak ürünü olarak karşımıza çıkarlar (Atalan, 2011: 110).

Cenknâmeler, İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemden günümüze kadar gelmiştir. İsmet Çetin bu eserlerin yeni bir dinle tanışıldığı zamana denk gelmesinden dolayı toplumun dünya görüşü ve hayat tarzında meydana gelen değişikliklerden etkilenerek konusunun müslüman Türkler ile gayrimüslim Türkler arasında veya Müslüman Türkler ile Hıristiyanlar arasında yapılan savaşları ve aralarında geçen olayları konu edindiğini ifade eder (Çetin, 1997: XXVI-XXIX).

Cenknâmelerde genellikle müslümanlarla ve gayrimüslimler arasında geçen olayları abartılı, mucizevî ve gerçekleşmesi mümkün olmayan olaylarla abartılı bir şekilde anlatılmaktadır (Küçük, 2014: 9). Yapılan mücadeleler Müslaman ve gayrimüslim arasında olması aslında yapılan mücadelelerin milletler arası değil de dinler arası bir mücadeleymiş gibi görünmesini sağlamaktadır. Fakat genel olarak cenknâmelerde, dinler arası mücadele olsa bile mezheplerin, herhangi bir tarikatın veya cemaatin özelliği ön planda tutularak yazılmadığı görülür (Atalan, 2011: 26-28). Bu savaşlarda asıl amaç her durumda dini tebliğ etmek ve İslam'ın yayılmasını sağlamak ve bunu yaparken de Hz. Muhammed (s.a.v) zamanında olmuş gibi gösterilerek O'nun önderliğini hep canlı tutmaya çalışmak ve anlatılanları daha gerçekçi göstermektir (Toprak, 2016: 8). Ayrıca cenknâmelerde muhakkak ayet ve hadislerden örnek verilir. Çünkü Kur'an ve hadisler müslümanların yol göstericisidir. Zorlukları aşmada onlara yardımcı olur (Çetin, 1997: 342).

13. yüzyıldan itibaren cenknâmeler önce sözlü gelenekte anlatılmaya başlamıştır. Halk tarafından çok ilgi görmüştür. Daha sonra da birçok yazar tarafından kaleme

alınarak, yazılı kültürde yer almaya başlamıştır (Yıldız, 2015: 442). Cenknâmeler, anlatma veya anlatılanı dinleme şeklinde insanların aktivitesi ve yoldaşı olmuştur ve insanlar bu türleri yer aldıkları topluma ve içinde bulundukları duruma uyarlayabilmişlerdir (Oğuz vd, 2005: 93). İlk olarak kıssahanlar tarafından sözlü olarak anlatılan cenknâmeler, zamanla çoğalmış ve kıssahanların yerini meddahlar, cenknâmelerin yerini çağdaş öyküler almıştır (Köprülü, 1989: 365-375). Başlangıçta meddahlar tarafından anlatılan zamanla sözlü gelenekten çıkarak yazılı kaynaklarda yerini alan cenknâmeler, matba imkanının kullanılması ile taşbaskı matbu eserler hâlinde okunmaya başlamıştır.

Edebiyatımızda cenknâme yazma geleneğini Tursun Fakih'in başlattığı düşünülür. "*Gazavât-ı Muhammed Hanefi*" isimli cenknâme de ona aittir ve Şeyyad İsa, Kirdeci Ali, Meddah Yusuf, Maazoğlu Hasan bu geleneği devam ettiren kişilerdir (Özkan, 1995: 71).

İsmet Çetin, cenkâmelerin fikri yapısını, dinî-ahlakî bilgi, tarih bilgisi ve şuuru, moral kaynağı olarak üç grupta toplamaktadır (Çetin, 1997: 132). Dinî kahramanlık konulu cenknâmeler, millîlik ve gaza ruhunu içerisinde taşımasından dolayı cenknâmeleri, söyleyen, dinleyen her kesimden insanın moralini yüksek tuttuğu görülür (Uyanıker, 2014: 194). Hz Muhammed'in (s.a.v) hayatı, mucizeleri, onun etrafında gelişen olaylar ve İslam büyüklerinin hayat hikâyelerine, kahramanlıklarına yer verilerek, kullanılan motifler ve anlatılan hikâyeler Türk kültür tarihi hakkında da ipuçları vermiştir (Aytaş, 1999: 161). Çünkü gerçek manada tarihi yansıtmasa bile içinden çıktığı topumun tüm izlerini taşır. Kökü tarihe dayanan, ilhamını yine tarihten alan bir halk edebiyatı eseri olarak karşımıza çıkar. Milletlerin millî geçmişleri hakkında neler yapıp yapmadığı, neler düşündüğü hakkında bilgi vermesi açısından önem taşımaktadır.

Cenknâmeler modern Türk edebiyatındaki Halide Edip Adıvar, Erdem Beyazıt, Cemal Süreya gibi birçok isme de etki etmiştir. Bu isimler küçükken dinledikleri cenknâmelerin hafızalarında derin izler bıraktığından bahsetmektedirler. Mesala Halide Edip Adıvar, Hz. Ali cenknâmeleri ile ilgili olarak şunu ifade eder: "*Hz. Ali'nin insanları yiyen ejderhaları öldürmesi çok hoşuma giderdi. Hz. Ali, savaş meydanı kahramanının karşısına çıkamadığı iptidai ve kolektif kafalardaki korku*

sembolünü yok eden bir manevi kudret ifade ediyordu" (Adıvar, 1998: 89) diyerek açıklar. Cemal Süreya ise cenknâme kitaplarını en az yüzer kez okuduğundan bahsederek "*Yazarlığımı bilmem ama okurluğum buradan kaynaklanır.*" der (Süreya, 2013: 389).

Cenknâmeler, uzun kış gecelerinde akşam namazı ile yatsı namazı arasını dolduran millî bir uğraşa dönüşen ve bu yolla dinî inançlarımızın, kültürümüzün, anlayışımızın öğretilip yayılmasında, toplumun eğitilmesinde önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Kocatürk, 1970: 143). İşte bu noktada cenknâmeleri halk kitapları bağlamında inceleme hususu karşımıza çıkmaktadır. Halk bu tür eserleri okuma yazma bilmeden önce okuma yazma bilen insanlardan dinleyerek öğrenmektedir. Hiç okuma yazma bilmeyen halkın kendisini yetiştirmesini sağlamıştır.

Genel olarak toparlarsak cenknâmeler Arap ve Fars kaynaklarından edebiyatımıza girmiştir. Daha sonra Türk toplumu kendi orijinal cenknâmelerini oluşturmuştur. İslam dinini tanıtmak, yaygınlaştırmak gibi etkenler üzerine kurulmuştur. Bu yüzden gündelik unsurlar çok fazla yer almamıştır. Savaş, din, kahramanlık gibi unsurlar üzerine kuruludur. Dilleri sadedir. Cenknâmeler Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. Ali etrafında şekillenmiştir. Cenknâmeler toplumun moral seviyesini yüksek tutmada, halka dinî bilgi vermede, tarih şuuru kazandırmada önemli rol oynamıştır. Türkler yaşam tarzı nedeniyle birçok yere göç etmişler ve buradaki kültür ve inanç unsurlarını da alarak cenknâme geleneğine katkı sağlamışlardır.

2.2. Muhammed Hanefi Cenknâmeleri Üzerine Yapılmış Çalışmalar

Muhammed Hanefi'nin kahramanlıklarınıın anlatıldığı Muhammed Hanefi cenknâmeleri Türk halk edebiyatında mühim bir yer almıştır. "*Muhammed Hanefi cenknâmeleri, destanları, kıssaları, menâkıbnameleri, hikâyeleri, gazavâtnâmeleri ve kasideleri adıyla Anadolu'da pek çok eser bulunmaktadır*" (Atalan, 2011: 139). Ayrıca Muhammed Hanefi cenkleri Fars edebiyatının etki alanındaki Güneydoğu Asya ülkelerinde de "*Hikâyât-ı Muhammed Hanefiyye*" adıyla kendine yer bulmuştur (Öz, 2005: 539). Tüm bunlar gösteriyor ki Muhammed Hanefi cenknâmelerinin sınırları düşündüğümüzden de geniştir. Hz. Ali ceknâmeleriyle ilişkili, hatta bir parçası olan Muhammed Hanefi cenknâmesi üzerine bugüne kadar çok sayıda

araştırma yapılmıştır. Bunları kitap, makale, tez vb. başlıklar altında değerlendirmek mümkündür.

2.2.1. Kitaplar

Cenknâmelerle ilgili önemli çalışmalar yapan İsmet Çetin'in kaleme aldığı"*Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*" adlı eserde Hz. Ali cenknâmelerinin bütün nüshalarına yer verilmiştir. Yazar bunlarla ilgili geniş ve kapsamlı bilgiler vermiştir. Hz. Ali cenknâmelerini şekil, üslup, tip ve motif açısından ayrıntılı olarak incelemiştir. Doktora tezi olan daha sonra da kitap olarak basılan eser Muhammed Hanefi cenknâmelerine çok kısa değinmektedir fakat cenknâmeler ile ilgili verdiği bilgiler oldukça önemlidir (Çetin, 1997).

İsmet Çetin tarafından yazılan bir diğer eser *"Gazavat-ı Muhammed Hanefi"* adlı çalışmadır. Çalışmada Tursun Fakih'in hayatına ve adına kayıtlı olduğu tespit *edilen* "*Gazâvât-ı Hazreti Ali Kıssa-ı Mukaffa*", "*Gazâvât-ı Hazreti Ali Kıssa-ı Ummân",* "*Gazâvât-ı Muhammed Hanefi*" adlı üç eserin özetine, ideolojisine, coğrafyasına ve çalışmanın sonunda "*Hikâyet-i Muhammed Hanefi*" adlı metine yer verilmiştir. (Çetin, 2008).

"*Muhammed B. El Hanefiye ve Anadolu'daki Tezahürleri*" adlı kitapta Mehmet Atalan, Muhammed Hanefi'nin tarihî ve menkabevî hayatına, cenknâmenin Anadolu'daki oluşumlarına, özelliklerine, fikrî yapısına değinmiştir. Çalışmada Muhammed Hanefi cenknâmelerine göre dinî inanç ve mezhebî motifler ortaya konulmuştur. Kitapta Muhammed Hanefi cenknâmelerinin mezhepler tarihi açısından ele alınması dikkat çekici ve önemlidir. Yazar, Muhammed Hanefi cenklerinde hiçbir mezhebin yer almadığını ortaya çıkarmıştır (Atalan, 2007). Yazarın "*Türk Kültüründe Muhammed Hanefi Cenknâmeleri*" adlı kitabı bahsettiğimiz çalışmanın yeniden baskısıdır (Atalan, 2011).

Ceyhun Ünlüer'in kişisel bir kütüphaneden elde ettiği "*Muhammed bin Hanefiyye Cengi*" adlı çalışmada mensur şekilde yazılmış, yazanı belli olmayan el yazması eser günümüz Türkçesine çevrilmiştir. Diğer Muhammed Hanefi cenknâmelerinden farklı olarak metnin mensur şekilde olması dikkat çekicidir (Ünlüer, 2014).

Ahmet Özcan tarafından doktora tezi olarak hazırlanan daha sonra kitap olarak basılan "*Türkiye'de Popüler Tarihçilik*" adlı çalışmada sözlü ve yazılı eserlerle tarih bilgisinin halka nasıl verildiği ele alınır. Birinci bölümde "*Battalname*", "*Hz. Ali Cenknâmeleri*", "*Muhammed Hanefi Cenknâmeleri*", "*Saltuknâme*" vb. eserlere değinilmiş ve buradan halkın tarih bilgisine ve eserlerdeki tarihin ne şekilde göründüğü ile ilgili bilgi verilmiştir. Ayrıca Muhammed Hanefi cenknâmelerinin nüshalarına değinilerek tarihçi bir bakış açısıyla incelemeye tabi tutulmuştur. Daha sonra popüler tarihi halka yaymaya çalışan kurumlara, dergilere değinilmiş okuyanlar ve yazanlar irdelenmiştir (Özcan, 2011).

İsmail Toprak tarafından kaleme alınan "*Hazret-i Ali Cenkleri*" adlı çalışmada ilk olarak Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Muhammed Hanefi, Hz. Fâtıma, Hz. Hatice, Hz. Ayşe'nin hayatları ve Hz. Ali'nin iki kadim kahramanı Zülfikar ve Düldül ele alınmıştır. Çalışmada dokuz mensur cenknâmeye yer verilmiştir. Bunlardan ikisi bizim de konumuzu oluşturan "*Hâzâ Gazâvât-ı Muhammed Hanife Bâ Gazanfer Kafir-Aleyhi'l Lane*" ve "*Gazâvât-ı Muhammed Hanife*" adlı Muhammed Hanefi cenknâmeleri incelenmektedir. Ele alınan çalışmada hep manzum şekilde karşımıza çıkan cenknâmelerin mensur şekilde olması ilgi çekicidir (Toprak, 2016).

2.2.2. Makaleler

C. Okuyucu tarafından yazılan "*Manzum Halk Hikâyelerinin Yeni Bir Örneği Kerbname*" adlı makalede Hz. Ali, Kerb ve Muhammed Hanefi etrafında geçen kahramanlık hikâyeleri anlatılır ve eserin mensur nüshalarına yer verilir. Eserde yas göstergesi olarak askerlerin saç kesmeleri, eski Türklerin yuğ törenlerini hatırlatması bakımından dikkat çekicidir (Okuyucu, 1994: 175-202).

Sayın Dalkıran tarafından yazılan "*Muhammed b. el Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar*" adlı çalışmada Muhammed Hanefi'nin hayatına ve adının geçtiği Muhtar Es-Sakafi olayına değinilmiştir. Muhammed Hanefi'nin bu olaydaki yerine ve adına çıkan fırkalara ilişkin değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışma Muhammed Hanefi'nin İslam mezhepleri açısından incelenmesidir (Dalkıran, 2004: 139-158).

Çiğdem Türker tarafından yazılan "*Manzum Halk Hikâyeleri İçerikli Bir Yazma Eser*" adlı makalede, *Kitâb-ı Muhammed Hanifî, Kitâbı Cafer-i Dayyâr, Kitâb-ı Kesük Baş, Kitâb-ı Cimcime-i Sultanî, Dâsitân-ı İbrahim Mahlûk* adlı beş manzum halk hikâyesi metni bulunmaktadır. Bu hikâyeler yazarın yüksek lisans tezinde ayrıntılı incelenmiştir. Makalede hikâyeler hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Daha sonrada tezin tamamını hikâyelerin dil özellikleri ve söz varlığı bakımından incelenmesi oluşturmaktadır. Kitâb-ı Muhammed Hanifî isimli konumuzla alakalı kısım 459 beyitlik hikâyedir. Yazar bunları hikâye şeklinde değerlendirip son derece yalın halk dili ile yazıldığını dile getirir (Türker, 2011: 265-275).

Mehmet Atalan kaleme aldığı "*Anadolu'da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları*" adlı çalışmasında Muhammed Hanefi cenknâmelerine kısaca değinmektedir (Atalan, 2008: 7-27). Ayrıca yazarın "*Cenknâmelerde Hz. Ali'nin Yeri*" adlı çalışmasında cenknâmelerin önemini ve amacını belirtir. Hz. Ali'nin cenknâmelerdeki yerinden bahseder. Daha sonra Hz. Ali'nin oğulları olan Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed Hanefi'nin de cenknâmelerdeki öneminden bahsetmektedir (Atalan, 2012a: 7-29). Yazarın "*Cenknâmelerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın Yeri*" adlı çalışmasında bu üç halifenin hayatına değinilerek Hz Ali ile birlikte katıldıkları cenknâmeleri ele almaktadır. "*Muhammed Hanefi ve Gazanfer Kâfir Cengi*"nde Hz. Ömer'in, Hz. Ali ve oğulları ile katıldıkları cenknâmeyi açıklamaktadır (Atalan, 2012b: 1-13).

Emrah Gülüm'ün kaleme aldığı "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi Tabut Savaşı Hikâyesi Motif Denemesi ve Transkripsiyonlu Metin*" adlı makalede Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi adlı eser transkribe edilmiş ve metinde geçen motifler açıklanmıştır (Gülüm, 2014: 301-308). Elimizde bulunan nüshanın tıpkıbasımıdır.

İsmet Çetin'in kaleme aldığı "*Osmanlı'nın Kuruluş Dönemi Aydını ve Düşünce Dünyası: Tursun Fakih*" adlı yazıda Tursun Fakih'in hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgi verilmiştir. Yazar, Tursun Fakih adına üç mesnevinin kayıtlı olduğunu, bunlardan birinin de "*Gazavat-ı Muhammed Hanefi*" olduğunu açıklamaktadır (Çetin, 2014: 474-485).

S. A. İspirli tarafından yazılan "*Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: Dâstân-ı Nasihat*" isimli makalede ele alınan yazma eserde "*Dâstân-ı Nasihat, Hizbu'l Bahr Duası,*

Muhammed Hanefi Cengi, Hikâye-i Kesikbaş" adlı hikâyeler bulunmaktadır. Makalede Dâstân-ı Nasihat şekil ve muhteva açısından incelenmiş, eserin transkripsiyonlu metnine yer verilmiştir. Eserde Tursun Fakih'e ait olduğu dile getirilen Muhammed Hanefi Cengi mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır ve çalışmada bu metne yer verilmiştir. Metin, diğer Muhammed Hanefi cenknâmeleri metinlerinden farklıdır (İspirli, 2016: 44-61).

K. Yılmaz, A. G. Canyıldıran, H. Gezer tarafından yazılan "*Kıssa-i Kerb Gâzî ve Hikâye-i Muhammed Hanefî'nin Mensur Bir Nüshası*" isimli makalede Ayşe Gül Canyıldıran'ın yüksek lisans tezinde kullandığı metin incelenmiştir. Bu cenknâmede Muhammed Hanefî'nin yardımcısı Kerb, Hz. Ali'nin fetih için Mağrib'e yönlendirmesi ve bunun sonucunda katıldıkları fetihleri konu eder. Makalede metnin özelliklerine ve metnin diğer nüshalarının nerede olduğu bilgisine yer verilmektedir (Yılmaz-Canyıldıran-Gezer, 2017: 2344-2361).

Turgut Koçoğlu tarafından yazılan "*Hz. Ali'nin, Oğlu Muhammed B. Hanefiyye'ye Öğütleri*" adlı makalede "*İmām ʿAli Kerremallahu vechehu Ḥażretlerinin Maḥdūmları Cenāb-ı Ḥanifiyye'ye Nasāyiḥ-i Celilesi*" başlıklı risâlede Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Hanefi'ye yazdığı nasihatlar bulunmaktadır. Makalede bu metinlerin dil içi çevirisi yapılmıştır. Kahramanlıkları ve cesareti ile adını duyduğumuz Muhammed Hanefi bu kez babası tarafından öğüt verilen ve bir babanın oğluna duyduğu sevgi ve şefkatin büyüklüğünü göstermesi bakımından ilgi çekicidir (Koçoğlu, 2017: 117-136).

K. Sadykbkov ile M. Taşcı 'nın "*Kazak Edebiyatında Muhammed B. El-Hanafiyye Destanları*"*adlı* makalesinde M.Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü tarafından hazırlanan 100 ciltlik "Babalar Sözi (Atalar Sözü)" kitap serisinin 10. cildinde yer alan Muhammed Hanefi ile ilgili üç cenknâmeyi ele almakta ve makalede cenknâmelerin Kazakça okunuşuna, Türkçe tercümesine ve motif özelliklerine yer verilmiştir. Muhammed Hanefi cenknâmelerinin Kazak milli kültüründe de yer edindiğini belirtmesi açısından dikkate değer bir çalışmadır (Sadybkov, Taşcı 2018: 34-47).

2.2.3. Tezler

Tespit ettiğimiz verilere göre konu ile alakalı ilk tez Adem Toklu tarafından kaleme alınan "*Muhammed Bin El-Hanefiye'nin İslam Tarihindeki Yeri*" adlı çalışma olup, bu araştırma iki bölümden oluşmuştur. Tezde Muhammed Hanefi'nin hayatı hakkında bilgi verilmiş ve onun etrafında gelişen siyasî olaylara yer verilerek İslam tarihindeki yeri belirlenmeye çalışılmış kısa bir araştırmadır (Toklu, 2002).

Ferah Türker tarafından hazırlanan "*Kırgız Destanı Kız Darıyka Üzerinde Bir Araştırma*" adlı çalışma "Darıyka" adı verilen Kırgız bir pehlivanın destanını anlatmaktadır. İlk olarak çalışmada Kırgız Türklerinin Tarihi ve dini olan Şamanizm anlatılmaktadır. Daha sonra destanın epizot yapısı incelenmiştir. Destanda bulunan motif yapılarına değinilmiş ve İslamî unsurlar ele alınmıştır. Sovyet dönemi ideolijisine göre hazırlandığı için İslamî unsurlar geri planda kalmıştır. Konusunun İslamî olmasına rağmen Kırgızların folkloruyla iç içe geçmiş ve Kırgız destancılık geleneğinin son dönemlerine ait bir eser olmuştur. Çalışma Bibliyoğrafya ve Dizin bölümlerine yer verilerek bitirilmiştir (Türker, 2005). Darıyka'nın Hz. Ali ile güreş tuttuğu ve evlendiği ve bir çocuğu olduğu belirtilmektedir. Abdulkadir İnan ise bu çocuğun Muhammed Hanefi olduğunu dile getirir (İnan, 1991: 208). Destanda Darıyka ile Hz. Ali'nin adı çokca geçmektedir.

Hüseyin Güneş'in hazırladığı "*Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed B. Hanefiyye ve Hayatı*" adlı doktora tezi dört bölümden oluşmaktadır. Tezde Muhammed Hanefi'nin hayatı, ehli beyt, kardeşleri ve Emevi halifeleri ile olan ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca Muhammed Hanefi'nin yaşadığı dönemde onunla dolaylı da olsa bir şekilde bağlantısı bulunan siyasî hareketlerle ilişkileri ve bu olaylara gösterdiği tutum incelenmiştir. Araştırma Muhammed Hanefi'nin hayatının anlatıldığı kapsamlı bir çalışmadır (Güneş, 2009).

Mümin Şener tarafından yazılan "*Muhammed Hanefî Cengi: Metin-Muhteva-Tahlil*" adlı tezde Tursun Fakih'e ait cenknâmenin tenkitli metnine yer verilerek, eser dinî-tasavvufî açıdan incelenmiştir. Tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde eserin yazarı ve diğer cenknâme yazarları hakkında kısa bilgi verilmiş, cenknâme dil, şekil ve üslup açısından incelenmiştir. İkinci bölümde cenknâmede geçen dinî ve tasavvufî kavramlar tespit edilip değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde cenknâme

nüshaları incelenmiş ve metne yer verilmiştir (Şener, 2010). Çalışma elimizdeki metnin farklı bir versiyonudur ve daha uzunudur.

Çiğdem Türker tarafından yazılan "*Manzum Halk Hikâyeleri: İnceleme-Metin-Dizin*" adlı tezde, "*Kitâb-ı Muhammed Hanifî, Kitâbı Cafer-i Dayyâr, Kitâb-ı Kesük Baş, Kitâb-ı Cimcime-i Sultanî, Dâsitân-ı İbrahim Mahlûk*" adlı beş manzum hikâye incelenmiştir. Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, hikâyelerin özetlerine yer verilmiş, hikâyelerin dil özellikleri ve sözcük yapıları incelenmiştir. İkinci bölümde hikâyelerin çeviri yazısına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise dizin bölümü bulunmaktadır. Kitâb-ı Muhammed Hanifî adlı hikâye, 459 beyitten oluşmaktadır. Konu olarak elimizdeki metin ile benzerlik göstermektedir. Beyit sayıları farklıdır (Türker, 2011).

Halit Yetkin tarafından "*Muhammed B. Hanefiyye Cenknamesi (Milli Kütüphane 06.mil.Yz A 9260/1) Transkripsiyon-Metin-Tahlil*" isimli çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Eserin kim tarafından yazıldığına, dil özelliklerine, cenknâmenin içinde bulunan şahıs, yer, mekân ve savaş aletleri ele alınmış ve cenknâmede geçen halk hikâyeleri motifleri ile dinî ve tasavvufî motifler incelenmiş ve transkripsiyonlu metne yer verilmiştir (Yetkin, 2016).

Ayşe Gül Canyıldıran'ın "*Kıssa-i Kerb Gâzî ve Hikâye-i Muhammed Hanefi*" adlı tezde transkripsiyonlu metne yer verilmiş ve incelenmiştir. Hikâye Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle başlar. Hz. Ali kafirle savaşmak için Kerb'den yardım ister, Muhammed Hanefi ve Kerb Gazi birlikte kafirlere karşı cenge başlarlar. İslamiyet etkisi altında gelişen Türk destanlarının İslamiyet öncesi destanlarından farklı olarak maddi kuvvetle manevi kuvvetin birleştiği ve maneviyatın ön planda tutulduğu belirtilmektedir (Canyıldıran, 2017).

2.3. Bir Halk Kitabı Olarak (H. 1329 Tarihli) Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi

2.3.1. Tursun Fakih

"Tursun Fakih, Türkiye'nin Selçuklu Devleti'nden sonra beylikler dönemindeki bölünmüşlüğün birleşmeye doğru gittiği 13. yüzyıl ile 14. yüzyıllarda yaşamış bir şahsiyettir. Şeyh Edebâli'nin damadı ve Osman Gazi'nin bacanağıdır. Osman Gazi

ile savaşlara katılır imamlık yapardı. Osman Gazi fethettiği yerleri beşe bölerek Bilecik'in idaresini kayınpederine bırakmıştı. Bunun üzerine Tursun Fakih Şeyh Edebâli'nin yanında kalmış, Şeyh Edebâli'nin vefat etmesine üzerine onun makamına geçerek fetva işlerini yürütmüştür" (Aksoy, 1994: 7).

13. ve 14. yüzyıl Türkiye'sinde Vefâîlik tarikatı çevresinden edindiği bilgi ve tecrübeler, kendisinin sahip olduğu dinî bilgiler, devlet hayatına yakın olması ve edindiği devlet tecrübesi onun siyasî ve edebî hayatına yön vermiştir (Çetin, 2002: IX). Bu dönemde Tursun Fakih kahramanlık, alplik konulu Türk destan geleneğinin bir devamcısı olarak yeni ideoloji ve yeni din ile uyumlu edebiyat ürünleri vücuda getirmiştir (Yıldırım, 2001: 75-80). Edebiyatımızda ilk cenknâme yazma geleneğini başlatan ve Muhammed Hanefi cenknâmelerinin yazarı Tursun Fakih'dir (Atalan, 2011: 202). Tursun Fakih'in eserleri "*Gazavât-ı Hazreti Ali Kıssa-ı Umman*", "*Gazavât-ı Hz. Ali Kıssa-ı Mukaffa*", "*Gazavât-ı Muhammed Hanefi*" dir. İsmet Çetin, Tursun Fakih'i konu alan çalışmasında üç eseri Latin harflerine aktararak vermiştir (Çetin, 2002: 11). Amil Çelebioğlu Tursun Fakih'in üç eserine "*Hz. Peygamber'in Ebu Cehil'le Güreşi*" adlı eseride eklemiştir (Çelebioğlu, 1999: 375). Bu bilgiler doğrultusunda Tursun Fakih'e ait dört eser olduğu söylenebilir.

Ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bazı kaynaklar şeyhinin yerine geçtikten bir müddet sonra vefat ettiğini söyler. Kabri Bilecik'te bulunan Şeyh Edebâli Zâviyesi içindeki türbededir (Aksoy, 1994: 7). Birisi Karacahisar'da diğeri de Söğüt'ün küçük bir beldesi olan Küre'de olmak üzere adına iki türbe daha isnat edilir (Çetin, 2002: 10).

2.3.2. Muhammed Hanefi

Muhammed Hanefi, İslam Ansiklopedisinde Havle bint Caf'er el-Hanefiyye'nin oğlu olarak geçmektedir. 16/637 yılında Medine'de doğmuştur. Annesi Benî Hanife esirlerinden Havle bint Ca'fer el- Hanefiyya olduğu için "Muhammed b. Hanefiyya" ya da "İbnü'l- Hanefiyye" adıyla geçtiği bilinir (Öz, 2005: 537). Havle bint Ca'fer, kabilesi Benî Hanife İslam adına yapılan bir savaşta esir düşmüş ve cariye olarak Hz. Ali'ye verilmiştir. Üzerinde çalıştığımız cenknâmede verilen bilgi bunu destekler niteliktedir. Hz. Ali'nin Kayser-i Rum üzerine cenge gidip, esir olarak getirdiği Hanife ile evlenmiş ve çocukları Muhammed Hanefi dünyaya gelmiştir (1329: 2a).

Hz. Ali'nin halife seçildiği günlerde yirmi yaşlarında olan Muhammed Hanefi babası gibi cesaret ve kahramanlığıyla tanındı. Siyasetten uzak durmayı ilke edinmesine ve bu hususta son derece dikkatli davranmasına rağmen Hz. Ali'nin oğlu olması sebebiyle adı birçok siyasî hadiseye karıştırılmıştır. Muhammed Hanefi gençliğini ilim tahsili ile geçirmiştir. Babasından büyük ölçüde istifade etmiştir. Dönemin büyük âlimleri arasında sayılır. Yetiştirdiği talebelerin başında oğulları Abdullah, Hasan, İbrahim ve Avn gelmektedir. (Öz, 2005: 538). Muhammed Hanefi bazı rivayetlere göre Hicret'in 81/700 yılında Mekke'de ölmüştür. Bazı rivayetlere göre ise aynı tarihte Medine'de vefat etmiştir (Şener, 2010: 15).

Muhammed Hanefi adına oluşturulnuş cenknâmelerde ise onun ile ilgili verilen bilgiler oldukça farklılık içermektedir. Mesela Muhammed Hanefi'nin annesi bazı cenknâmelerde Hz. Fâtıma'dır (Atalan, 2011: 213). Bazı kaynaklarda ise Dariga adlı kadın bir pehlivanın oğlu olarak geçmektedir (İnan, 1991: 208).

Konuya farklı bir bakış açısı kazandıran Mattei'a göre ise Muhammed Hanefi diye biri bile yoktur. Tursun Fakih tarafından uydurulmuş bir karakter olarak düşünülür. Bunun sebebini ise, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in siyasi bakımdan hassas kişiler olmasına bağlamıştır (Mattei, 2004: 30-31). Köprülü bu durumu Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve etrafında bulunan insanlarla ilgili, halkın hayal gücünü kullanarak menkıbe kültürünü meydana getirmiş olmasına bağlamış, bunun da eserlerdeki menkıbevi özelliklerin daha çok ortaya çıkmasını vesile olduğunu ve ayrıca olayların gerçeklerden uzaklaşmasını da sağlamış olacağını ifade eder (Köprülü, 1991: 27).

Cenknâmelerde değişmeyen tek şey Muhammed Hanefi'nin hep kahramanlığıyla ön planda olmasıdır. Hz. Ali ondan daha iyi bir savaşçıdır. Muhammed Hanefi cenknâmelerinde onun tarihî şahsiyetinden daha çok menkıbevî kişiliği ön plandadır. Bu yüzden de ona birçok vasıf yüklenmiştir. Babası gibi o da yiğit ve cesur bir karakterdir. Birçok düşman ile tek başına savaşan kahraman bir tiptir.

2. 3. 3. "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" Adlı Eserin Dış Özellikleri

Çalışmamızın temelini oluşturan "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" eski alfabeli Türkçe matbu bir eserdir. Bu eser aslen Çorumlu olan ancak uzun süredir Çankırı'da

görev yapan Latif Çelik'ten temin edilmiştir. "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" bir ana metin ve derkenarda başka bir metinden oluşmaktadır. Ana metin ve derkenar metni birbirinden bağımsız şekilde ilerler. Ana metinde ilk sayfa 21 beyit diğer sayfalar 27 beyitten ve son sayfa 16 beyitten oluşmaktadır. Yani varaklardaki beyit sayısı farlılık göstermektedir. Eserin kapağında "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adı, metin başlamadan önce de "*Muhammed Hanefi Cengi*" adlı başlık bulunmaktadır. Metnin sonunda sıkışık bir şekilde yazılmış "*Ketebetü'l-faḳīr Süleymān Ḥilmi ibn Muḥammed Selīmī*" notundan dolayı eserin istinsah edeni Muhammed Selimi'nin oğlu Süleyman olduğunu düşünüyoruz. Eserin başında h.1330 tarihi sonunda ise h.1329 tarihi not edilmiştir. Bu farklılığı ise hicri ve rumi takvimden kaynaklanan bir husus olabileceğini düşündük ve H. 1329 tarihini kullanmayı uygun bulduk. Eser İstanbul'da Çadırcılar caddesinde bulunan Ali Raif matbaasında basılmıştır.

"*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" 389 beyitten oluşan matbu, manzum bir cenknâmedir. Eserde sayfa numaraları gösterilmiştir. Eser 9 varaktan oluşmaktadır. Yaprakları oldukça yıpranmış, bazı yerleri ise yırtılmış şekildedir. Boyutu 16,5x22 cm'dir. Eserin sonunda "Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt" vezniyle yazılmış olduğunu belirten bir vezin vardır ancak pek çok beyitte bu vezin kalıbına uyulmadığı görülür. Kelime ve cümle yapısı olarak değerlendirildiğinde bozuk ve birçok hatanın bulunduğu bir metindir. Eserin derkenarında ayrıca İbrahim Edhem Hazretlerini konu edinen "Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah'ı Horasan" adlı bir hikâyedaha vardır.

2. 3. 4. "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" Adlı Eserin Muhtevası

Türk halk edebiyatının İslam kaynaklı türlerinden olan cenknâmeler, dinî kahramanlık konularını içeren eserlerdir. H. 1329 (M.1911) tarihli "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adlı eser, ilk olarak "*Raviler böyle rivayet eylemiş / Ali'nin cengini hikayet eylemiş*" (1329: 2a) beyitleriyle başlamıştır. Cenknâmede olay Hz. Ali'nin Kayser-i Rum ve etrafındakileri dine davet etmek için cenge gitmesiyle başlar. Kayser-i Rum iman etmez ve başı Hz. Ali tarafından kesilir. Cenkten altı ay sonra Hz. Ali, Kayser-i Rum'un kızını esir alır. Yanında birçok mal ve ganimetle Hz.

Muhammed'in yanına gelir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) güzellikte eşi benzeri olmayan Kayser-i Rum'un kızı Hanife'ye iman etmesini söyler. Hanife iman ederek üç dileğinin olduğunu söyler. Bu dileklerin ilki Hz. Ali ile evlenmek, ikincisi Allah'ın kendisine bir oğul nasip etmesini dilemek ve Hz. Muhammed'in ona kendi adını vermesi şeklindedir. Üçüncü dileği ise Hz. Muhammed'e kızı Hz. Fatîma ile konuşup Hanife'yi sevmesini, dövmemesini söylemesini ister. Allah'ın selamıyla Hz. Muhammed'in (s.a.v) yanına gelen Cebrail, Hanife'nin dileklerinin kabul olduğunu söyler. Hanife, Hz. Ali ile nikahlanır ve Hanife'den Hz. Ali'nin oğlu doğar. Adı Muhammed Hanefi olur (1329: 2a).

Muhammed Hanefi'nin yüzü çok nurlu, görenin bakarken dona kaldığı, her daim ibadetle uğraşan bir çocuktur. On yaşına geldiğinde babasıyla cenge gitmek ister ama babası onun küçük olduğunu, cenge gitmesinin farz olmadığını, Peygamber Efendimiz'den (s.a.v) ona yadigar olduğunu söyler. Hz. Ali "Sıkılırsan ava gidersin" diyerek Muhammed Hanefi'yi cenge götürmez. Eve dönen Muhammed Hanefi'nin canı sıkılır, kimseye söylemeden halat, ok ve yay alarak ava gitmeye karar verir. Atına biner ve Medine'nin gün doğumunu seyrederek ilerler daha sonra gözüne bir dişi geyik ilişir. Halat ile onu yakalamak için peşinden gider. Muhammed Hanefi halatı atar geyik tekrar içinden çıkar. Daha sonra ok ile vurmayı düşünür, geyik yine kaçar. Geyiği kovalar iken yorulur ve uykuya dalar. Uyuduğu yer ise Tabut'un korusudur. Tabut'un iki yüz askeri tarafından korunan bir yerdir. Askerler dolaşırken onu görürler, aralarında konuşurken Muhammed Hanefi uyanır. Askerler buranın sahibi olan Tabut'un elini öpüp af dilemesi gerektiğini ya da atını verip başını kurtarmasını, gitmez ise de başının gideceğini söylerler. Muhammed Hanefi babasının Hz. Ali, ceddinin Muhammed Mustafa (s.a.v), kardeşlerinin Hasan ve Hüseyin olduğunu söyler ve yardım etmesi için Allah'a yalvarır (1329: 2a-3a).

Muhammed Hanefi iki yüz kâfiri kılıçtan geçirir ve askerlerin beylerinin başını alarak Medine'nin yolunu tutar. Medine'ye geldiğinde beyin başını meydana asar. Görenler başın büyüklüğüne hayret eder. Cenkten dönen Hz. Ali meydanda asılan başı görür ve birçok gaza yaptığını ama bu kadar büyük bir başı kesmediğini söyler. Halka bu başı kimin kestiğini sorar. Bu başı, oğlu Muhammed Hanefi'nin kestiğini öğrenir. Eve gelir ve oğluna nasıl yaptığını sorar, Muhammed Hanefi herşeyi anlatır.

Babası hayatta kalması için ona bir daha oraya gitmemesini, geyiğin şeytan olduğunu ve Tabut'un çok askeri olduğunu söyler (1329: 3b).

Hz. Ali, oğulları Hasan ve Hüseyin ile tekrar cenge gider. Evde kalan Muhammed Hanefi ise avı özlediğini düşünür, tekrar koruya gidip geyiği izler. Geyiği tutmak için tekrar peşine düşer. Muhammed Hanefi'nin koruda olduğunu öğrenen Tabut ise koruya bin asker gönderir. Askerler Muhammed Hanefi'yi yakalar ve Tabut'un elini öpmesini isterler. Muhammed Hanefi ise cenge gelmediğini, bir geyiği aradığını, atalarının da kendinin de kâfiri bey bilmeyeceğini, hürmet etmeyeceğini söyler. Askerler sözlerinin dinlenmediğini görünce Muhammed Hanefi'ye saldırırlar. Eline ok ve yay alan Muhammed Hanefi yorgun düşünceye kadar askerlerle savaşır. Çaresi kalmayınca askerlere esir olur ve Tabut onu elleriyle öldürmek istediği için Muhammed Hanefi Tabut'un yanına getirilir (1329: 4a-4b).

Meydana davullarla darağacı dikilir ve halk toplanır. Halk, Tabut'a Hz. Ali ile uğraşamayacaklarını onların hepsini öldürmelerinden korktuklarını ve Tabut'a vazgeçmesi gerektiğini söylerler. Daha sonra onu öldürmeyip dinlerine döndürmeyi düşünürler. Halk, Tabut'a ilk mal mülk vermeyi teklif etmesini söyler eğer mal ile dininden dönmez ise kızını vermesini söyler. Böyle yaparsa Muhammed Hanefi'nin kendi babasını öldüreceğini herkesin Tabut'a kul olacağını düşünürler. Tabut elinde kadehle Muhammed Hanefi'nin yanına gelerek içmesini söyler. Muhammed Hanefi haram olduğu için içmez. Daha sonra Tabut dünyalar güzeli olan hiç kimseye vermediği kızını ona vereceğini söyler. Muhammed Hanefi bin kız da verse dininden dönmeyeceğini söyler. Kızı Mine, tüm ihtişamıyla gelir ama Muhammed Hanefi yine dininden dönmez. Tabut, tekrar onu zindana gönderir. Mine'ye aşk ateşi düşer ve o benim dinime girmezse ben onun dinine girerim diye düşünür. Muhammed Hanefi zindanda Kur'andan sûre okurken Mine gelir. Mine onu zindandan kurtarır ve Müslüman olur. Birlikte atlarını alarak yola çıkarlar (1329: 4b-6a).

Bunu öğrenen Tabut, kızını almalarını ve Muhammed Hanefi'yi öldürmeleri için bin asker gönderir. Kâfirler onlara yetişir. Muhammed Hanefi yedi yüz askeri kılıçtan geçirir, üç yüzü de geri dönüp kaçar. Tabut kızını kim getirirse ona vereceğini söyler ve dört bin asker yola çıkar. Onlara yetişirler ve Mine ile birlikte cenk ederler ve kâfirler yine dönüp kaçarlar. Yaralanan Muhammed Hanefi Allah'a yardım etmesi,

kardeşlerinin gelmesi için dua eder, abdest alıp namaz kılar. Bu arada pehlivanların en güçlüsü Rüstem, Tabut'a gider kızını ona vermesi şartı ile kızını getireceğini söyler. Rüstem onları bulur ve Muhammed Hanefi tarafından başı kesilir. Tabut ne yapacağını bilemez ve tüm askerlerini alarak cenge gider. Yaralarından kanlar akan Muhammed Hanefi cenk ederken yine Allah'a dua eder. Hz. Ali rüyasında gözleri yaşlı bir şekilde Peygamber Efendimiz'i (s.a.v) görür. Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali'ye oğlunun kâfirlerle cenkte olduğunu, Hasan ve Hüseyin'i alarak gitmesini söyler. Hz. Ali uykusundan uyanır ve Tabut'un yanına gelir. Tabut karşısına geçip, imana gelirse başını bağışlayacağını söyler. Tabut kabul etmez ve Hz. Ali onun başını keser ve askerlerin çoğu da kaçar. Hz. Ali Tabut'un şehrini Müslümanın birine verir. Mine ile Muhammed Hanefi nikahlanır ve cenknâme Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) ruhuna selavat verilerek okuyanı yazanı rahmetiyle yargılaması için Allah'a dua edilerek bitirilir (1329: 2a-9a).

"*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" İslam dinine duyulan sevgi, bağlılık ve İslam dini için yapılan savaş, kahramanlık konusunu işlemiştir. Eserde üzerinde itinayla durulan konu din ve imandır. Baş kahraman Muhammed Hanefi ne yapılırsa yapılsın, ona mal mülk, herkesin hayran olduğu kız bile verilmek istendiğinde asla dininden ve imanından taviz vermemiştir.

2. 3. 5. Derkenardaki "Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah-ı Horasan" Adlı Destanın Kısaca Muhtevası ve Tavsifi

İbrahim Edhem, "Belh sultanının oğlu iken tasavvuf yolunu seçen ünlü bir sûfidir" (Pala, 2016: 226). İbrahim Edhem, az uyuyup gecelerini ibadetle geçiren, gündüz sürekli oruç tutan, etrafında manzum mensur birçok edebî eser oluşturulan önemli bir şahsiyettir (Söylemez, 2007: 13). İbrahim Edhem kıssaları tercüme yoluyla Feridüddîn Attâr'ın "Tezkiretü'l Evliyâ" adlı eseriyle edebiyatımıza girmiştir. 14. yüzyıldan itibaren manzum ve mensur şekilde İbrahim Edhem kıssaları görülmeye başlamıştır (Güder, 2011: 4). Konularına göre halk hikâyesi tasnifinde dinî, sosyal, ahlakî hikâyeler kısmında yer alırken (Türkmen, 1998: 489-490) kaynaklarına göre ise Arap İslam kaynaklı halk hikâyeleri kategorisinde değerlendirilir (Albayrak, 1993: 51).

Eserimizin derkenarında bulunan "Destanı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah-ı Horasan" adlı hikâye tıpkı "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" gibi halk tarafından okunup, dinlenilen eserlerdendir. İbrahim Edhem alimlerle, dervişlerle dostuklar kurmuş ve halk arasında kıssaları yayılmıştır. Halk tarafından onun açık kerametler gösterdiğine inanılmıştır. Bu da onun hayatının, eserlerinin efsaneleştirilmesini sağlamıştır (Güder, 2011: 8-9). Nitekim eserimizde de durum böyledir. İbrahim Edhem dünya malını, tahtını terk ederek kendi çabasıyla odun kesip satarak dervişlere kethüda olarak yaşamayı seçmiştir.

İncelediğimiz eserin derkenarında bulunan "*Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah-ı Horasan"* adlı hikâye metnin kenarında yer alıp 8 varaklık bir kısmı teşkil etmektedir. Metnin tamamı herhangi bir kalıba ve vezine uymamaktadır. Ana metinden bağımsız bir şekilde yazılmıştır. Metnin bazı yerleri silinmiş ve yırtılmıştır. Eser beyitlerle yazılmış ama içerisinde dörtlüklerden oluşan üç şiire de yer verilmiştir. Şiirler 8'li hece ölçüsü ile yazılmıştır ama bazı dizelerde ölçüye uyulmadığı da görülmektedir.

Eserde İbrahim Edhem Horasan'da bir padişahtır. Tacı tahtı terk ederek Mekke'ye gitmiştir. Oğlu büyüyüp onun tahtına geçer. Bir gün annesine babasını sorar ama annesi bilmediğini söyler. Günlerden bir gün oğlanın yanına bir müjdeci gelir ve babasını Mekke'de gördüğünü söyler. Tacı tahtı terkederek ceza çektiğini, dervişlerin yanında olduğunu, odun kesip, satarak geçimini sağladığını söyler. Bunun üzerine sevinen oğul annesine durumu anlatıp, babasını bulmaya gideceğini söyler. Annesi razı olmasa da oğul Horasan'dan kalkıp Mekke'ye gider. Oradaki dervişlere Horasan'dan birinin burada olup olmadığını sorar. Bir derviş onun az önce odun kesmeye dağa gittiğini söyler. Az sonra babasının sırtında odun, belinde balta ile geldiğini görür ve orada babasına sitemini belirten "Odun çeken babacığım" dizelerinin tekrar ettiği şiiri söyler. Babası ise ona bakarken içi ısınır ve kendi oğlunun da bu yaşlarda olacağını düşünüp üzülür. Daha sonra İbrahim Edhem her şeyi terk edip Allah'a kul olmak için geldiğini, eğer o oğlu ise Allah'tan ya onun canını ya da kendi canını almasını ister. Duası kabul olur ve oğul ölür. İşin aslını öğrenen İbrahim Edhem üzüntüyle "Yetim oğul garip oğul" dizelerinin tekrar ettiği şiiri söyler. Metnin sonunda Peygamber Efendimiz'den (s.a.v) sevgi ve övgüyle bahseden "Ya Rasulullah" dizelerinin tekrar ettiği şiire yer verilerek metin sona erer.

"*Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah-ı Horasan*" adlı hikâye Nurcan Ö. Güder'in "*İbrahim Edhem Destanı*" adlı çalışmasında yer verdiği metin ile benzerlik taşımaktadır (Güder, 2011: 15-51). İki şiir o metinde de bulunmakta ama bazı dizelerin eksik ya da fazla olduğu görülmektedir. "Ya Rasulullah" şiiri o metinde yoktur. Ayrıca metinlerin başlangıçları da oldukça farklıdır ve bizim metnimiz o metne göre kısaltılmış şekildedir.

Kısaca toparlayacak olursak derkenardaki hikâye de ana metin gibi İslam dini, Kur'an hakikatleri temel alınarak yazılmıştır. Metnin içinde üç şiir bulunmaktadır. Şiirler ayrı başlıklar hâlinde belirtilmemiş olup metnin içinde yer almaktadır. Şiirler de 8'li hece ölçüsü kullanılmıştır. Bazı dizelerde ölçüye uyulmadığı da görülmektedir.

2. 3. 6. "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" Adlı Eser Bir Halk Kitabı mıdır?

Bu bölümde "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" adlı eseri halk kitaplarının özellikleri esas alınarak incelenecek ve onun neden bir halk kitabı olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızın giriş bölümünde halk kitapları, halk kitaplarının içerdiği kavramlar ve özellikleri belirlenmiştir. Buna göre halk kitapları, halka yüksek sesle okumak için yazılmıştır. Bizim üzerinde çalıştığımız "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adlı cenknâme türü eser;

> Rāvīler böyle rivāyet eylemiş
> Alīniñ cengini ḥikāyet eylemiş (1329: 2a)

şeklinde sözlü kültürün izlerini taşıyan cümleler ile başladığı için sesli bir şekilde topluluğa okunmak üzere yazıldığı daha ilk beyitlerden anlaşılmaktadır. Bu eser "*geniş kitlelerin okumasına ve bir mekânda dinlenmesine cevap veren*" (Elçin, 1995: 64) halka yüksek sesle okumak için yazılmış önemli bir yapıttır. İlk olarak meddahlar tarafından anlatıldığı düşünülen bu eser, sözlü gelenekten yazılı geleneğe geçilmesiyle birlikte, dinleyici topluluğu önünde okunmak üzere kaleme alınmıştır (Toprak, 2016: 8).

Eserin, köy odalarından saraya, medrese ve mekteplerden asker ocaklarına, köy odalalarından kahvehanelere kadar toplumun her kesimi tarafından büyük ilgi gördüğü söylenebilir (Toprak, 2016: 10). Mehmet Atalan bu tür eserlerin, sınır uçlarında gaziler arasında, umuma açık yerlerde ozanlar, âşıklar, meddahlar tarafından okunmuş olduğunu ifade eder (Atalan, 2011: 25). Yazar sözlerine sonra şu şekilde devam eder ve görülen ilgiyi şu cümlelerle açıklar:

> "*Anadolu'da kahvehanelerin çoğu, camilerin yakınlarında bulunur ve camiye erken gelenler namaz vaktine kadar burada beklerdi. Boşa vakit harcamamak için de kahvecinin sahaflardan kira alıp getirdiği kitaplar okunurdu. Genellikle akşamla yatsı namazı arasında Muhammed Hanefi cenknâmelerini biri okur, diğerleri dinlerdi. Kahveci de kıraat eden müşteriden kahve parası almazdı. Özellikle gençlerin devam ettiği kahvehanelerde, kahramanlık konularını işleyen kitapları okutup dinlemek çok revçta idi*" (Atalan, 2011: 141).

Muhammed Hanefi cenklerine gösterilen rağbet oldukça fazladır. Halk tarafından görülen ilgiyle değişik isimlerle adlandırılan Muhammed Hanefi cenkleri, Anadolu'nun değişik bölgelerinde eğitici ve öğretici bir şekilde hazırlanıp akşam toplantılarında, uzun kış gecelerinde kurulan köy meclislerinde okunmuştur (Şener, 2010: 2). Yani bu eser halk tarafından ilgiyle dinlenilen eserlerden olmuştur. Ailelerin şuurlanmasını sağlayan Muhammed Hanefi cenkleri çok eski zamanlardan itibaren gelenek hâlini alarak günümüze kadar gelmiştir (Atalan, 2011: 140).

Tüm verilerden anlaşıldığı gibi Anadolu'nun değişik yörelerinde öğretici ve eğitici bir şekilde hazırlanan Muhammed Hanefi cenklerinin çeşitli icra mekânlarında okunduğu, dinlendiği görülmektedir. Halkın, Muhammed Hanefi cenknâmelerine gösterdiği ilgi her mekânda kendine yer bulmuştur. Bu husus da onun halk kitabı olduğunu gösteren önemli bir veridir.

Halkın Hz. Ali'nin, Battal Gazi'nin, Muhammed Hanefi'nin cenklerini onların ağızlardan dinliyorlarmış gibi heycanlandıkları, kendilerinden geçtikleri de Tökel tarafından ifade edilmiştir (Tökel, 2012: 114). Köy halkı arasında az çok okunan Muhammed Hanefi Cengi, halkın dinî kahramanlık destanları içinde en çok tanınmış olanlarından biri olduğu dile getirilmiştir (Kocatürk, 1970: 129).

Bazı Muhammed Hanefi cenknâmelerinin nüshalarında sonradan yazılan "Askerlere beyan eder" şeklinde ibareler bulunmakta (Özcan, 2011: 83) ve bu cenknâmenin asker ocaklarında da okunduğunu görmekteyiz. Ayrıca Mattei, Osmanlı devletinde ordudaki askerlerin maneviyatını güçlendirmek amacıyla cenknâme okunduğunu ifade eder (Mattei, 2004: 8-13). Bu eser, milletimizin dinini ve vatanını korumak için hep birlikte cepheye gitmesine vesile olmuştur. Eserimizin halk tarafından okunduğu, dikkatle ve ilgiyle dinlendiği görülmektedir. Onun için sadece bu özelliğiyle bile halk kitapları arasında yer aldığı düşünülebilir.

Halk kitaplarının halkın okuyacağı veya dinleyeceği eserler olduğu için sade bir dille kaleme alındığına değinmiştik. Elimizdeki eserin de herkesin anlayacağı sade bir dille yazıldığı, 13. ve 14. yüzyılın dil özellikleriyle kaleme alındığı görülmektedir.

Muhammed Hanefi Cengi'nin birçok metninin bulunması da onun halk tarafından ne kadar çok ilgi gördüğünün ve halk tarafından benimsendiğinin kanıtıdır.

Başka bir özellik ise halk kitaplarının "anonim" şekilde olmasıdır. Zamanla halkın kendisine mal ettiği bu tür eserlerin yazarları bilinmemektedir. Muhammed Hanefi cenknâmelerinin yazarı Tursun Fakih olarak bilinse de pek çok kişi tarafından istinsah edilmesinden dolayı içerisine bu müstensihlerin de düşünce ve görüşlerinden yeni unsurlar almış ve böylece anonim eserlerdeki bazı özellikleri barındırmaya başlamıştır. Nitekim Vasfi Mahir Kocatürk, kendi şahsi kütüphanesinde bulunan Muhammed Hanefi cenknâmesinden bahsederek ona anonim eserler arasında yer vermektedir (Kocatürk, 1970: 143). Eserimizin bu özelliği ile de halk kitapları arasında yerini aldığı görülmektedir.

Halk kitaplarının diğer bir özelliği, nazım veya nesir şeklinde olabileceği gibi nazım nesir karışık bir şekilde de olabilmektedir. Bizim eserimiz nazım şekildedir fakat Muhammed Hanefi cenklerinin nesir şeklinde nüshalarının da olduğu bilinmektedir İsmail Toprak'ın çalışmasında (Toprak, 2016: 345) ve Ceyhun Ünlüer'in çalışmasında (Ünlüer, 2014: 20-110) nesir şekilde olan nüshalara yer verilmiştir. Muhammed Hanefi cenknâmeleri nazım, nesir şeklinde veya konu olarak değişiklik gösterse de Muhammed Hanefi cenknâmelerinde değişmeyen tek şey yazılarak veya basılarak bugüne kadar gelmiş ve toplumumuzda derin izler bırakmış olmasıdır.

Halk kitaplarının bir diğer özelliği de içinde birden fazla metin bulundurmasıdır. Bu tür eserler bazı nüshalarda eksik bazı nüshalarda içlerine eklenmiş çeşitli hikâye, destan türü metinleri barındırmaktadır. Okuma toplantılarında bu kısımlar da okunmuş ve dinlenmiştir. Örneğin; bizim eserimizin derkenarında "Destan-ı İbrahim Edhem Hazretleri Padişah-ı Horasan" adlı hikâye bulunmakta ve bu metnin içinde üç şiire yer almaktadır.

Diğer bir özellik ise halk kitapları konularının çok çeşitlilik göstermesi, birçok konuyu içinde barındırmasıdır. Halk kitapları, halk hikâyeleri gibi dünyevî temalı veya halka dinî, ahlakî eğitim veren dinî temalı da olabilmektedir. "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" adlı eserde dinî kahramanlık konulu bir halk kitabıdır. Bu özelliğiyle de eserimizin halk kitapları arasında yer almıştır.

Halk kitaplarının bir diğer özelliği de dinle büyük ölçüde ilişkili olmasıdır. Muhammed Hanefi Cengi'nde etnik unsur, mezhep gözetmeden herkese İslamî bir ahlak kazandırmak amaçlanmıştır. Kur'an-ı Kerim esas alınarak herkese örnek bir Müslüman insan profili çizilmek istenir. Müslümanları İslam dinine ısındıran, toplumda gâza, kahramanlık ruhunu canlı tutmaya çalışan bir eserdir. Muhammed Hanefi bu eserde iman gücü ile sayıca fazla kâfirleri yenmekte ve ona vadedilen maddî manevî her şeyi redderek İslam dininden asla vazgeçmemektedir. Eser bu özelliği ile de halk kitapları arasındaki yerini almıştır.

Bir başka özelliği ise halk kitaplarında tahkiyeye yani öykülemeye dayalı bir olayın anlatılmasıdır. "*Muhammed Hanefi cenknâmelerinde, toplum hayatına ilişkin konular da işlenmiştir. Savaşlar, isyanlar, sosyal dengesizlikler, toplumsal eleştiriler, özlem duyulan şeyler, cenknâmelerde işlenen konuların başında gelir. Sözü edilen bütün bu konular, belli bir olaydan kaynaklandıkları için cenknâmelerde belli bir olayı hikâye etmek söz konusudur*" (Atalan, 2011: 140). Bizim eserimizde de Kayser-i Rum'un kızı olan Hanife'nin Hz. Ali ile evlenmesi ve çocukları Muhammed Hanefi'nin doğmasıyla başlayan cenknâme, onun İslam dini için yaptığı kahramanlıkları ve Mine ile nikâhlanmasına kadar öykülemeye dayalı olarak anlatılmakta ve halk kitaplarının bu özelliğini de taşıdığı görülmektedir.

Halk kitaplarının bir örneği olarak düşündüğümüz "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" adlı eserin yapılan incelemeler neticesinde halk kitaplarının tüm özelliklerini

içinde barındırdığı tespit edilmiştir. Eseri şekil ve içerik açısından inceleyerek neden halk kitabı olarak değerlendirmemiz gerektiği açıklanmaya çalışılmıştır. Neticede herkesin anlayacağı dille yazılan, inançla, halkın kültürüyle, gelenek ve göreneğiyle iç içe geçen hem sözlü hem yazılı kültürümüzün en önemli yapı taşlarını oluşturan Muhammed Hanefi cenklerinin bir zamanların vazgeçilmez sözlü anlatı türü olduğu kanısına vardık.

3. "MUHAMMED HANEFİ HAZRETLERİ CENGİ" NİN BAZI NÜSHALARI HAKKINDA

3.1. Nüshaların Mukayesesi

Cenknâmelerin, tercüme ya da uyarlama yoluyla edebiyatımıza girdiğinden bahsetmiştik. Bu tercüme ve uyarlama esnasında ekleme ve çıkarmalar yapılmış, anlatıcıların maharetine, hitap ettiği toplumun edebî zevkine bağlı olarak cenknâmeler değişerek günümüze kadar gelmiştir. Muhammed Hanefi'nin Tabut cenknâmesini anlatan, farklı bilgiler veren nüshaları mevcuttur. Biz de bu bölümde bunları mukayese etmeye çalışacağız.

Mukayese ettiğimiz nüshaların farklılıklarını kolaylaştırmak için bazı kısaltmalara yer vereceğiz. Asıl kaynağımızı oluşturan ve üzerinde çalıştığımız 1329 (1911) tarihli "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*"ni (A) nüshası olarak belirledik. Diğer metnimiz Mümin Şener'in tezinde sekronik olarak çalıştığı ve tek metin halinde dipnotlarla verdiği metni kullandık. Bu metnin asıl kaynağını Milli Kütüphane'de (06 Mil Yz A 3538/6) demirbaş numarasında kayıtlı 126a ve 162a varakları arasında bulunan "*Haza Kitâb-ı Muhammed Hanefî*" adlı metin oluşturmaktadır. Eserimizin farklı bir versiyonu olduğundan hazır metin üzerinden mukayese ettik. Bunları milli kütüphaneden temin ederek inceledik ve bu metni de (B) nüshası olarak belirledik. Eserin müellifi Tursun Fakih'tir. Mümin Şener, bu nüshanın tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi olmadığını ifade etmektedir. Başka bir metnimiz ise Latin harfleriyle yazılmış biri manzum (yazarı yok), diğeri mensur (yazar: Ferhat Akyürek) iki cenknâmeyi (C) nüshası olarak belirledik. Bunlar tamamen aynı metin olup sadece ilki tamamen manzum, ikincisi tamamen mensur yazılmıştır. Zaten bu yüzden tek nüsha yani (C) nüshası olarak belirledik. Ayrıca bunların resimlerle desteklendiğini de ifade etmek gerekir. Bu iki metinden manzum olanı, Milli Kütüphanede (1940 AD 402) demirbaş numarasına kayıtlıdır. Eserin yazarı yoktur. Bu yüzden eserden "isz." olarak bahsettik. Eser, İstanbul Maarif Kitaphanesinde 1939 yılında basılmış olup 32 sayfadır. Ön kapakta "Resimli Muhammed Hanefi Cengi" adlı başlık metin başlamadan önce ise "İlaveli ve Musahhah Muhammed Hanefi Cengi" adlı başlık vardır. Bizim elimizde bulunan nüsha ile aynı olup Latin harfleriyle yazılmış şeklidir. Bu metinlerden mensur olanı ise Milli Kütüphane'de (1969 AD 2129) demirbaş

numarasına kayıtlıdır. Yazarı Ferhat Akyürek'tir. İş Matbacılık ve Ticaret Yayınevi tarafından 1969'da basılmıştır. Eserin içeriği oldukça değişiktir. İlk olarak dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın yazısı yer alır. Daha sonra fen ve tekniği, doğal kaynakların işletilmesinde, geliştirilmesinde kullanmanın dini bir görev olmasından yola çıkarak bazı illerin doğal kaynaklarına yer verilmiştir (Akyürek, 1969: IX). Eserin ilk bölümünde "Muhammed Hanefi ve Efsaneleşen Bayburt Ormanları" başlığı altında Muhammed Hanefi cengi anlatılmaktadır. Biz de bu metni baz alarak karşılaştırmada ona yer verdik. (C) nüshası (A) nüshası ile oldukça benzer olduğu için tekrar aynı beyitlere yer vermeyerek (C) nüshasının farklı olduğu kısımlarda belirtmeyi uygun bulduk.

İlk olarak incelediğimizde (A), (B) ve (C) nüshalarında beyit sayılarında farklılıklar göze çarpmaktadır. (A) nüshası 389 beyit, (B) nüshası 548 beyit, (C) nüshası ise 391 beyittten oluşmaktadır. (A) ve (B) nüshalarında aynı olan beyitler ise şu şekildedir:

Seyr-iderken bir ġazāle(a) uġradı (1329: 2b)

Tābūtıñdur bu ḳoru bilmez misin (1329: 3a)

Ceddim adıdır Muḥammed Muṣṭafa
Ḥasan Ḥüseyin benim ḳarındāşlarım (1329:3a)

Ze(i)hi erdir bu başı kesen kişi (1329: 3b)

Yediyüz biñden daḫi ārtıḳ durur (1329: 3b)

İş bu oġlan tımār eyleyelim (1329: 4b)

Oġlan eydür bu ḥarāmdır içmezem (1329: 5a).

Bunı ol ceddim Muḥammed içmedi
Atam 'Ali yöresinden geçmedi (1329: 5a).

Ḫasta vücūdıma zaḥmet eyleme (1329: 5a).

Oḳuyanı diñleyeni yazanı yazdıranı
Rahmetiñle yarlıġaġıl yā ġanī (1329: 9a).

(C) nüshasında manzum olan metin (A) metni ile aynı olduğu için tekrar yazmaya gerek duymadık. (A) ve (B) nüshalarında aynı olan beyit sayısı azdır. Nüshalarda bir, iki kelime değişikliği veya eş anlamlı sözcüklerle benzer cümleler ifade edilmiştir.

3.2. Nüshalarda Başlangıç ve Bitiş

Manzum ya da mensur şekilde olan cenknâmeler genelikle besmele, Allah'ın varlığı ve birliğine olan inancı belli eden ifadelerle başlamaktadır. Hamd'ele, na't, medh-i çihar-yar, sebeb-i telif gibi bölümler yer alır (Çelebioğlu, 1999: 45-46). Bizim mukayese ettiğimiz nüshalarda cenknâmelerin giriş kısımlarına baktığımız zaman da bu durum (B) nüshasında göze çarpar. (B) nüshası şu şekilde başlamaktadır:

Allah adıdur dilimüzde yine
Allahıñdur tā ki ver ḥamd ü s̱enā (Şener, 2010: 137).

Yirde gökte söylenen añun adı
Sevgisün ol ḳamu canlarda ḳodı (Şener, 2010: 137).

Vir ṣālavat ol Aḥmede şevḳ ile
Diñle imdi ġazavāt zevḳ ile (Şener, 2010: 137).

(A) nüshası ise besmelesiz, hamdelesiz olarak şu beyitlerle başlamaktadır:

Rāviler böyle rivāyet eylemiş
'Alīniñ cengini ḥikāyet eylemiş (1329: 2a)

'Alī gitdi Ḳayṣer-i Rūm üstüne
Cümlesini dīne da'vet ḳaṣdine (1329: 2a).

(C) nüshası ise (A) nüshası ile aynı (isz, 1939: 2; Akyürek, 1960: 1) şekilde başlamaktadır. Yani (A) ve (C) nüshaları besmele ile başlamayıp bu nüshalarda direkt konuya girilmiştir. Fakat (B) nüshası besmele ile başlamıştır. Daha çok mesnevi tertibine uygun olarak Allah'a övgü ve hamd ile başlayarak, dünyanın geçici olduğuna dair öğütler verir. Hz. İbrâhim'in hacca gitmesinden bahseder. Daha sonra Hz. Dâvud, Hz. İsmâil, Hz. Eyyûb, Hz. Yahya, Hz. Zekeriyyâ peygamberlerin de kıssalarını hatırlatan beyitlerle devam eder. Dört büyük halifeyi de överek on beşinci beyitte Hz. Muhammed'e (s.a.v) salavat getirilerek cenknâmede asıl konuya başlanır.

(B) nüshasında asıl işlenecek olan konuyla bu bölümün çok alakası yoktur. Bunun nedeni bu eserlerin hitap ettiği kitlenin düşüncesini yansıtmak istenmesinden kaynaklanır. Çünkü bu düşüncenin temeli İslamiyet'e, Allah'ın varlığına ve birliğine olan inanca dayanması eserde bu şekilde bölümlerin olmasına neden olabileceğini düşündük.

(A), (B) ve (C) nüshalarının başlangıçlarının aynı olması ya da farklılıklar bulunması çok sonra yazıya geçirilmelerinden kaynaklanabilir. Okunuşundan dinlemenin ya da ezberden söylemenin de buna etki ettiği düşünülebilir.

Nüshaların son beyitlerini değerlendirdiğimizde bazı kalıplaşmış dua gibi ifadelerle insanlara öğüt verilerek, Hz. Muhammed'e salavat getirilerek son bulur. Ayrıca sadece okumak için değil dinlemek için yazıldığını belirten ifadeler de mevcuttur. Yazan, okuyan, dinleyen kişilere dua edilir.

> Tamām oldı Muḥammed Ḥanefī ḥikāyeti
> Vir ṣalavāt Muḥammede bula cānıñ necātı (1329: 9a)
>
> Söz daḫi öğüş burada oldı tamām
> Vir ṣalavāt Ḥabībe sen ve's-selām (Şener, 2010: 197).
>
> Oḳuyanı diñleyeni yazanı yazdıranı
> Rahmetiñle yarlıġaġıl yā ġanī (1329: 9a)
>
> Fāʿilātün fāʿiltün fāʿilāt
> Muṣṭafānıñ rūḥına vir ṣalavāt (1329: 9a)

(C) metninde manzum olan kısım (A) nüshasının aynısıdır (isz., 1939: 32). (C) metninde mensur olan nüsha ise yukarıdaki metinlere yer verdikten sonra "*Sizler Hazreti Muhammet Mustafa'ya selâvat veriniz ve necat bulunuz. Okuyanı, dinliyeni ve yazanı rahmetinle an. Yarabbim hepimizi affet, memleketimiz, milletimiz ve bilhassa dinimiz için, girmeğe mecbur olduğumuz savaşlarda bizi muzaffer eyle*" (Akyürek, 1969: 18) şeklinde dua ile bitirilmiştir.

(A) nüshasında olduğu gibi metnin sonunda eserin yazıldığı vezine de yer verilir. (B) ve (C) nüshalarında vezne yer verilmemiştir. (A) nüshası "Fāʿilātün fāʿiltün fāʿilāt",

(B) nüshası “Fāʾi lā tün / Fāʾi lā tün / Fāʾi lün” vezni ile yazılmıştır. Fakat tüm nüshalarda vezine uyulmamıştır ve vezin bozuklukları oldukça fazladır. Bunun nedenini aruzun o dönemde tam olarak yerleşmemesi ve eserin çokça istinsah edilmesine bağlayabiliriz. (C) nüshasında manzum olan metin 11’li hece ölçüsü ile yazılmıştır. Bazı beyitlerde ölçüye uyulmamıştır.

3.3. Nüshalarda Konunun İşlenişi

Tüm nüshalarda cenknâme öykülemeye dayalı olarak anlatılır. Olaylar oluş sırasına göre devam eder. (A) ve (C) nüshalarında hemen konuya başlanmıştır. (B) nüshasında ise yukarıda belirttiğimiz gibi on beşinci beyitte cenknâmede asıl konuya başlanmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v) tüm nüshalarda ön plandadır. Olayları yönlendiren kişidir. Hz. Muhammed bazen kendi bazen de rüya yolu ile olaylara yön vermektedir. (A) nüshasında bu beyitler şu şekildedir:

Çoḳ ġanīmet māl alub döndi yine
Altı ayda Resūl’e ancaḳ geldi yine (1329: 2a).

Düşinde Muḥammed’i gördi Alī
Gözlerini yaşlı gördi ol velī (1329: 8a).

Şimdi Tābūt askeri üstündir
Kendi daḫī kāfiriñ cengindedir (1329: 8a).

Çevre yanın kāfir aldı cenk ider
Tīz iriş şimdi oġlundan cān gider (1329: 8a).

(C) ve (A) nüshasında cenkten dönen Hz. Ali ilk olarak Hz. Muhammed’in yanına gelir. Hz. Muhammed, Hz. Ali’nin rüyasına girerek Muhammed Hanefi’ye cenkte yardım etmesini, zor durumda olduğunu söyler. (B) nüshasında ise (A) ve (C) metinlerinde sağ olarak karşımıza çıkan Hz. Muhammed (s.a.v) vefat etmiş ve Hz. Ali’nin rüyasına girerek olaylara yön vermektedir. (B) nüshasında konu Hz. Ali, Hz. Muhammed’in ravzasında iken başlar ve yine onun ravzasındayken biter.

3.4. Nüshalarda Mekân

Genellikle Muhammed Hanefi cenknâmelerinde mekân çok geniştir. İsmet Çetin bu mekânları Hz. Ali'nin ölümüne kadar geçen sürede güneyde Yemen, doğuda Ceyhun, batıda Trablusgarb, kuzeyde Antakya'dan Azerbeycan ve Hazar denizinin güney kıyılarından Seyhun bölgesinde geniş bir mekânı kapsadığından bahseder ve Muhammed Hanefi cenknâmeleri, merkezinde olduğu, Umman, Mukaffa'nın Arap yarımadası sınırları içinde ve Hz. Ali'nin ölümüne kadar yaşadığı sınırları baz alarak geniş bir coğrafyada yer aldığını ifade eder (Çetin, 2002: 17). Muhammed Hanefi cenknâmelerinde coğrafya bazen de hayalî öğelerle oluşturulan mekânlardır. Bunun nedeni ise dinleyenlerde merak uyandırmak için oluşturulmuş olmasıdır.

(A) nüshası ve (C) nüshasının manzum metninde mekân Medine'dir. Başka bir mekân adına rastlanmamıştır. Cenknâmede geçen şahıslar bulundukları yerin Medine'ye uzaklığını söyleyerek başka mekânlarda olduğunu göstermektedir. Örneğin, Medine'ye üç konak kalan bir yer Medine'ye yedi gün kalan bir yer gibi muhayyel yerler kastedilmiştir.

> Babam baña dimişdi ava gidem
> Hem Medīne ṭāġlarını seyr idem (1329: 2b).
>
> Mīne ile ben babama vāṣıl olmadım
> Ṣāġ selāmet Medīne'ye varmadım (1329: 7a).
>
> Alī ġazādan daḫī dönmişidi
> Medīne'ye üç ḳonaḳ ḳalmışidi (1329:8a).

(C) nüshasının manzum metninde mekân Medine'dir (isz., 1939: 4-32) (C) nüshasının mensur olan metninde ise, Muhammed Hanefi'nin gittiği orman, Tabut'un yaşadığı yer ve cengin yapıldığı mekân, Bayburt olarak geçmektedir (Akyürek, 1969: 5-18). (B) metninde de asıl mekân yine Medine'dir.

> Medine'nün gün doġrısından yaňa
> ʿAzim ḳıldı Ḥāḳ Çalap yoldaş aňa (Şener, 2010: 144).

(B) nüshasında, hayali mekânlar da çok fazla yer tutmaktadır. Hz. Muhammed, Hz. Ali'nin rüyasına girerek "Cebel-i Gaylan" dağına gitmesini, oğlunu kurtarmasını

söylemektedir. Başka bir beyitte, kâfirler kendi aralarında konuşurken Hz. Ali'nin tek başına "Selasil Kalesi"ni aldığında bahsetmektedirler. Cebel-i Gaylan dağı ve Selasil Kalesini, Çetin muhayyel yerler arasında göstermektedir (Çetin, 2007: 142). (B) nüshasında bu yerlere şu şekilde yer verilmiştir:

Yāʿ Alī bin Düldüle tiz dur örü
Cebel-i Ġaylān ṭaġına var yüri (Şener, 2010:184).

Nice divlerin ḳopardı kellesin
Yalıñuz aldı Selāsil ḳal'asin (Şener, 2010:157).

Ayrıca (B) metninde İslam'ın yüceliğinden her yere yayılmasından bahsederek çeşitli mekânların da adı şu şekilde geçmektedir:

Şarḳ ü Ġarb ü Rūm ü Hind ü Yemen
Çīn ü Ḳasyār u Semerḳand ü ʿ Aden (Şener, 2010:195).

Mısr ü Baġdād ü Horasan ü Hicāz
Deşt ü Bulġar ü Şīrān ü Belḫ ü Ḥirāz (Şener, 2010:195).

Görüldüğü gibi Muhammed Hanefi cenknâmelerinin geçtiği mekânlar çeşitlilik göstermektedir. Tüm nüshalarda asıl mekânın Medine olması, Hz. Muhammed'in Medine'de bulunmasına cenklerden önce ve sonra onun yanına gidilmesine bağlayabiliriz. Eserde hayali mekânların bulunmasını okuyucu da ve dinleyicide merak duygusunu uyandırmaya yönelik olduğu söylenebilir. Mensur nüshada Bayburt şehrinin adının geçmesi ise Doğu Karadeniz bölgesinde, Anadolu'da kurulan ilk Türk şehri olması gibi nedenlere bağlanabilir (Akyürek, 1969: XIV).

3.5. Nüshalarda Geçen Tipler

Tezin bu bölümünde İsmet Çetin'in "Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri" adlı çalışması örnek alınarak "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi"nin nüshalarında geçen tipler incelenmiştir. Kısaca adı geçen eserde yer alan tip tasnifi bizim üzerinde çalıştığımız cenknâmeye de uygulanmıştır.

3.5.1. Erkek Tipler

3.5.1.1. Müslüman Tipler

3.5.1.1.1. Hz. Muhammed (s.a.v)

Hz. Muhammed (s.a.v), Allah tarafından gönderilen son peygamberdir. Cenknâmelerde, konu edinilen savaşlar ve olaylar Hz. Muhammed döneminde gerçekleşmiş gibi gösterilerek onun dinî önderliği hep canlı tutulmuş; bu yolla, anlatılarda mezhep ve meşrep ayrımı yapılmasının da önüne geçilmiştir. (Toprak, 2016: 7-8). Tüm nüshalarda merkez konumda yer alır ve onun önderliği hep canlı tutularak cenknâmedeki olaylar gerçekleşir. (A) ve (C) nüshalarında Hz. Muhammed (s.a.v.) ilk olarak Hz. Ali'nin cenkten dönerken yanına uğraması ile karşımıza çıkar:[1]

Çoḳ ġanīmet māl alub döndi yine
Altı ayda Resūle ancaḳ geldi yine (1329: 2a).

Daha sonra nüshalarda Hz. Muhammed Kayser-i Rum'un kızı Hanife ile aralarında geçen diyaloğa yer verilir. Hanife'nin üç dileğini söylemesi ile devam eder. Dilekleri kabul olur ve Hz. Muhammed Hanife'yi imana davet eder. Hanife de üç dileği oldğunu söyler. (A) nüshasında bu durum şu beyitlere yer verilerek anlatılır:[2]

Luṭfile peyġamber āña söyledi
Īmāna gel yā Ḥanīfe sen didi (1329: 2a).

Ḳız didi bāşım üstüne yā Resūl
Üç dileğim var ider isen ḳabūl (1329: 2a).

Dönüb Ḥanīfeye söyledi Resūl
Dilegin cümlesini oldı ḳabūl (1329: 2a).

Ḳız idüb iḳrār-ı şehādet eyledi
Parmaġın ḳaldırdı tevḥīd eyledi (1329:2a).

[1] (C) nüshası (A) nüshası ile aynıdır. Tekrar aynı beyitlere yer verilmemiştir (isz., 1939: 2; Akyürek, 1969: 1).
[2] (C) nüshası (A) nüshası ile aynıdır (isz., 1939:2; Akyürek, 1969:1). (B) nüshasında ise bu durum yer almamıştır.

(B) nüshasında daha ilk beyitlerden Hz. Muhammed olay akışında yer almaktadır. (B) nüshası Hz. Muhammed'in ravzasında başlamakta ve bitmektedir. (A) ve (C) nüshalarında Hz. Muhammed'in ölümü ile ilgili bir bilgi yoktur. Fakat (B) nüshasında Hz. Muhammed'in vefatı şu beyitlerle anlatılmaktadır:

Ol zamānda kim Muḥammed Muṣṭafa
Dünyāsın değşürdi ol kān-ı ṣafā (Şener, 2010: 139).

Dünyānın beğliğini ṣaldı bütün
Āḥiret sulṭanlığın aldu ṣatun (Şener, 2010: 139).

Fenāyı terk eyleyüp buldı beḳā
Sermed-i milke irişdi muṭlaḳā (Şener, 2010: 139).

Daha sonra (A) nüshasında Hz. Muhammed (s.a.v) Hz. Ali'ye oğlunun cenkte zor durumda olduğunu haber vermektedir. Bu beyitler şu şekildedir:

Düşinde Muḥammedi gördi Alī
Gözlerini yaşlı gördi ol velī (1329: 8a)

Alī eydür yā resūl yaşlı gözin
Yine muṣibet mi düşdi özin (1329: 8a).

Şimdi Tābūt askeri üstündir
Kendi daḫī kāfiriñ cengindedir (1329: 8a).

Çevre yanın kāfir aldı cenk ider
Tīz iriş şimdi oğlundan cān gider (1329: 8a).

Hz. Muhammed (B) nüshasında diğer nüshalara göre daha çok geçmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v) genellikle Muhammed Hanefi'nin tüm cenknâmelerinde yer almaktadır. Bize göre bunun nedeni şudur: Muhammed Hanefi cenknâmelerinin kaynağı İslam düşüncesi üzerine kurulmaştur ya da cenknâmelere onun varlığıyla inandırrıcılık katılmasından kaynaklandığını düşünüyoruz.

3.5.1.1.2. Hz. Ali

Dört büyük halifenin sonuncusudur. Ebu Talib'in en küçük oğludur. Hz. Muhammed'in amcasının oğlu olan Hz. Ali, ilk imân edenlerdendir. Rivayetlere göre ise Satuk Buğra Han'ın kızlarından olan Alanur, Cebrail tarafından ağzına sürülen bir damla ışıktan hamile kalarak veya diğer rivayete göre Alanur, evlerinin önünde karşılaştığı aslanın terinden hamile kalarak Hz. Ali dünyaya gelir (Banarlı, 1971: 268-269). Hz. Muhammed'in (s.a.v) kızı Fâtıma ile evlenmiştir. Hasan, Hüseyin ve ölü doğan Muhsin adlı erkek çocukları ve Ümmü Gülsüm ve Zeynep adlı kız çocukları dünyaya gelmiştir.

"Kız Darıyka" adlı destanda ise, Hz. Ali'nin Darıyka ile de evlendiği geçmektedir. Darıyka güçlü, kuvvetli bir kız olarak doğar ve kaplan lakabı ile şöhreti dünyaya yayılır. Babası evlenmesini ister ama Darıyka'yı güreşte yenebilen bir eş adayı ararlar. Hz. Ali'ye davet mektubu gönderir ve yenerse onunla evleneceğini yenmezse onu öldüreceğini yazar. Mektup Hz. Muhammed'e (s.a.v) ulaşır ve Hz. Ali'ye gitmemesini söyler. Hz. Ali gurur meselesi yaparak gitmek ister ve yola çıkar. Meydana gelip güreşmeye başlarlar. Bu güreş günlerce sürer. On beşinci gün Darıyka yenilir. İkisinin evlenmesiyle Kıpçak halkının yeni önderi Hz. Ali olur. Darıyka hamile kalır. Hz. Muhammed'den gelen mektupla Hz. Ali geri çağırılır. Darıyka'ya kılıcını bırakır ve çocuğuna "Şaysıldı" adını koymasını ister. Oğlu doğar (Orozava, vd., 2010: 19-22). "Kız Darıyka" destanı incelendiğinde cenknâmelerin Türk destancılık geleneğine de dâhil olmasının güzel bir örneğini teşkil etmektedir.

Anadolu'da Hz. Muhammed'den sonra en çok benimsenen kişi Hz. Ali olmuştur. Bu nedenini sadece Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, damadı, dava arkadaşı olması gibi sebeplerle açıklamak güçtür. Hz. Ali'nin kahramanlığı, cömertliği, ilmi, bağışlayıcılığı, ahde vefası gibi insani vasıflarının yanında soyundan gelenlerin Kerbela'da yaşadığı acı olayların halkımızda yarattığı derin hüzün de belirleyici olmuştur (Karaoğlan, 2015: 43).

Cenknâmelerde Hz. Ali, Müslümanların koruyucusu ve karizmatik lider olarak karşımıza çıkar. Yaşadığı bölgedeki Müslüman halkın can, mal ve namus güvenliğini sağlayan, kâfirlerle her türlü mücadelede galip gelen, gerçekleştirdiği seferlerle İslam coğrafyasına yeni yerler kazandıran, olağanüstü güçlerle donanmış örnek bir insan

profilinde görülmektedir. Müslümanlar arasında kahramanlığın, gücün ve cesaretin sembolüdür (Fığlalı, 2014: 102).

Hz. Ali (A) ve (C) metinlerinde ilk olarak Kayser-i Rum üzerine cenge gitmesiyle karşımıza çıkar. Hz. Ali, Muhammed Hanefi cenknâmelerinde hep ön plandadır. Yüzlerce, binlerce kişilik orduları yenmektedir.

> ʻAlī gitdi Ḳayṣer-i Rūm üstüne
> Cümlesini dīne da' vet ḳaṣdine (1329: 2a).

Daha sonra (A) nüshasında Hz. Ali oğlu Muhammed Hanefi'ye bir daha geyiğin peşine düşmemesi için öğüt ver mesiyle karşımıza çıkar. Bu beyitler şu şekildedir:

> Zinhār ol ḳoruya varma sen
> Dünyāda gezmek dilersen ṣaġ isen (1329: 3b)

> Ol geyik göründi saña'ayān
> Ol şeyṭāndır getürür saña ziyān (1329: 3b)

> Hoş vaṣiyyet eyledi āña ʻAlī
> Ebsem oldı diñledi ibn-i ʻAlī (1329: 3b)

(B) nüshasında ise Hz. Muhammed'in mezarında başlayan olaylar ve Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in (s.a.v) ölümü üzerine duyduğu üzüntü ile cenknâme başlar. Hz. Ali, kendisini ibadete verir ve rüyasında Hz. Muhammed'i (s.a.v) görür. Hz. Muhammed (s.a.v) ona bir oğlan çocuğu müjdesi verir. Ona kendi adı olan Muhammed isminin verilmesini ister. (A) ve (C) metinlerinde bu olay yoktur ve Hz. Muhammed (s.a.v) yaşamaktadır. Muhammed Hanefi'ye adını kendisi koymaktadır. (B) nüshasında Hz. Muhammed ile ilgili şu beyitlere yer verilir:

> Gice gündüz ravżadan çıḳmaz idi
> Aġlamaḳtan dünyāya baḳmaz idi (Şener, 2010:139).

> Beklemişdi Muṣṭafā'nuñ ḳubbesin
> Yaṣlanuban yatur idi türbesin (Şener, 2010:139).

Ravżai bir gice ḳoçmışdı ‘Alī
Düşde gördi Muṣṭafā’yı ol velī (Şener, 2010:139).

Cenknâmelerde Hz. Ali bazen hayalî bazen de tarihî bir kimliği ile karşımıza çıkar. İslamiyet’i yaymak için çeşitli mücadelelere girer. Mücadelelerde hep kahramanlığı ve cengaverliği ile ön plandadır. Halkın sevdiği, yücelttiği bir kahramandır. Hatta bizim incelediğimiz nüshalarda düşmanlar Hz. Ali olmamasına rağmen ondan korkmaktadırlar. Oğlu Muhammed Hanefi’yi öldüremezler. (A) ve (B) metinlerinde bu durum şu beyitlerle ifade edilmektedir :

Oġlānıñ öldigin Alī bile
Zū’l-fiḳārı çıḳara bunda gele (1329: 4b)

İşler ide iller bize gülişe
Alī ile kim ḳarşu ṭurışa (1329: 4b).

Uşaḳ dimez yigit dimez pīr dimez
Kökimizi keser hīç birimiz bıraḳmaz (1329: 4b).

Her kime urur ol iki biçer
Kāfir öñünden bölük bölük ḳaçar (1329: 6b).

Kāfirleriñ çoġı dönüb ḳaçdılar
Silāḥların cümle yere ṣaçdılar (1329: 6b).

Sen ‘Alīyi ṣanma bunda gelmeye
‘Alīye kimse muḳābil olmaya (Şener, 2010: 164).

Oğlunı öldüresin şimdi anuñ
Kim ġarażun yerine gele senüñ (Şener, 2010: 164).

(A), (B) ve (C) nüshalarında Hz. Ali, kafirlerin korkulu rüyasıdır. Ali’nin sesini duyan, heybetini görenler hep korkmaktadır. Görüldüğü gibi tüm nüshalarda korkusuz ve cesur bir karakterdir.

3.5.1.1.3. Hz. Hasan

Hz. Ali'nin en büyük oğludur. Hz. Muhammed'in torunudur. Muhammed Hanefi cenknâmelerinde babası Hz. Ali ile cenklere gitmesiyle ve Muhammed Hanefi'nin kardeşleri Hasan ve Hüseyin ile övünmesiyle karşımıza çıkar. Mukayese ettiğimiz (A), (B) ve (C) nüshalarında geçmektedir. (A) ve (B) nüshalarında bu beyitler şu şekildedir:[3]

Yine bir gün ol Alīyyü'l-Mürteżā
Gitdi kāfir üstüne ide ġazā (1329: 3b).

Ḥasan Ḥüseyini götürdi bile
Hīç Muḥammed Ḥanefī gelmez dile (1329: 3b).

Ḥasan Ḥüseyn benim ḳarındāşlarım
Alī ile ġazāda benim yoldāşlarım (1329: 3a).

Ayrıca Hasan ve Hüseyin cenklerde Muhammed Hanefi'nin yardımına koşarlar, cenk meydanında birlikte mücadele ederler. Mukayese ettiğimiz (A), (B) ve (C) metinlerinde de bu böyledir.

Atasını gördi ol dem ol civān
Ölmiş iken yeñi buldı cān (1329: 8b)

Ḥasan Ḥüseyn āña irişdiler
Ḳucaḳ ḳucaḳ olub şarmaşdılar (1329: 8b).

Ḥasan Ḥüseyn ile girdi hemān
Kırub kāfire hīç virmez amān (1329: 8b).

Hz. A li'nin en büyük yardımcıları oğullarıdır. (B) nüshasında ise gaziler toplansın diye sancağı Hz. Hasan taşır ama bu olay (A) ve (C) nüshalarında mevcut değildir. (B) nüshasında da şu şekildedir:

Virdi Ḥasan eline bir aḳ' alem
Kim çıḳa ṭaşra dike evvel ḳadem (Şener, 2010: 142).

[3] (C) nüshası (A) nüshası ile aynı olduğu için tekrar aynı beyitlere yer vermedik (isz., 1939: 6; Akyürek: 1969: 49).

Ġāzīler anda derilüb cem'ola
Kāfiriň cem'i ṭaġılup ġam ola (Şener, 2010:142).

3.5.1.1.4. Hz. Hüseyin

Hz. Ali'nin oğludur. Hz. Muhammed'in torunudur. Ağabeyi Hasan ile aralarında bir yaş vardır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in genel olarak beyitlerde adları birlikte geçmektedir.

Ḥasan Ḥüseyn ile girdi hemān
Ḳırub kāfire hīç virmez amān (1329: 8b).

Ḥasan Ḥüseyn āña irişdiler
Ḳucaḳ ḳucaḳ olub şarmaşdılar (1329: 8b).

İrdi Ḥasan Ḥüseyin oġlanları
Ḳarşuladı bir ḳaravaş anları (Şener, 2010: 185).

Hasan ve Hüseyin (A), (B) ve (C) nüshalarında aktif şekilde bulunmamışlar, genel olarak Hz. Ali ile birlikte anılmışlar ve cenk meydanında kardeşleri Muhammed Hanefi'nin en büyük yardımcıları olmuşlardır.

3.5.1.1.5. Hz. Ebu Bekir

Dört büyük halifeden biridir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) eşlerinden olan Hz. Aişe'nin babasıdır. Hz. Muhammed'in hep yanında olmuştur. Cenknâmede dört büyük halifenin adı geçmektedir. İslam uğruna yaptıkları cenklere ve kahramanlıklarına değinilmiştir:Bizim üzerinde çalıştığımız (A) nüshasında Hz. Ebu Bekir'in adı geçmemekle beraber (B) nüshasında bunun örneği mevcuttur.

Ḳanı ol Bu Bekr Ömer Oṣmān ' Alī
Erlik ile dirdiler bunlar yolı (Şener, 2010: 138).

3.5.1.1.6. Hz. Ömer

İslam dünyasında ikinci halife olarak bilinir. Hz. Muhammed'in eşlerinden olan Hafsa'nın babasıdır. Doğruluk ve adaleti ile bilinen Hz. Ömer şehit edilmiştir. Sadece (B) nüshasında adı geçmektedir.

Ḳanı ol Bu Bekr Ömer Oṣmān ‘ Alī
Erlik ile dirdiler bunlar yolı (Şener, 2010: 138).

3.5.1.1.7. Hz. Osman

İslam dünyasının üçüncü halifesidir. Ticaretle uğaşan zengin bir kişidir. Malını mülkünü İslam yolunda harcamıştır. Kur’an okurken şehit edilmiştir. (B) nüshasında adı geçmektedir.

Ḳanı ol Bu Bekr Ömer Oṣmān ‘Alī
Erlik ile dirdiler bunlar yolı (Şener, 2010: 138).

3.5.1.1.8. Hz. İbrahim

Oğlu Hz. İsmail’i ve eşi Hacer’i Mekke yakınlarına getiren Hz. İbrahim Allah’tan kulağına gelen bir sesle Kâbe’yi inşa etme emri almıştır. Hz. İbrahim ve oğlu Kâbe’yi yeniden inşa ederek, Allah’a ona haccı öğretmesi için dua etmiştir. Duası kabul olmuş ve insanlara haccı öğretmiştir. (B) nüshasında Hz İbrahim ile ilgili bu kıssaya değinilerek şu beyitlere yer verilir:

Meṣnevīden ideyim bir keleci
Ḳanı İbrāhim ki ol eyledi haccı (Şener, 2010: 138).

3.5.1.1.9. Hz. İsmâil

Hz. İbrahim peygamberin oğludur. İbrahim peygamberin çocuğu olmaz. Allah’a yalvarıp ona bir çocuk vermesini ister. Eğer olursa onu Allah’a kurban edeceğini söyler. Allah da onun bu duasını kabul eder ve Hz. İsmâil dünyaya gelir. Hz. İsmâil’i kurban edecekken bıçak onu kesmez ve melek bir koç getirir. Hz. İbrahim de bu koçu kurban eder. (B) nüshasında bu kıssaya değinilerek beyitte şu şekilde geçmektedir;

Ḳanı İsmā’il ki ḳoç ḳurbān idi
Ḳanı Dāvud ki şem’i Kur’ān idi (Şener, 2010: 138).

3.5.1.1.10. Hz Musâ

Musâ peygamber, İsrailoğulları Allah’ın varlığına ve birliğine baş kaldırdıklarında bu duruma kızıp ve üzülür ve Tur dağına çıkarak kırk gün ibadet eder. Yazarın dediği

gibi o esnada Allah'dan kulağına bir ses gelir. O vakit Tevrat Hz. Musâ'ya indirilir. (B) nüshasında bu hadiseden bahseden beyit şu şekildedir:

Ḳanı Mūsā çıḳardı Tūr ṭaġına
Ḥaḳ Çalap'tan ün gelür ḳulaġına (Şener, 2010: 138).

3.5.1.1.11. Hz Zekeriyyâ

İsrailoğullarına gönderilen son peygamberdir. Hz. Meryem'in dayısıdır. Hz. Meryem'in babasız Hz. İsa'yı dünyaya getirmesinden dolayı Hz. Zekeriyyâ peygambere iftara atmışlardır. Zekeriyyâ peygamber de düşmanlarından kaçmak için bir ağacın kavuğuna saklanmıştır. Düşmanlar bunu farkedip ağacı kesmişlerdir. (B) nüshasında bu kıssaya değinilmektedir:

Ḳanı Zekeriyā aġaçda buldılar
Ḥıẓar ile iki pāre ḳıldılar (Şener, 2010: 138).

3.5.1.1.12. Hz. Yahya

Zeekeriyyâ peygamberin Allah'a ağlayarak dua eder, duasının kabul olması sonucunda ihtiyar yaşında bir çocuğu olur. Herot tarafından şehit edilmiştir. (B) nüshasında adı geçmektedir. Cenknâmede Yahya peygamberin ağlamasından bahseder ama bunun ile ilgili bilgiye erişemedik. Zekeriyyâ peygamber yerine Yahya peygamber yazılmış olabilir ya da Yahya peygamberin evlenmesinin haram olduğu biriyle evlenmeye zorlanması olabilir. (B) nüshasında geçen beyitler şu şekildedir:

Ḳanı Yaḥyā ki aġlamaḳdan gözi
Gözyaşından çürümüş idi yüzi (Şener, 2010: 138).

3.5.1.1.13. Hz. Eyyûb

Eyyûb peygamber, İslam dünyasında sabrın timsali olarak bilinmektedir. Birçok evladı olan aynı zamanda çok zengin olan Eyyûb peygamber, Allah tarafından imtihana tabi tutulur. Malı mülkü, evlatları birer birer gider, o hep şükreder ve sabreder. Daha sonra da hastalıkla imtihan edilir. Vücudunda birçok yara oluşmuş ve yaralarına kurtlar düşmüştür. Eyyûb peygamber yine sabır ve şükür etmiştir. Allah tarafından gelen bir sesle ayağını yere vurmuş ve oradan çıkan su ile yıkanarak

sağlığına kavuşmuştur. Eyyûb peygamber (A) ve (C) nüshalarında geçmemektedir. (B) nüshasında ise bu kıssaya değinilmiştir. Bu beyitler şu şekildedir:

Ḳanı Eyyūb ki bunca derde ṣabr iderdi
Cümle tenin yeyen anuñ ḳurd idi (Şener, 2010: 138).

3.5.1.1.14. Hz. Dâvud

Peygamberliği ve sultanlığı şahsında toplayan, Kudüs'ü ilk kez fetheden, sesinin güzeliği ile bilinen bir peygamberdir. Sesinin güzelliğinden kendinden geçen hatta ölen insanların olduğu söylenir. (B) nüshasında Hz. Dâvud şu şekilde geçmektedir:

Ḳanı İsmā'il ki ḳoç ḳurbān idi
Ḳanı Dāvud ki şem'i Kur'ān idi (Şener, 2010: 138).

3.5.1.2. Müslüman Olmayan Tipler

3.5.1.2.1. Kayser-i Rum

Mattei'nin çalışmasında hayali, uydurulma bir şahıs olarak düşününülen Kayser-i Rum, İslam dininin olduğu coğrafyada Bizans İmpotorlarına verilen genel addır. Bu yüzden de hayali olsa bile isim olarak tarihi bir temele dayandığı aşikârdır (Mattei, 2004: 34-36). Bizim karşılaştırdığımız eserlerde ise kâfir, gaddar bir tip olarak görülmektedir. Kayser-i Rum'un (B) nüshasında adı geçmezken, (A) ve (C) nüshalarında o karşımıza çıkar. Cenknâme başlarken dine davet için Hz. Ali'nin cenge gittiği kişidir. Hz. Ali tarafından müslaman olması istenmiştir. Bunu reddettiği için başı kesilerek öldürülmüş ve Hz. Ali tarafından güzelliği dillere destan olan kızı esir alınmıştır. Cenknâmede (A) ve (C) nüshalarında adı sadece bu kısımda geçmektedir. (A) nüshasında bu beyitler şu şekildedir;[4]

Alī gitdi Ḳayṣer-i Rūm üstüne
Cümlesini dīne davʿet ḳaṣdine (1329: 2a).

Didi āña ol īmāna gelmedi
Kesdi bāşın İslām nasīb olmadı (1329: 2a).

[4] (C) nüshası (A) nüshası ile aynı olduğu için tekrar aynı beytlere yer verilmemiştir (isz., 1939: 2; Akyürek, 1969: 1).

Ḳayṣer-i Rūm ḳızını itdi esir
Güzellikde ʿālem içre lā naẓīr (1329: 2a).

3.5.1.2.2. Tabut

(A), (B) ve (C) nüshalarında geçen müslüman olmayan, cenknâmelere adını veren kötü karakter olarak karşımıza çıkar. Tabut korkulması gereken kişidir. Muhammed Hanefi'nin geyiğin peşinden koşarken girdiği toprakların sahibidir. İncelediğimiz nüshalarda bu durum benzer şekilde ifade edilmiştir: [5]

Tābūtuñdır bu ḳoru bilmez misin
Yoḫsa sen āndan ḥayā itmez misin (1329: 3a).

Tābūtuñdur bu koru bilmez misin
Yoḫsa ḫışmından ḥazer ḳılmaz mısın (Şener, 2010: 149).

(C) nüshasında mensur olan metinde Tabut, Bayburt'un beyi, Bayburt'un hükümdarı gibi ifadelerle anılır. Metinde Tabut'un askerleri Muhammed Hanefi'yi yakalar ve Tabut'a haber gönderirler. Bu husus metinde şu şekilde geçmektedir: "*Tabut 'a (Bayburt'un Beyi) müjdeci gönderdiler*" (Akyürek, 1969: 6-7).

Tüm nüshalarda Tabut ve askerlerinden kâfir olarak bahsedilir. Tabut'un müslüman olmaması yani kafir olması birçok yerde tekrar edilmektedir.

Tābūt daḫi ulu düşmān durur
Kendi daḫi yāvuz mel'ūn durur (1329: 3b).

Ḳırdın ise ḳorusundan ikiyüz
Ḳomaz kāfir öyle ḳoruyı ırsız (1329: 3b).

Bir ulu kāfir idi Tābūt adı
Bu ḳoruyı ol Tābūt bekler idi (Şener, 2010: 147).

Çün bu kāfir beġleri virdi cevāb
Bu sözi kāfir Tābūt gördi ṣevāb (Şener, 2010: 192).

[5] (C) nüshası (A) nüshası ile aynı olduğu için bu beyitlere tekrar yer verilmemiştir (isz., 1939: 6; Akyürek, 1969: 4).

Tabut'un askerleri Muhammed Hanefi'yi yakalar ve darağacı kurdurur. Fakat halk Hz. Ali'den korktuğu için bunun doğru olmadığını söyler ve onu bu kararından vazgeçirirler. (A), (B) ve (C) nüshalarında bu durum aynıdır. Fakat halkın Tabut'a sunduğu teklifler farklıdır. (A) ve (C) nüshalarında Muhammed Hanefi'yi güzel sözler söyleyip, mal verip dininden vazgeçirmek isterler. Eğer bu şekildede olmazsa kızı Mine'yi vermesini söylerler. (A) nüshasında bu beyitler şu şekildedir:[6]

İşbu oġlāna timār eyleyelim
Aldadalım ḫōşca söyledelim (1329: 4b).

Māl virelim gönlini kandıralım
Hem anı dīnimize döndürelim (1329: 4b).

Eger mal virmek ile olmaz ise
Ol bizim dīnimize girmez ise (1329: 4b).

Ḳızıñ Mīneyi viresin sen āña
Gör neler işler seniñ ḳızıñ āña (1329: 4b).

(B) nüshası ise Muhammed Hanefi'ye hoş sözler söylemeyi düşünürler, daha sonra onu yedirip içirmeyi, yaralarını iyileştirmeyi düşünürler. Muhammed Hanefi'yi iyi kumaşlarla giydirip içki içirmek isterler. En son diğer metinlerdeki gibi kızı Mine'yi vermesini söylerler.

Besleyelüm yanımuzda oġlanı
Kim cerāḥatlardan oñula teni (Şener, 2010: 165).

Virelüm atlas ḫıl'at ṭon ḳumaş
İçirelüm süci olsun aḳlı fāş (Şener, 2010: 165).

Mine Ḫatun ḳızıñı virelüm buña
Kim yüzün gören kişi ḳalur ṭaña (Şener, 2010: 165).

Tüm nüshalarda Muhammed Hanefi dininden döndürülmek istenir. Tabut söylenilenleri dinler ve kabul eder. Tabut, Muhammed Hanefi'ye içki ikram eder.

[6] (C) nüshası da benzer beyitlerle ifade edilmiştir (isz., 1939: 14; Akyürek, 1969: 7).

Muhammed Hanefi içkiyi haram olduğu için içmez. (A) ve (B) nüshalarında bu beyitler şu şekildedir:[7]

Oġlān eydür bu ḥarāmdır içmezem
Dīn īmān bir disem hem içmezem (1329: 5a).

Bunı ol ceddim Muḥammed içmedi
Atam Alī yöresinden geçmedi (1329: 5a).

Cehd idegördi süciden içmedi
Ol ḥarām nesneye aġzın açmadı (Şener, 2010:168).

Muhamed Hanefi sunulan içkiyi içmez. Tabut ise ona herkesin dikkatini çeken güzel kızını almasını teklif eder. Muhammed Hanefi yine kabul etmez. Tabut kızarak onun başını kesmeyi veya darağacına asmayı ister. Halk Hz. Ali'den korktuğu için bu fikrinden yine vazgeçirirler. Daha sonra Tabut zindana attırılmasına karar verir. [8]

Tābūt eydür varıñ zindāna ḳoyun
Egninde geydigi ṭonları ṣoyuñ (1329: 5b).

Egninde olan ṭonları ṣoydılar
İletüb ānı zindāna ḳoydılar (1329: 5b).

Kāfir Tābūt ġażap itdi oġlana
İtdi ṣoyuň ṭonuň iltüň ẓindana (Şener, 2010: 170).

Tabut, cenknâme boyunca metinlerde kâfir ve düşman olarak geçer. Muhammed Hanefi'ye birçok askerini gönderir. Her seferinde istediği sonucu elde edemez. Tabut'un cenknâme sonunda ne olduğu metinlerde farklılık göstermektedir. Cenk esnasında Hz. Ali oğlunun yardımına yetişir, Tabut'u imana davet eder. Kabul etmeyince başı kesilerek öldürülür. (B) nüshasında Tabut, Hz. Ali'den korkarak bağışlanmasını ister:

ʿAlī'nün āvāzın işitdi Tābūt
Beġlerini döġşürüp virdi öġüt (Şener, 2010: 184).

[7] (C) nüshası da (A) nüshası ile benzer cümlelerle ifade edilmiştir (isz., 1939: 16; Akyürek, 1969: 9).
[8] (C) nüshasında da benzer şekilde geçmektedir (isz., 1939: 18; Akyürek, 1969: 9).

Ḳaṣıd ḳıldı-kim ḳıra ol pehlüvān
Geldi Tābūt elçisi diler emān (Şener, 2010: 189).

Didiler emān dilerüz yāʿAlī̄
Maʿdeni lutf-ı keremsin yā velī̄ (Şener, 2010: 189).

(B) nüshasında Hz. Ali, Tabut'dan üç yıllık haraç vermesini, gazilere mal vermesini, at, katır, koyun, deve vermesini, yirmi bin yemen kumaşı vermesini Mine Hatun'u vermesini ister. (A) nüshasında böyle bir durum yoktur. Bu beyitler şu şekildedir:

ʿAlī̄ didi virüň üç yıllıḳ ḥaraç
Mine Ḫātun ile bile taḫt ü tāç (Şener, 2010: 189).

Ġāzīlere yidiyüz biň daḫi māl
Elli biň baş at ḳatır ḳoyun cimāl (Şener, 2010: 189).

Yiġirmi biň bize yemānī̄ ḳumaş
On biň miskal la'l-i yāḳut dürlü ṭaş (Şener, 2010: 190).

Daha sonra Tabut bunları vermeyi istemese de beylerin uyarısı ile daha çok zarar etmemek için bunu kabul eder. Hz. Ali ile Tabut barış ve düzen kurup aralarında anlaşma yaparlar.

İkisinden iẓin alup ḳıldı nikāḥ
Kāfir ile ḳıldılar ṣulḥ ü ṣalāḥ (Şener, 2010: 193).

Tābūta yazdı ʿAlī̄ bir ḥoş berāt
Kim bu ḳavle durmaz olursa sebāt (Şener, 2010: 193).

Çün bu resme ʿAlī̄ yazdı kitāb
Tābūt ile ḳıldı tahrīr ü hisāb (Şener, 2010: 193).

(B) nüshasında Tabut ile Hz. Ali aralarında anlaşmayla devam eder ve bir daha Tabut adı geçmez. (A) ve (C) metinlerinde ise durum tamamen farklıdır. (B) nüshasıyla hiçbir şekilde benzer değildir. Hz. Ali cenk meydanında Tabut'u imana davet eder,

eğer iman ederse tahtında devam edeceğini söyler. Fakat Tabut bunu kabul etmez ve başı kesilerek öldürülür. Bu beyitler şu şekildedir:[9]

ʿAlī eydür gel īmāna bul amān
Taḫtıñda sulṭān ol her zamān (1329: 8b).

Tābūt eydür şöyledir benim yolum
Ār ile ben ölmeden biñ kere ölem (1329: 9a).

Çün işitdi Alī ānıñ sözini
Ṭamūya gönderdi ānıñ özini (1329: 9a).

Kesdi başın āña virmez amān
Zīrā getürmedi Allaha īmān (1329: 9a).

(A) ve (C) nüshalarında Tabut, cenknâme sonunda Hz. Ali tarafından başı kesilerek öldürülmüştür. (B) metninde ise bulunduğu yerde sultanlığına devam etmektedir.

3.5.1.2.3. Davud

(B) nüshasında Davut adına yer verilmektedir. Diğer nüshalarda adı geçmemektedir. Tabut'un askerlerinin başına koyduğu pehlivan olarak adı Rüstem ile birlikte geçmektedir. Rüstem, Muhammed Hanefi'nin gelmesini ve onunla cenk etmeyi istemektedir. Davut ise Rüstem'e onu diğerleri ile kıyaslamamasını söyler. Bin askeri bir askere saymış babası olduğunu, devlerin bile kafasını kopardığından bahsetmektedir. Gelirse de Rüstem'e tüm hünerini göstermesini söyleyen kişidir. (A) ve (C) metinlerinde böyle bir diyalog geçmemektedir. (B) nüshasında şu beyitlere yer verilir:

İki pehlüvān bunlara baş ḳodı
Biri Dāvūd biriniň Rüstem adı (Şener, 2010: 157).

Dāvūd eydür sen bu sözü söyleme
Deġmelere anı ḳıyās eyleme (Şener, 2010: 157).

Atasınuň böyle olucaḳ ḥū(ri)si

[9] (C) nüshasında da benzer şekilde geçmektedir (isz., 1939: 31-32; Akyürek, 1969: 17).

Arşlan olur yine arşlan yavrusı (Şener, 2010: 158).

Sen ḥazer ḳıl anı zebūn eġleme
İki yüz er ḳırduġunı ṭaňlama (Şener, 2010:158).

3.5.1.2.4. Rüstem

Cenknamelerde pehlivan, güçlü, kuvvetli hayali bir kahraman olarak karşımıza çıkar. (A) nüshasında ilk olarak Tabut'un kızı Mine Hatun'u Muhammed Hanefi'nin yanından kendisi evlenmesi şartıyla getirmek istemesiyle ortaya çıkar. (A) nüshasında şu şekilde geçmektedir:[10]

Var bir pehlivān Rüstem adı
Geldi Tābūt'a bu sözi didi (1329: 7a).

Eger ḳızını virirsen baña
Oġlānı diri getürem ben saña (1329: 7a).

Bildiğin gibi ānı öldüresin
Adı nāmı ile cihānı ṭoldırasın (1329: 7a).

(B) nüshasında ise (A) ve (C) nüshalarından farklı olarak iki değişik şekilde Rüstem adı geçmektedir. Birincisi Sam'ın torunu Zal'ın oğlu olan Rüstem'dir. Fars mitolojisinde önemli efsanevi bir karakterdir. Annesi tarafından karnı yarılarak olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmiştir. Yeni doğmasına rağmen bir yaşındaki çocuk görünümde saçlı, yüzü ve elleri kanlı olan bir çocuktur (Cengiz, 2017: 34). Edebiyatımızda cengaverlik, kahramanlık yönleriyle ele alınır. (B) nüshasında Muhammed Hanefi övülmek için Zal'ın oğlu Rüstem'e benzetilmiştir.

Erlige bay oldu kāmil devlete
Zāl-ı Rüstem'dür deyesin heybete (Şener, 2010: 142).

İkinci adı geçen Rüstem, (A) ve (C) nüshalarında olduğu gibi Tabut'un askerlerinin başındaki pehlivandır. Tabut tarafından Muhammed Hanefi'yi öldürmesi için seçtiği yedi yüz askerin başıdır.

[10] (C) nüshasında (A) nüshası ile aynı beyitler yer almış fakat Rüstem adı "Kestem" şeklinde geçmiştir (isz., 1939: 25-26; Akyürek, 1969: 14-15).

Seçdi yüz kez yedi yüz aṭlu eri
Varuben bekleye buňlar ḳoruyu (Şener, 2010: 157).

İki pehlüvān bunlara baş ḳodı
Biri Dāvūd biriniň Rüstem adı (Şener, 2010: 157).

Daha sonra Rüstem diğer nüshalarda olduğu gibi Tabut'a kızını kendi evlenmesi koşulu ile getirmeyi teklif eder. Tabut bu teklifi kabul eder. Rüstem cenk meydanına gelir ve öldürülür. Metinlerde kim tarafından öldürüldüğü ile ilgili farklı bilgiler vardır. (A) ve (C) nüshalarında Rüstem ile savaşmak için Mine gitmek ister ama Muhammed Hanefi buna izin vermez ve kendi gider. Muhammed Hanefi tarafından öldürüldüğü görülür. Bu beyitler şu şekildedir:[11]

İkisi meydāna çıḳdı durışır
Birbirine ḥamle idüb urışır (1329: 7b).

Çaldı altmış kez o bunı bu ānı
Ṭolmışidi o gün Rüstemiň ḳānı (1329: 7b).

Rüsteme ḳılınç urdı ol seḫī
Kesdi başın atın belin daḫī (1329: 7b).

Düşdi yüzi üstüne ḳāre
Şanki yıḳıldı şehirden bir mināre (1329: 7b).

(B) metninde ise Mine Muhammed Hanefi'den izin alır ve Rüstem'in karşısına o çıkar. Rüstem Mine tarafından öldürülür. Ayrıca babasının askerlerinin komutanı olarak görülür.

Sançdı süňü urdı yürekden öte
Yıḳdı atdan Rüştemi gör heybete (Şener, 2010: 180).

İndi kesdi Mine Rüstem başını
Gör ne kılur Rüstem'ün ḳardaşını (Şener, 2010: 180).

[11] (C) nüshasında benzer cümlelerle ifade edilmektedir ama "Rüstem" adı "Kestem" olarak geçmektedir (isz., 1939: 25-26; Akyürek, 1969: 15-16).

3.5.1.2.5. İskender

Cenknâmede, İskender benzetme ögesi olarak karşımıza çıkar. (A) ve (C) metinlerinde geçmemektedir. Tarihte iki İskender geçmektedir. Birincisi İskender-i Zülkarneyn de denilen Büyük İskender, ikincisi Makedonyalı İskender'dir (Levend, 1984: 160). (B) metninde askeri motif olarak geçenin Büyük İskender olduğunu düşünmekteyiz. Bu beyitler şu şekildedir:

Ḳāfirin öñce gelenüñ aḳdarur
Sedd-i İskender gibi şöyle durur (Şener, 2010: 176).

3.5.2. Kadın Tipler

3.5.2.1. İslâmi Tipler

3.5.2.1.1. Hz. Fâtıma

Hz. Muhammed'in (s.a.v) kızı ve Hz. Ali'nin eşidir. (A), (B) ve (C) nüshalarında adı geçmektedir. (A) ve (C) nüshalarında adı Hanife'nin dileği ile geçmektedir. Hz. Muhammed Hanife'nin imana gelmesini söyler. Hanife de iman ederek üç dileği olduğunu söyler. Bunlardan birisi de Hz. Ali ile evlendiğinde Hz. Muhammed'in kızı Fâtıma'ya onu dövmemesini, sevmesini söylemesini ister. Bu beyitler şu şekildedir:[12]

Bir murādım ḳızına söyle sen ānı
Ḳaḳub dögmesin sevsin beni (1329: 2a).

Kız idüb iḳrār-ı şehādet eyledi
Parmaġın ḳaldırdı tevḥīd eyledi (1329: 2a).

Ol zemān ḳızı Alīye nikāḥ eyledi
Fāṭımaya vardı daḫi söyledi (1329: 2a).

(B) nüshasında ise Hz. Ali'nin rüyasında Hz. Muhammed'in verdiği müjdeyi eşine söylemek için gider. Fâtıma'nın künyelerinden biri olan "Betül" adıyla seslenir. Bu beyitler şu şekildedir:

Ṣubh olunca ẕikr-i tesbīh eyledi

[12] (C) nüshası (A) nüshası ile aynı şekildedir (İsz., 1939: 2-3; Akyürek, 1969: 1).

Ṭañla geldi Fāṭıma'ya söyledi (Şener, 2010: 140).

Kim düşüme geldi atañ yā Betül
Aġlamagıl didi baña ol Resûl (Şener, 2010: 140).

Muştuladı baña bir oġlan adı
Muḥammed Ḥanefī olsun didi (Şener, 2010: 141).

Fāṭıma'ya çün bu düşü söyledi
İşidüben ol daḫi şükr-eyledi (Şener, 2010: 141).

3.5.2.2. Sonradan Müslüman Olan Tipler

3.5.2.2.1. Hanife

Hanife (A) ve (C) nüshalarında geçmektedir. (B) nüshasında yer verilmemiştir. Kayser-i Rum'un kızıdır. Hz. Ali cenkten dönerken esir olarak getirmiştir. Cenknâme başlarken bu beyitler şu şekilde geçmektedir:[13]

Ḳayṣer-i Rūm ḳızını itdi esir
Güzellikde ālem içre lā naẓīr (1329: 2a).

Ḥanīfedir ismi ol ḳızın
Ḳıl ibādet Ḥaḳḳ beyāż itsün yüzin (1329: 2a).

Daha sonra (A) ve (C) nüshalarında Hz. Muhammed ile Hanife arasında geçen diyaloğa yer verilir. Hz. Ali cenkten dönerken Hz. Muhammed'in yanına gelir. Hz. Muhammed, Hanife'ye imana gelmesini söyler. Hanife de iman ederek üç dileğinin olduğunu söyler. Birincisi Hz Ali ile evlenmek, ikincisi Allah'tan bir oğlu olmasını ve adını Hz. Muhammed'in (s.a.v) vermesini istemek, üçüncüsü ise Hz. Muhammed'in kızına Hanife'yi sevmesini ve onu dövmemesini söylemesini dilemek. Bu beyitler (A) nüshasında şu şekildedir:[14]

Ḳız didi bāşım üstüne yā Resūl
Üç dileğim var ider isen ḳabūl (1329: 2a)

[13] (C) nüshası (A) nüshası gibi benzer beyitlerle ifade edilir (isz., 1939: 2-3; Akyürek, 1969: 1).
[14] (C) nüshasında da aynı beyitlere yer verilmiştir (isz., 1939: 2-3; Akyürek, 1969: 1).

Bir murādım Alī'ye viresin beni
Erligin gördüm nikāḥlanam ānı (1329: 2a).

Bir murādım Ḥaḳḳ bir oġul virsin bana
Kendi adın ad viresin sen āña (1329: 2a).

Bir murādım ḳızına söyle sen ānı
Ḳaḳub dögmesin sevsin beni (1329: 2a).

Daha sonra Hanife'nin dilekleri kabul olur ve Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Hanefi dünyaya gelir. Bu beyitler şu şekildedir:[15]

Ḥanīfe'niñ sözin ḳabūl eylesün
Āña telḳīn-i īmān eylesün (1329: 2a).

Dönüb Ḥanīfe'ye söyledi Resūl
Dilegin cümlesini oldı ḳabūl (1329: 2a).

Ḥanīfeden Alīniñ oġlı ṭoġdı
Yüziniñ nūrı ānıñ göge aġdı (1329: 2a).

Muḥammed Ḥanefī diyü ād virdi āña
Yüzine baḳan kişi ḳalur ṭaña (1329: 2a).

(B) metninde ise Muhammed Hanefi'nin Hz. Fâtıma'nın oğlu olduğu geçmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali'nin rüyasında bir oğlu olacağını müjdelemiştir. Hz. Muhammed, adını Muhammed Hanefi vermesini ister. Ayrıca Muhammed Hanefi cenknâmede kendisini tanıtırken annesinin Hz. Fatıma'nın oğlu olduğunu söylemektedir;

Teñri aslanı 'Alī oġlu benem
Fātımatü'z-Zehrādür benim anam (Şener, 2010: 149).

Görüldüğü gibi anlatılan konu aynı olmasına rağmen metinler arasında farklı bilgiler vardır. (A) ve (C) metinlerinde annesi Kayser-i Rum'un kızı Hanife (1329: 2a; isz.,1939: 2; Akyürek, 1969: 1), (B) metninde ise annesi Hz. Fâtıma'dır. Abdulkadir

[15] (C) nüshasında bu beyitler aynı şekildedir (isz., 1939: 2-3; Akyürek, 1969: 1-2).

İnan'ın "Makaleler ve İncelemeler" adlı çalışmasında Hz. Ali'nin Dariga adlı bir kız pehlivanla olan evliliğinden Muhammed Hanefi'nin doğduğu bu hususun Kazak ve Kırgız destanlarında yaygın olarak anlatıldığı belirtilmektedir (İnan, 1991: 208).

3.5.2.2.2. Mine

Cenknâmede adı geçen kadın kahraman olup Tabut'un kızıdır. Güzeliğiyle adı geçen Mine, Muhammed Hanefi'ye aşık olan, savaşırken ona yardım eden, onu zindandan kurtaran kadın bir kahraman olarak karşımıza çıkar, daha sonra müslüman olup Muhammed Hanefi'nin evlendiği kişidir. İncelediğimiz nüshalarda ona bu şekilde yer verilmiştir. Nüshalarda ilk olarak Tabut, Muhammed Hanefi'ye dininden dönmesi için Mine Hatun'u ona vermeyi teklif eder. Babasının isteği ile gelir ve Muhammed Hanefi'yi görür ve aşık olur. Bu beyit şu şekildedir:

> Mīne ḫātūn daḫī meclisden çıḳar
> Oġlānıñ aşḳı ānıñ cānın yaḳar (1329: 5b).

Tabut, kızını da kabul etmeyen Muhammed Hanefi'ye kızar ve zindana attırır. Mine ise onun aşkı ile yanmaktadır. Muhammed Hanefi'nin dinine girip onun eşi olmayı istemektedir. Metinlerde aynı şekilde bu durumdan bahsedilmektedir. Mine bir plan yapıp babasının Muhammed Hanefi'yi attırdığı zindana gitmeye onu kurtarmaya karar verir. Burada da yine onun kahramanlığı, güçlü olması ön plandadır. Zindanın yanına gider ve zindancının başını kesip on kişinin koyduğu taşı tek başına kaldırır. Rüstem gibi bir pehlivanı öldürmesi de onun ne kadar güçlü kuvvetli bir kahraman olduğunu gösterir. Cenk meydanında bir erkek gibi Muhammed Hanefi ile birlikte savaşmaktadır. (A) ve (B) nüshalarda şu beyitlerle geçmektedir:[16]

> Aşḳ āteşi düşdi ānıñ cānına
> Gice ile geldi ānıñ yanına (1329: 5b).

> İrişüb kesdi zindāncınıñ basin
> Bir kimse görmeden hem bitürdi işin (1329: 5b).

[16] (C) nüshasında da (A) nüshasında olduğu gibi aynı beyitlerle geçmektedir (isz., 1939: 19; Akyürek, 1969: 10).

Bir ṭaşı ḳomışdı on kişi
Yalñız atdı Mīne ol dem ṭaşı (1329: 6a).

Çıḳardı zindān içinden oġlānı
Ol ḳız eydür āña ey cānım cānı (1329: 6a).

Āşıḳ olmuşdı ḳız anuň yüzine
Ḥayran olup ol laṭīf āvāzına (Şener, 2010: 172).

Ḳız ḳuyu aġzından giderdi ṭaşı
Kim gidermeye yerinden on kişi (Şener, 2010: 172).

Mine, Muhammed Hanefi'yi zindandan kurtarır. Birlikte kaçarlar. Tabut arkalarından birçok asker gönderir. Nüshalara göre asker sayıları çok farklıdır. (A) ve (C) nüshalarında bin kişi gönderir. (B) metninde ise yüz bin kişi gönderdiği geçmektedir. Bu şekilde metinler arasında birçok sayı farklılıkları vardır. Askerler bunların arkasından yetişip, onları almak isterler. Muhammed Hanefi babası gibi iyi bir kahramandır. Mine, artık savaşmaktan hali kalmayan, yaralar içinde olan Muhammed Hanefi'ye yardım etmek için cenk alanına girer. Bu beyitler (A) nüshasında şu şekildedir:

Ġayrete düşdi bu kez küffār yine
Oġlānın cengin gördi Mīne (1329: 6b).

Mīne ḫātūn daḫī bindi atına
Ġarḳ oluben girdi cenk alanına (1329: 6b).

Mine Hatun'un kahramanlığı ön plandadır. (B) nüshasında ise Muhammed Hanefi Mine'ye geriye dönmesini, dağa doğru gitmesini ister. Dağ, önemli bir kurtuluş vesilesi gibi gösterilir. Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali'ye Cebel Gaylan adında dağa gitmesini söylemektedir. (A) ve (C) nüshalarında dağ ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. (B) metni ile kıyaslandığında yine bir kısaltma vardır. (A) ve (C) nüshalarında Muhammed Hanefi, Hz. Ali ve kardeşlerinin yardımıyla Tabut'u ve askerlerini öldürürler. Daha sonra Medine'ye dönüp Mine ile Muhammed Hanefi nikâhlanır.

Nikāḥ oldı Muḥammed Ḥanefī ile Mīne
Żiyāfet ile ṭoldı Medīne (1329: 9a).

İki āşıḳ birbirini buldılar
Birbirile nice ṣoḥbet ḳıldılar (1329: 9a).

Şād ü ḫürrem oldı bunlar ey amū
Muḥammed Ḥanefī Mīneden ḳamū (1329: 9a)

(B) nüshasında, Hz. Ali ve kardeşlerinin yardıma gelmesi aynıdır ve onları (A) ve (C) nüshalarında Mine karşılar (1329: 8a; isz., 1939: 29; Akyürek, 1969: 16). Diğer nüshada ise Mine, Tabut'un yanındadır. Konu yine (B) nüshasında genişletilmiştir. Cenk kazanılır. Hz. Ali Tabut'tan kızı Mine'yi, haraç olarak almayı ister.

(B) nüshasında Mine ile ilgili üzerinde durulan diğer bir konu çeyizdir. Dillere destan çeyizi vardır. Tüm halk kıskanarak Mine'nin çeyizine bakmaktadır. Diğer nüshalarda çeyiz ile ilgili herhangi bir metin yoktur. (B) nüshasında bu beyitler şu şekildedir:

Hem görüklü şeylerin düzdiler
Yediyüz biň cehizini yazdılar (Şener, 2010: 193).

Medīne ehli ḳamu karşu çıḳar
Nazar idüp Mine'nün cehizine baḳar (Şener, 2010: 194).

Ḳırk ḳatıruň yüküdür cehiz ḳumaş
Ḳırk daḫi üstünde ḳaravaş (Şener, 2010: 194).

(A), (B) ve (C) nüshalarında Mine ve Muhammed Hanefi birbirine kavuşur ve mutlu sonla bitmektedir (Şener, 2010: 194-195; isz., 1939: 32; Akyürek, 1969: 17).

Nikāḥ oldı Muḥammed Ḥanefī ile Mīne
Żiyāfet ile ṭoldı Medīne (1329: 9a).

İki āşıḳ birbirini buldılar
Birbirile nice ṣoḥbet ḳıldılar (1329: 9a).

3.6. "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi"nin Bazı Nüshalarında Bulunan Belli Başlı Motifler

Bu bölümde Muhammed Hanefi Cengi'nde bulunan belli başlı bazı motiflere değinilecektir. Bu bölümde İsmet Çetin'in "Türk Edebiyatında Hz. Alî Cenknâmeleri" adlı kitabındaki motif incelemesi örnek alınarak oluşturulmuştur.

3.6.1. Dinî Motifler

3.6.1.1. Allah İnancı

Muhammed Hanefi cenknâmelerinde Allah inancı, her kesimden insanın anlayabileceği sade bir dille anlatılmaktadır. "Allah" adı yerine (A) ve (C) nüshalarında "Hakk, Mevla, Ya İlah, Padişah, Ya Rabb" gibi kelimeler kullanılmıştır (1329: 1b-9a; isz., 1939: 2-32; Akyürek, 1969: 1-17). (B) metninde "Hakk, Tanrı, Çalap, Lâ Yezâl, Rabbü'l-âlâ, Hüdâ" gibi kelimeler kulanılmıştır (Şener, 2010: 137-197). Ayrıca Esma'ül Hüsna yani Allah'ın isimleri de cenknâmelerde önemli bir yer tutmaktadır. (A), (B) ve (C) nüshalarında Esma'ül Hüsna'dan "Ya Gani" ismi kullanılmıştır (1329: 9a; Şener, 2010: 197; isz., 1939: 32). (A) ve (C) metinlerinde Allah'a seslenirken isimlerinin hürmeti için yardım istenmiştir. Mesala (A) nüshasında bu durum şu beyitlerle ifade edilir:

> İlahi biñ bir adıñ ḥürmetiçün
> Ceddimiñ mihr-i nübüvvet ḥürmet içün (1329: 3a).
>
> Atamın himmetin yoldāş it bana
> Nuṣreti furṣatı yoldāş it baña (1329: 3a).

Cenknâme kahramanları Allah'ın isimleri ile dua ederek, Allah'dan yardım ister. Kahramanlar bu şekilde Allah'a yaklaşmaya çalışır. Bu durum cenknâmelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. (B) nüshası, geleneksel mesnevi şekliyle oluşturulduğu için Allah adı ile başlamıştır. Allah, yerin ve göğün her şeyin yaratıcısıdr. Her şey onun sevgisi ile doludur. Cenknâme nüshalarında Allah'ın adı, varlığı her şekilde okuyan ve dinleyen insanlara hissetirilmiştir. Allah, müslümanların cenklerde en büyük yardımcısıdır.

3.6.1.2. Melekler

İnsanlardan farklı olarak yaratılmış ve beş duyu organımızla algılayamadığımız varlıklardır. Meleklerin çeşitli sorumlulukları ve görevleri vardır. İslam dininde dört büyük melek vardır. Bunlar; Cebrail, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil'dir (Serdar, 2008: 228). (A) ve (C) nüshalarında Allah, Cebrail aracılığıyla Hz. Muhammed'e haber göndermektedir (1329: 2a; isz, 1939: 3; Akyürek, 1969: 1). (A) nüshasında şu şekilde geçmektedir:

> Bu söz söyleriken böyle tamām
> Cebrāil getürdi Allah'dan selām (1329: 2a).

> Ḥanīfeniñ sözin ḳabūl eylesün
> Āña telḳīn-i īmān eylesün (1329: 2a).

(B) nüshasında ise melek adı yerine "ferişte" sözcüğü kullanılmıştır. Nüshada melekler Muhammed Hanefi'nin Allah tarafından gönderilmiş yardımcıları olarak karşımıza çıkar. (B) nüshasında bu beyitlere şu şekilde yer verilmiştir:

> Ġāzīler ʿAlī ardından irdiler
> Ferişteler yir ṭamarın dürdiler (Şener, 2010: 185).

3.6.1.3. Kitaplar

Dört büyük kutsal kitap vardır. Bunlar: Kuran-ı Kerim, İncil, Tevrat ve Zebur'dur. Muhammed Hanefi cenknâmelerinde Kuran-ı Kerim geçmektedir. Kuran-ı Kerim'in cenknâmelerin kaynağını ve cenknâmelerdeki müslümanların yaşam tarzını belirler. Ayrıca ne olursa olsun hükümleri tartışmaya kapalıdır. Bu nedenle diğer kutsal kitaplarla karşılatırılmaz veya karşılaştırmaya gerek duyulmaz (Çetin, 2007: 334-335). (A) ve (C) nüshalarında herhangi bir kutsal kitap adı geçmez. (B) nüshasında ise Hz. Ali'nin Kuran-ı Kerim okuduğu geçmektedir.

> Türbeden çıḳmazdı ḳırḳ gün şān ile
> Dāimā meşgūl idi Ḳur'ān ile (Şener, 2010: 139).

Kuran-ı Kerim'in içinde yer alan ayet ve sûre adları da cenknâmelerde geçmektedir. Kaynağını İslamiyet'i ilk kabul ettikleri dönemlerdeki mücadeleleri konu alan

cenknâmeler, ayetlerden, hadislerden örnek verilerek mücadeleler haklı kılınmaya çalışılır. Bu amaçla da cenknâmeler ister tarihi gerçeklerden faydalanılsın isterse hayali olaylardan faydalanılsın muhakkak ayetlere yer verilmektedir. Ayetler, müslümanların hayatlarını kolaylaştıran, problemlerini çözen bir zikir olarak görülmektedir (Çetin, 2007: 342). Yazar ve şairlerin çokca başvurdukları kaynaklardır. (A), (B) ve (C) nüshalarında, Kuran- ı Kerim'in 76. suresi olan "Dehr Sûresi" geçmektedir. Sûre, "Hel etâ" kelimesi ile başladığı için "Dehr Sûresi" ne "Hel etâ" da denilmekte ve cenknâmelerdeki metinlerde de bu şekilde geçmektedir. Zindana atılan Muhammed Hanefi'nin okuduğu sûredir. (A) ve (B) nüshalarında şu şekilde geçmektedir :

Zindān içinde ol Muḥammed Ḥanefī
Hel etā sūresin oḳur ḫafī (1329: 5b).

Ḳuyu dibinde Muḥammed Ḥanefī
Hel etā sūresin oḳur ol ṣafī (Şener, 2010: 172).

(C) nüshasının mensur metninde Muhammed Hanefi yaralandığı için Mine, yarasını sarıp, merhem sürer. Allah'a yalvarıp dua eder. Abdest alıp, namaz kılar ve "Hel eta" sûresi ile "Yasin" sûresini okumuştur (Akyürek, 1969: 14). Ayrıca (B) nüshasında Fatiha sûresinin de adı geçmekte ve yazan için okunması istenmektedir. (A) ve (C) nüshalarında bu şekilde bir beyit yer almamaktadır. (B) nüshasında beyit şu şekildedir:

Erlerün aşḳına tekbīr virelüm
Yazan içün Fātihā oḳuyalum (Şener, 2010: 196).

Sonuç olarak cenknamelerde Kuran-ı Kerim ve içeriğinde bulunan sûre ve ayetler ile ilgili bilgiler birçok yerde verilmektedir. Cenknâmede ayet ve hadislerin, kahramanlara yol gösterip yardımcı olduğu görülmektedir.

3.6.1.4. İbadet

İbadet, *"Allah'ın emirlerini yerine getirme, tapma, tapınma"* (Devellioğlu, 2012: 462) anlamında kullanılmıştır. İslam dininde ibadet boyutu hiçbir cemaate, tarikata ait değildir. Abdest almak, namaz kılmak, oruç tutmak, hac ve sadaka gibi başlıca

ibadetler vardır. Allah'ın emri olarak düşünülür ve müslümanlar tarafından ibadetler yerine getirilmeye çalışılır. Muhammed Hanefi cenknâmelerinde Kelime-i Şahadet, abdest almak ve namaz kılmak metinlerde sıklıkla karşımıza çıkar. Diğer ibadetlerin üzerinde fazla durulmadığı görülür. Yılanlı Kale cenginde sık sık abdest tazelediği dikkat çeker. Kara Halil askerlerini alıp, Hanko çiftliğine doğru gelmeye başlar. Hanko Bey'in yanında bulunan Muhammed Hanefi ibrik ve leğenle abdest tazelemiştir (N.B, 1958: 29). Bizim mukayese ettiğimiz nüshalarda Kelime-i Şahadet, oruç, hac, kurban, abdest ve namaz gibi ibadetlere yer verilmiştir. (A) ve (C) nüshalarında Muhammed Hanefi zor durumdan kurtulmak için Allah'a yalvarır, dua eder ve daha sonra abdest alıp, namaz kıldığı görülür. (A) nüshasında şu şekilde yer alır:

Allaha yalvardı hem itdi niyāz
Başladı ābdest alub ḳıldı namāz (1329: 7b).

(B) nüshasında ise oruç, namaz ve abdest gibi ibadetler geçmemektedir. Hac ve kurban ibadetlerine yer verilmiştir. Oruç ibadeti ise (A) ve (C) metinlerinde ortaktır. Muhammed Hanefi'nin yedi yaşında tüm işinin ahiret için çalışıp namaz kılıp, oruç tuttuğuna metinlerde yer verilmiştir.

Çün irişdi ömri beş yaşına
Çalışur dāim āḫiret işine (1329: 2a).

Yedi yaşına giricek ol imam
İşi güci oldı ṣalāt u ṣıyām (1329: 2a).

3.6.2. Menkıbevî Motifler

İslamî motiflerin yanında menkıbevî motifler de Muhammed Hanefi cenknâmelerinde görülmektedir. Menkıbevî motiflerden dua, keramet, mucize ve rüya önemli yer tutmaktadır. Cenknâmelerin temeli İslam dini üzerine kurulu olduğu için amaç kâfirleri müslüman yapmaktır. Bunu da mucize veya keramete şahit olunmasıyla bazen kılıç zoruyla bazen de dua yoluyla müslüman olmaları gerçekleşir (Atalan, 2011: 185).

Mucize, Allah'ın emriyle peygamberler tarafından yapılan, halkı şaşırtan, akılla

açıklanamayan olağanüstü şeylerdir. Dini kuvetlendirmek için yapılmaktadır (Pala, 2016: 327). Keramet ise mucizeden farklı olarak veli kullar tarafından olağanüstü şeylerin yapılmasıdır. Mukayese ettiğimiz (A), (B) ve (C) nüshalarında olaylara dua, rüya, mucize ve keramet ile yön verilmiştir. İlk olarak (A) ve (C) metinlerinde yer almayan (B) nüshasında bulunan olay rüya, mucize ve keramet motiflerinin yönlendirmesi ile başlamaktadır. Olay, Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in (s.a.v) ölümü üzerine duyduğu üzüntü ile ravzada ibadet ederken uyuya kalması ile başlar. Hz. Muhammed, Hz. Ali'ye rüyada bir oğlu olacağını haber verir ve Muhammed Hanefi adını vermesini söyler. Diğer bir olay ise mukayese ettiğimiz tüm nüshalarda bulunmaktadır. Zor durumda olan Muhammed Hanefi'nin dua etmesi Hz. Muhammed (s.a.v) tarafından rüya ile Hz. Ali'ye bildirilmiştir.

Düşinde Muḥammedi gördi Alī
Gözlerini yaşlı gördi ol velī (1329: 8a).

Alī eydür yā resūl yaşlı gözin
Yine muṣibet mi düşdi özin (1329: 8a).

Çevre yanın kāfir aldı cenk ider
Tīz iriş şimdi oğlundan cān gider (1329: 8a).

İçdi anı vücudu buldı ṣafā
İşid imdi ol Muḥammed Muṣṭafā (Şener, 2010: 184).

ʿAlī'nün düşine girdi söyledi
Oğlunuň ḥālini ma'lūm eyledi (Şener, 2010: 184).

Metinlerdeki menkıbevî motifler değerlendirildiğinde Hz. Ali'nin rüya motifi ile bilgi alması keramet, Hz. Muhammed'in rüyada verdiği gelecek ile ilgili bilgiler ise mucize olarak düşünülür. Cenknâmelerdeki, menkıbevî motiflerde İslamî bir üslupla işlenmiş olduğu görülür.

3.6.3. Efsanevî Motifler

Efsanevî motifler de İslam inancının etkisiyle oluşmuştur. Peri, hûri, şeytan, cin, ifrit, gûl, ejderha gibi motiflerdir. Cenknâmelerde, en çok kullanılan motif şeytandır. Şeytan, hilenin ve kötülüğün sembolüdür. İnsanların içine girerek orada yaşayan,

insanları seçimlerinde kötüye sevk eden soyut bir kavramdır. Ateşten yaratılmış varlık topluluğuna dahil edilen şeytannın asıl adı " İblis Haris"dir (Çobanoğlu, 2009: 271). (A) ve (C) metinlerinde " şeytana uymak" yani kötü bir iş yapmak anlamında Muhammed Hanefi'yi asmak isteyenler için kullanılmıştır: [17]

Dikdiler dāraġacın meydāna
Asmak isterler uyarlar şeytāna (1329: 4b).

Cenknâmelerde şeytan, İslamiyet için savaşanları kandırır ve çeşitli varlıkların içine girerek insanları kötüye yönlendirmesi ile karşımıza çıkar. Mukayese ettiğimiz metinlerde şeytan geyik suretinde görünür. Geyik, Muhammed Hanefi'yi peşinden sürekler. Vazgeçtiği anda tekrar karşısına çıkar ve onu bilinmeyen yerlere götürür. (A) nüshada bu durum şu beyitlerle anlatılmaktadır: [18]

Seyr iderken bir ġazāle uġradı
Ne ġazāle mesken ele uġradı (1329: 2b).

Ṣıçradı çıḳdı öñünden bir geyik
Şöyle güzel anasıñ emmemiş bükük (1329: 2b).

Kemend atdı boġāzına nāgihān
Ṣıçradı çıḳdı o dem geyik hemān (1329: 2b).

Ol geyik ṣıçrar kemendden çıḳar
Yine ḳaçar ardına döner baḳar (1329: 2b).

Metinlerde geyik sûretine giren şeytanın Muhammed Hanefi'yi kandırmaması için o, babası

Hz. Ali tarafından uyarılır. Ayrıca (B) metninde şeytan için İblis, Gûl kelimeleri de kullanılmıştır. Bu beyitler şu şekildedir:

Ol geyik göründi saña'ayān
Ol şeyṭāndır getürür saña ziyān (1329: 3b).

[17] (C) nüshasında da (A) nüshasında olduğu gibi aynı beyitlerle geçmektedir (isz., 1939: 13; Akyürek, 1969: 7).
[18] (C) nüshasında da (A) nüshasında olduğu gibi aynı beyitlerle geçmektedir (isz., 1939: 4-5; Akyürek, 1969: 2-3).

Ṣıçradı ṭurdı yerinden ol ġazāl
Ġul'a benzer im ider ḥulḳ ile āl (1329: 3b).

Ol yavuḳ kim gördüň iblisdür ' ayān
Aňa kim uyma görmezsin zeyān (Şener, 2010: 155)

Şeyṭana uyan peşimān olıser
Ṣonra yerinüp perişān olıser (Şener, 2010: 155).

3.6.4. Hayvanlar

Türk milletinin gelenek, görenek, sözlü yazılı edebî eserlerinde at, önemli bir unsurdur. Türklerin göçebe yaşam tarzının bu duruma önemli bir etkisi vardır. Araplar için devenin önemi ne ise, Türkler için de at o kadar önemlidir. At, hep sahibiyle yaşar ve onun kahramanlığında çok etkilidir. Türk milleti, atların denizden, dağdan, gökten, mağaradan, rüzgardan gelen kutsal aygırlardan türediğine inanırlar ve atlara olağanüstü vasıflar yüklerler (Elçin, 1963: 162). Kahramanlar atları ile birlikte mesafe içine yayılan hareketleri hızla geçip, gayelerine ulaşırlar. Kahramanların hayatlarında ve karşılaştıkları problemlerde at önemli bir yer almaktadır (Köksal, 1984: 132-133). Mukayese ettiğimiz nüshalarda Muhammed Hanefi ve kâfirler her yere atları ile gitmektedir.

Kahramanın isim alması gibi bazı kahramanların atlarının da ismi vardır. Cenknâmede adı geçen at, Hz. Ali'nin atı Düldül'dür. Cenknâmede mesafeleri aşmasında en önemli yardımcıdır. Düldül'ü Hz. Muhammed de kullanmış, daha sonra Ukbe B. Amir el-Cüheyni'ye vermiştir. Daha sonra Hz. Ali'ye verilen Düldül, oğulları Hasan ve Hüseyin'e verilmiş, en son olarak da Muhammed Hanefi tarafından kullanılmış olduğu ifade edilir (Şener, 2010: 114). Mukayese ettiğimiz metinlerde Hz. Ali cenge gitmeye karar verir ve Düldül'e biner. Düldül'ün adı yola çıkarken, mesafeleri aşarken geçmektedir. (A) ve (B) nüshalarında bu beyitler şu şekildedir: [19]

Çünki bir gün Dūldüle bindi Alī
Yani ġazā itmege döndi yolı (1329: 2b).

[19] (C) nüshasında da (A) nüshasında olduğu gibi aynı beyitlerle geçmektedir (isz., 1939: 3; Akyürek, 1969: 2).

Ol’ Alī ma’ deni cûd-ı vaḳār
Düldüle bindi daḳındı Zülfiḡār (Şener, 2010: 142).

Al Ḥasan ile Ḥüseyni sen bile
Tīz iriş oḡluna bingil Dūldüle (1329: 8a).

Yā Alī bin Düldüle tiz dur örü
Cebel-i ġaylān ṭaġına var yüri (Şener, 2010: 184).

Duldüliñ ayaġına sürdi yüzin
Alī indi öpdi oḡlınıñ gözin (1329: 8b).

Cenknâmelerde geçen diğer bir hayvan geyiktir. Geyik, bazen Türk boylarının sembolü, yol gösterici olarak, bazen de tuzağa düşüren hayvan olarak karşımıza çıkar. Geyik sevimli, çevik, hassas, ürkek ve içli bir hayvandır. İnsanlardan kaçar, tenha yerlerde yaşar ve birdenbire gözden kaybolur (Aytaş, 1999: 161-162). Mukayese ettiğimiz metinlerde, geyik bu özellikleri ile karşımıza çıkar. Hayranlık uyandırır. Bazen görünür bazen gözden kaybolur. Mukayese ettiğimiz nüshalarda bu beyitler şu şekildedir:[20]

Ṣıçradı çıḳdı öñünden bir geyik
Şöyle güzel anasıñ emmemiş bükük (1329: 2b).

Çün Muḥammed Ḥanefī gördi anı
Key ta’accüb ḳıldı öġdi sübḥānı (Şener, 2010: 144).

Ol geyik ṣıçrar kemendden çıḳar
Yine ḳaçar ardına döner baḳar (1329: 2b).

Yedi kez depdi kemend atdı aña
Ava düşmez ol geyik ḳaldı ṭaña (Şener, 2010: 145).

Muhammed Hanefi, Medine dağlarını seyir ederken görünen geyik, onun aldatan tuzağa düşüren iblis rolündedir. Cenknâmede geyik, kendine has bir motifle görülmektedir.

[20] (C) nüshasında da (A) nüshasında olduğu gibi aynı beyitlerle geçmektedir (isz., 1939: 4-5 ; Akyürek, 1969: 2-3).

Ol geyik göründi saña‘ayān
Ol şeyṭāndır getürür saña ziyān (1329: 3b).

Ṣıçradı ṭurdı yerinden ol ġazāl
Ġul’a benzer kim ider ḥulḳ ile āl (Şener, 2010: 145).

3.6.5. Aletler

Cenknâmede geçen aletler ele alındığında karşımıza birçok kavram çıkmaktadır. İlk olarak sünü, ok, yay, kemend, gürz, kalkan, kılıç gibi aletler kullanılmaktadır. Ok ve yay başta olmak üzere savaş aleti motifleri birçok kez metinlerde geçmektedir. Savaş aletlerini kullanmak, kahramanlığın sembolü olarak dikkat çeker. Muhammed Hanefi canı sıkılıp ava gittiğinde geyiği yakalamak için ve savaşırken bu aletleri kullanmaktadır. Aletlerin geçtiği bazı beyitler şu şekildedir :

Böyle diyub oḳ ile yay aldı ol
Gürz u ḳalḳān ile bindi ol (1329: 2b).

Ol kişiye dimedi gidem bile
Bir kemendi aldı ok u yayile (1329: 2b).

Av diledi evde nice bir yata
Aldı eline süňü bindi ata (Şener, 2010: 143).

Baġlandı ‘Alī kemendin beline
Karşu çıḳdı çāk-seher ṭag yolına (Şener, 2010: 144).

(C) nüshasında mensur şekilde olan metinde ise şu şekilde geçmektedir: “*Muhammed Hanefi ok ile yay aldı ve kılıcını beline bağladı. Gürzünü, kalkanını aldı ve atına bindi. Kimsenin yanına gitmeden, kimsenin haberi olmadan, bir kemendi (ip), ok ve yay aldı*” (Akyürek, 1969: 2).

Kılıç, cenknâmelerde “kılınç” şeklinde de geçmektedir. İnsan gibi canlı bir imgeye sahip olan kılıcın tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Kılıç savaş aleti olmasının dışında, yiğitlik, kahramanlık, egemenlik, adalet gibi kavramlarla da sıkı bir bağ içindedir. Kılıcın yapısının demirden olması, demirin ise kutsal gökten gelen bir madde olması ona verilen değerin göstergesidir (Sevinç, 2013: 619). Muhammed

Hanefi cenk meydanında kâfirin askerlerini kılıcıyla korkusuzca öldürmektedir ve kılıcı ustaca kullanmaktadır. Bu beyitler şu şekildedir:[21]

Ṣāġına soluna hem ḳılınç çalar
Her kime uġrar ise iki böler (1329: 6a).

Ḳılınç çalmaġa ḳalmadı ṭaḳāti
Żaīf oldı ara yerde ol ḳatī (1329: 7a).

Arḳamız ol ṭaġa olsun ṭuralım
Ḳāfire ölünce ḳılıç uralım (Şener, 2010: 176).

Ol ṭaġı ḳal'a idinüp ṭurdılar
Kāfire bir ḥamle ḳılıç urdılar (Şener, 2010: 177).

Kılıçların özel isimleri vardır. Hz. Ali'nin iki tarafı keskin, ortası yivli kılıcının adı Zülfikâr'dır. Allah tarafından Hz. Ali'ye bahşedilen efsanevî bir kılıçtır. Mukayese ettiğimiz metinlerde birçok yerde geçmektedir. Bedir Savaşı'nda ele geçirilen ganimetler arasında bulunan Zülfikâr'ı Hz. Muhammed kendisi için ayırmıştı ve Hz Ali'ye verinceye kadar kendisi kullanmıştır. Hz. Ali'den sonra Hasan ve Hüseyin kullanmıştır. Daha sonra Zülfikâr'ın akıbetine dair çeşitli rivayetler oluşmuştur. Bir rivayete göre Hz. Ali'nin çocuklarına vasiyeti üzerine Zülfikâr Necef denizine bırakılmıştır. Diğer rivayete göre Hz. Ali, Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Zülfikâr'ı kullanmamıştır (Toprak, 2016: 25-26). Caferilik inancına göre Zülfikâr, on ikinci imam olan İmam Mehdi'de bulunmaktadır. Zülfikâr'ın, kıyamet koptuğunda ortaya çıkacağına inanılır (Gülüm, 2014: 311). Hz. Ali'nin bulunduğu her cenknâmede adı geçmektedir. Mukayese ettiğimiz metinlerde, Hz. Ali Zülfikâr'la düşmanların korkulu rüyasıdır. Tabut, Muhammed Hanefi'yi asmak istediğinde halk, Hz. Ali'nin Zülfikâr'ı alıp gelmesinden korkmaktadırlar. Bu durum metinlerde benzer cümlelerle dile getirilmiştir :

Oġlānıñ öldigin 'Alī bile
Zū'l-fiḳārı çıḳara bunda gele (1329: 4b).

[21] (C) nüshası da (A) nüshası ile aynı beyitlere yer vermek suretiyle olayları aktarır. (İsz., 1939: 21; Akyürek, 1969: 7).

İşler ide iller bize gülişe
‘Alī ile kim ḳarşu ṭurışa (1329: 4b)

İşidürse bu dem oġlanı öle
Ẕülfiḳārın aluben ‘Alī gele (Şener, 2010:163).

Cenknâmelerde savaş aletleri başlığı altında değerlendireceğimiz diğer bir kavram “sancak”tır. Vatan ve millet sevgisi Türk milleti için geçmişten geleceğe sönmeyen bir imana dönüşmüştür. Bayrak, sancak, alem bağımsız yaşamanın en anlamlı ve önemli kısmını oluşturarak Türk kimliğimizin, kültürümüzün vazgeçilmez parçalarından olmuştur (Soysal, 2010: 209). Sancağın bir moral kaynağı olduğu da düşünülür (Ögel, 1981: 209). İnsanların genel bir temsil aracıdır (Ögel, 1981: 126). Dede Korkut Hikâyelerinde sancak ve alem motifi yer alır. Saltuknâme, Battalnâme, Danişmend-nâme gibi hikâyelerde ise (B) metninde olduğu gibi İslami motif olarak yer alır (Çetin, 2002: 108). (A) ve (C) metinlerinde sancak, alem gibi kavramların olduğu beyite yer verilmemiştir. (B) metninde, sancak anlamına gelen “alem” kelimesi de geçmektedir. Savaş için hazırlık yapanların toplanacağı bir mecaz olarak metinde geçer.

Virdi Ḥasan eline bir aḳ’ alem
Kim çıḳa ṭaşra dike evvel ḳadem (Şener, 2010:142).

Ġāzīler anda derilüb cem’ola
Kāfiriň cem’i ṭaġılup ġam ola Şener, 2010:142).

3.6.6. Çalgılar

Nüshalarda geçen çalgı aletleri davul, zurna ve saz’dır. Nüshalarda savaş başlamadan, bitmeden veya savaş esnasında çalınan kös, boru, nevbet vb. müzik aletlerine rastlanmamıştır. Eğlence zamanında çalınan çalgılar görülmektedir. (A) ve (C) nüshalarında ilk olarak çalgı aletlerine Muhammed Hanefi’nin yakalanması sonucu Tabut meydana darağacını kurdurur. Daha sonra davul ve saz eşliğinde Muhammed Hanefi meydana getirilir. (A) ve (C) nüshasında bu beyitler şu şekilde yer alır:

Dikdiler dāraġacın meydāna
Asmak isterler uyarlar şeytāna (1329: 4b).

Getürüb meydāna hem āhengile
Ṭabl urur nā-sāz ile hem ḳāz ile (1329: 4b).

Getirip meydana ahenk ile
Tablü zurna saz ile hem cenk ile (isz., 1939: 13).

(C) nüshasında mensur metinde (Akyürek, 1969: 7) aynı kelimelerle ifade edilmiştir. (B) nüshasında ise Muhammed Hanefi'nin yakalanmasında ve getirilmesinde çalınan bir müzik aleti adı geçmemektedir.

Sadece (C) nüshasının manzum metninde halk Muhammed Hanefi'nin yakalanmasını davul çalarak, oynayarak sevinmişlerdir. Bu beyitler de şu şekildedir:

Başladılar hep davullar çalmıya
Sevinerek hem gülerek oynıya (isz., 1939: 13).

Nüshalarda müzik aleti Tabut'un Muhammed Hanefi'yi dininden döndürmek için meclis kurdurması ile görülür. Tabut ne kadar çalgı varsa çalmalarını ister. Tüm nüshalarda bu aynıdır (1329: 5a; Şener, 2010: 166; isz., 1939: 16; Akyürek, 1969: 8). (B) ve (C) nüshalarında daha sonra müzik aleti, saz tekrar geçmektedir (Şener, 2010: 166; İsz, 1939: 16; Akyürek, 1969:8).

3.6.7. Savaş

Toplumumuz için savaş önemli bir kavramdır. İslamiyetten önce ve sonra da hikâyelerde, destanlarda işlenen konudur. Nüshalarda savaştan önce kâfirleri ve düşmanları dine davet etme vardır. (A) ve (C) nüshasında Hz. Ali cenge Kayser-i Rum ve cümlesini dine davet etmek için gittiğinden bahseder. (A) nüshasında bu beyitler şu şekilde geçmektedir:[22]

Alī gitdi Ḳayṣer-i Rūm üstüne
Cümlesini dīne da᾽vet ḳaṣdine (1329: 2a).

[22] (C) nüshası (A) ile aynı olduğu için tekrar yazmadık (İsz., 1939: 2,31; Akyürek, 1969: 1,17). (B) nüshasında savaşta öldürmeden önce dine davet etme yoktur.

Didi āña ol īmāna gelmedi
Kesdi bāşın islām nasīb olmadı (1329: 2a).

Alī eydür gel īmāna bul amā
Taḫtıñda sulṭān ol her zamān (1329: 9a).

Nüshalarda savaşta öldürmeden dine davet edildiğinden bahsettik eğer bu kabul edilmezse düşman ya da kâfirin başı kesilerek öldürülür. Başka kesme motifi ilk olarak (A) ve (C) nüshalarında Kayser-i Rum'un dine davet edildiğinde kabul etmemesi sonucu karşımıza çıkar. (A) nüshasında bu beyitler şu şekildedir:[23]

Alī gitdi Ḳayṣer-i Rūm üstüne
Cümlesini dīne da' vet ḳaṣdine

Didi āña ol īmāna gelmedi
Kesdi bāşın islām nasīb olmadı (1329: 2a).

Daha sonra baş kesme motifi Tabut'un askeri olan Rüstem'in başının kesilmesi tüm nüshalarda yer alır. (A) ve (B) nüshalarında bu beyitler şu şekildedir :[24]

Çaldı altmış kez o bunı bu ānı
Ṭolmışidi o gün Rüstemiñ ḳānı (1329: 2a).

Rüsteme ḳılınç urdı ol seḫī
Kesdi başın atın belin daḫī (1329: 2a).

İndi kesdi Mine Rüstem başını
Gör ne kılur Rüstemüñ ḳardaşını (Şener, 2010: 180).

(A) ve (C) nüshalarında Tabut Hz. Ali tarafından dine davet edilir. Hz. Ali kabul ederse tahtında kalacağını söyler. Tabut, kabul etmeyince başı kesilerek öldürülür ve cehenneme gittiği metinlerde ifade edilir (A) nüshasında bu beyitler şu şekildedir: [25]

Tābūt eydür şöyledir benim yolum

[23] (C) nüshasi (A) ile aynıdır (İsz., 1939: 2,31; Akyürek, 1969: 1,17).
[24] (C) nüshasında (A) nüshası ile aynı durum benzer cümlelerle ifade etmiştir (isz., 1939: 27; Akyürek, 1969: 14-15).
[25] (C) nüshasında da benzer cümlelerle ifade edilmiştir (isz., 1939: 32; Akyürek, 1969: 17). (B) nüshasında baş kesme motifine yer verilmemiştir

Ār ile ben ölmeden biñ kere ölem (1329: 9a)

Çün işitdi Alī ānıñ sözini
Ṭamūya gönderdi ānıñ özini (1329: 9a).

Kesdi başın āña virmez amān
Zīrā getürmedi Allaha īmān (1329: 9a)

Muhammed Hanefi cenknâmleri, son derece zengin bir şekilde birçok motifi içinde barındırmaktadır. Muhammed Hanefi cenknâmeleri, temeli İslam ideolojisi üzerine kurulu olmasından dolayı diğer motiflere göre İslamî motifler daha çok yer tutmaktadır.

4. SONUÇ

H.1329 Tarihli "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" adlı eseri halk kitapları bağlamında incelemek neticesinde elde ettiğimiz sonuçlar içerisinde inceleyerek elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

- "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" diğer halk kitapları gibi konu bütünlüğü olan bir eserdir. Eserde konu din ve kahramanlıktır. Konu din, iman, savaş, kahramanlık gibi kelimelerle anlatılmıştır.

- "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*"nde halk kitaplarında olduğu gibi eğiticilik ve öğreticilik ön plandadır. Halka İslam dini ile ilgili bilgiler verip, örnek insan profili oluşturur. Toplumun davranışlarını şekillendirir. Halka bilgi vermek için de eser köy odalarında, kahvehanelerde, asker ocaklarında okunmuş ve dinlenmiştir.Okuyana ve yazana eserin sonunda dua edilir. Bu da eserin diğer halk kitapları gibi okunmak için yazıldığını gösteren bir delil niteliğindedir.

- "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" halk kitaplarının anonimleşme özelliğini de taşımaktadır. İlk yazarının Tursun Fakih olduğu düşünülse de görülen ilgi nedeniyle birçok yazar tarafından kaleme alınmıştır. Bu da "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*"nin birçok nüshasının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Esas olan metinden uzaklaşılmış ve yazarı da giderek kaybolmuştur. Onun için eser anonim özellik göstermektedir.

- "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*"nde dil sade halk dilidir. Eser dinlenilirken sıkmayacak kadar kısadır. Eser tamamen halka yönelik oluşturulmuştur. Diğer halk kitapları gibi günümüze kadar varlığını koruyarak gelmiş gelecek kuşaklara da aktarılabilecek önemli bir yapıttır. Kısaca eser halk kitaplarının tüm özelliklerini içinde barındırır.

- Eserin derkenarında bulunan "*Destan-ı İbrahim Edhem Hazetleri Padişah'ı Horasan*" adlı hikâye tıpkı "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" gibi halk tarafından okunup, dinlenilen eserlerdendir. İbrahim Edhem alimlerle,

dervişlerle dostuklar kurmuş ve halk arasında kıssaları yayılmıştır. Bizim eserimizde de 15 sayfada ana metinden bağımsız bir şekilde ilerlemektedir. Metnin tamamı herhangi bir kalıba ve vezne uymamaktadır. Eser beyitlerle yazılmış fakat içinde dörtlüklerden oluşan "Odun çeken babacığım", "Yetim oğul garip oğul" ve "Ya Rasulullah" adlı üç şiire yer verilmiştir.

"*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*"ni mukayaese ettiğimiz "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*", "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi*" ve "*Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*" adlı eserlerle mukayesemiz neticesinde ise şu kanaatlere vardığımızı söyleyebiliriz:

- "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*", "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*" ve "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi*" nazım, "*Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*" adlı eser ise mensur şekilde yazılmıştır.

- "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" ve "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*" aruz vezniyle "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi"* 11'li hece ölçüsü ile yazılmıştır. "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*" 389, "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*" 548 ve "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi*" 391 beyittir.

- Dört eserde de işlenen tema Muhammed Hanefi'nin kâfir olan Tabut ile yaptığı savaştır. Din uğruna çekilen zorluklar ve ne teklif edilirse edilsin canı pahasına bile olsa asla dininden vazgeçmeyen kahraman Muhammed Hanefi sembolü vardır.

- Mukayese ettiğimiz dört eserde konu aynı olmasına rağmen anlatıcının maharetine ya da anlatıcının hitap etttiği toplumun edebî zevkine göre metinler genişletilip, kısaltılmıştır. Mesela "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*" adlı eserin son kısımlarında Mine Hatun'un çeyizi birçok beyitte yer almış fakat diğer eserlerde çeyiz ile ilgili hiçbir beyite rastlanmamıştır. Diğer eserler Mine Hatun'un çeyizine yer vermeyerek metini kısaltmıştır.

- "*Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi*", "*Resimli Muhammed Hanefi Cengi*" ve "*Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*" adlı eserlerde Kayser-i Rum ve

Hanife adlı kişiler yer almış "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*" adlı eserde ise bu kişilere yer verilmemiştir. Ayrıca eserlerde birçok farklı bilgiler de yer alır. Mesela "*Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefi*"de Muhammed Hanefi Hz. Fâtıma'nın oğludur, diğer eserlerde ise Muhammed Hanefi Kayser-i Rum'un kızı Hanife'nin oğludur.

- Mukayese ettiğimiz eserlerde Hz. Muhammed ve Hz. Ali, Muhammed Hanefi kadar ön planda görülür. Olaylara yön veren kişi Hz. Muhammed'dir. Muhammed Hanefi'nin en büyük yardımcısı Hz. Ali ve oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. Manevi olarak yardımcıları ise Allah ve meleklerdir. Muhammed Hanefi'nin yol göstericisi Kur'an ayetleri, hadis ve surelerdir.

- İslamı yaymak, tanıtmak ve örnek insan profili oluşturmak gibi amaçlar üzerine kurulu olan dört eserde de İslami motifler çok fazla yer tutar. Hatta efsanevî ve menkıbevî motifler bile İslami unsurlara göre şekil almıştır.

- Mukayese edilen eserlerde Muhammed Hanefi, halk tarafından olağanüstü vasıflar yüklenmiş bir kahramandır. Halk kahramana olağanüstü vasıflar yüklerken hayal gücünü ve içinde bulunduğu toplumun inanç ve kültürünü de metinlere yansıtmıştır. Eserlerde herhangi bir mezhep ya da tarikat öğesi yer almamıştır.

KAYNAKÇA

Adıvar, H. E. (1998), *Mor Salkımlı Ev,* Can Yayınları, İstanbul.

Aksel, M. (1964), Kahve ve Kahvehaneler, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, S.182, ss.3589-3591.

Aksoy, H. (1994), "Dursun Fakih", DİA, X, 7-8, İstanbul.

Aktaş Ş., Gündüz, O. (2011), *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Akyol, İ. (2016), Sohbet Geleneğinde Muhammediyye'nin Yeri, *Anadolu Sohbet Gelenekleri ve Yaren Bildiri Kitabı (haz.: İ. Akyol, A. Arvas vd.),* ÇAKÜ YAMER Yayınları, Ankara, ss.23-30.

Akyürek, F. (1969), *Allah'ın Nimetleri ve İnsanlar*, İş Matbaacılık ve Ticareti.

Albayrak, N. (1993), *Dinî Türk Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri Kaynakları ve Metin Tesisi,* M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Albayrak, N. (2007), Türk Halk Edebiyatı Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S.17, ss.1-13.

Arpaguş, H. K. (2015), *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları,* İVAF Yayınları, İstanbul.

Artun, E. (2000), Halk Kültürü ve Folklorun Türk Kültüründeki Kültürel Değişim ve Gelişim Açısından Bakış, *Adana Halk kültürü Araştırmaları 1*, Adana.

Artun, E. (2004), *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Artun, E. (2005), Halk Kültüründe Değişimin Topluma Etkisi ve Sonuçları, *Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri Kitabı,* Motif Vakfı Yayınları, İstanbul.

Artun, E. (2006), *Dinî Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Artun, E. (2008), *Halk Kültürü Araştırmaları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Arvas, A. (2017), *Bir Halk Kitabı Olarak 1323 Tarihli Mevlidü'n-Nebi*, Sonçağ Yayınları, Ankara.

Aslan, N. (2006), Manzum Dinî Destanlar ve Kirdeci Ali'ye Ait Olduğu Söylenen İki Destan Metni (Güvercin ve Geyik), *Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S.20/1, ss.189-208.

Atalan, M. (2007), *Muhammed B. El Hanefiye ve Anadoludaki Tezahürleri*, İlahiyat Yayınları, Ankara.

Atalan, M. (2008), Anadolu'da Cenknâmelerin Toplumsal Yansımaları, *Kelam Araştırmaları,* 9:1, ss.45-65.

Atalan, M. (2011), *Türk Kültüründe Muhammed Hanefi Cenknâmeleri*, TBDD Yayınları, İstanbul.

Atalan, M. (2012a), Cenknâmelerde Hz. Ali'nin Yeri, *Mezhep Araştırmaları*, V/2, ss.7-29.

Atalan, M. (2012b), Cenknâmelerde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın Yeri, *Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.17, ss.1-13).

Aytaş, G. (1999), Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, S.12, ss.161-175.

Banarlı, N. S. (1971), *Resimli Türk Edebiyat Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul.

Birsel, S. (1983), *Kahveler Kitabı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Boratav, P. N. (1982), *Folklor ve Edebiyat II*, Adam Yayınları, İstanbul.

Boratav, P. N. (2013), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Bilge Su Yay., Ankara.

Boratav, P. N. (2015), *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Bilge Su Yayınları, Ankara.

Canyıldıran, A. G. (2017), *Kıssa-i Kerb Gâzî ve Hikâye-i Muhammed Hanefi*, Süleyman Demirel Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, YayımlanmamışYüksek Lisans

Tezi, Isparta.

Canyıldıran A. G.-Yılmaz, K.-Gezer, H. (2017), "Kıssa-i Kerb Gâzî ve Hikâye-i Muhammed Hanefî'nin Mensur Bir Nüshası", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* S.6/4, ss.2344-2361.

Cengiz, A. (2017), "Dîvân Şiirinde Destan Kahramanı Olarak Zâloğlu Rüstem", *Milli Kültür Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.1.

Çelebioğlu, A. (1999), *Türk Edebiyatında Mesnevi,* Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Çelik, E. (2006), Sesli ve Sessiz Okuma İle İçten Okumanın Karşılaştırılması, *D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.7, ss.18-30.

Çetin, İ. (1997), *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çetin, İ. (2002), *Tursun Fakih-Hayatı-Edebi Şahsiyeti-Mesnevileri*, İlesam Yayınları Ankara.

Çetin, İ. (2007), Özel Meclislerde Okunan Kitaplar/Halk Kitapları, *Kültürümüz ve Kitap Sempozyum Tebliğleri (haz.: Ş. Tutçu-O. Kavaklıoğlu),* Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları, Sivas, ss.154-163.

Çetin, İ. (2008), *Gazavat-ı Muhammed Hanefi,* Seranit Yayınları, Ankara.

Çetin, İ. (2014), Osmanlı'nın Kuruluş Dönemi Aydını ve Düşünce Dünyası: Tursun Fakih, *Eskişehir Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması,* ss.477-486.

Çobanoğlu, Ö. (2009), Türk Halk Kültüründe Şeytan Telakkisi Üzerine Tespitler, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, ss.269-282.

Çobanoğlu, Ö. (2011), *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Dalkıran, S. (2004), Muhammed B. El-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar, *Dinî Araştırmalar Dergisi,* C.7, S.19, ss.139-158.

Devellioğlu, F. (2012), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dundes, A. (1998), "Halk Kimdir?" (çev. Metin Ekici), *Milli Folklor Dergisi*, S.37, ss.139-153.

Ekici, M. (2000), "Halk, Halk Bilimi ve Halk Bilgisi Üzerine Bir Deneme", *Milli Folklor Dergisi*, S.45, ss.2-8.

Elçin Ş. (1963), "Atların Doğuşları ile İlgili Efsaneler", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, S.162, İstanbul.

Elçin, Ş. (1977), *Halk Edebiyatı Araştırmaları 2,* Akçağ Yayınları, Ankara.

Elçin, Ş. (1995), Kirdeci Alî'nin Kesik Baş Destânı, *Türk Dili Dergisi*, S.517, ss.64-68.

Elçin, Ş. (1998), *Halk Edebiyatına Giriş,* Akçağ Yayınları, Ankara.

Ergin, M. (2012), *Üniversiteler için Türk Dili,* Bayrak Basım Yayım, İstanbul.

Faroqhi, S. (2002), *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 4. Baskı.

Fığlalı, E. R. (2014), "*Sünni Tarih ve İlahiyat Geleneğinde Hz. Ali" Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, TTK Yay. Ankara.

Güder, N. Ö. (2011), *İbrahim Edhem Destanı*, Eğitim Kitabevi, Konya.

Güloğul, F. R. (1937), *Halk Kitaplarına Dair,* Bozkurt Matbaası, İstanbul.

Gülüm, E. (2014), "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi" Tabut Savaşı Hikâyesi Motif Denemesi ve Transkripsiyonlu Metin, *Journal of Turkısh Studies*, C.9, ss.301-345.

Güneş, H. (2009), *Dini Siyasi ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed B. Hanefiyye ve Hayatı*, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Ensititüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Güvenç, B. (1993), *Türk Kimliği-Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bakanlığı

Yayınları, Ankara.

Güzel, A. (2000), *Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Hāzā Kitâb-ı Muhammed Hanefî , (06 Mil Yz A 3538/6), ss.126a-162a.

İlaydın, H. T. (1935), "*Behram-ı Gur Menkıbeleri"* Türkiyat Mecmuası, C.V, ss. 275-290.

İnan, A. (1991), *Makaleler ve İncelemeler,* TTK Yayınları, Ankara.

İspirli, S. A. (2016), Müellifi Bilinmeyen Bir Eser Dâstân-ı Nasihat, *ASOS Journal,* Yıl.4 S.32, ss.44-61.

isz., (1939), *Resimli Muhammed Hanefi Cengi*, İstanbul Maarif Kitaphanesi.

Kabacalı, A. (2000), *Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Matba*, Literatür Yayıncılık, İstanbul

Kara, M. (1999), "XIV ve XV Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.12, S.2, ss.130-147.

Karaoğlan, H. (2015), "Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları: Kahramanmaraş Örneği", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.26, ss.37-70.

Kavruk, H. (1998), *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*, MEB Yayınları, İstanbul.

Kemikli B. (2007), Halk İrfanının İnanç Boyutu: Popüler Dinî Kitaplar ve Bir Tartışma, *Kültürümüz ve Kitap Sempozyum Tebliğleri"* (haz. :Ş. Tutçu-O. Kavaklıoğlu), Sivas Kemal İbn-i Hümam Vakfı Yayınları, Sivas, ss.144-153.

Kocatürk, V. M. (1964), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınları, Ankara.

Kocatürk, V. M. (1970), *"Manzum Dinî Destanlar",* Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yayınevi, Ankara.

Koçoğlu, T. (2017), "Hz. Ali'nin, Oğlu Muhammed Hanefiyye'ye Öğütleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,* S.84, ss.117-136.

Köksal, H. (1984), *Battalnamelerde Tip ve Motif Yapısı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

Köprülü, M. F. (1989), *"Meddahlar"*, Edebiyat Araştırmaları, Alfa Yayıncılık, Ankara, 2. Baskı

Köprülü, M. F. (1991), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Alfa Yayıncılık, Ankara.

Köprülü, M. F. (2004), *Saz Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 3. Baskı.

Küçük, S. (2014), *Hz. Ali İfrit Cenknâmesi*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Levend, A. S. (1962), *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı*, TTK Yayınları, Ankara.

Levend, A. S. (1963), Halk ve Tasavvufi Halk Edebiyatı, *Milli Türk Dili Dergisi,* C.19, S.207, ss.171-185.

Levend, A. S. (1984), *"Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar"*, Enderun Yay., İstanbul.

Levend, A. S. (1998), *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.

Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü, (çev.G. Akınhay ve D. Kömürcü),* Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Mattei, J. L. (2004), *Hz. Ali Cenknâmeleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi, (h. 1329), İstanbul: Ali Raif Matbaası.

N. B. (1958), *Yılanlı Kale Cengi*, İstanbul Maarif Kitaphanesi.

Nur, R. (1967), *Hayat ve Hatıralarım* 1, Altındağ Yayınevi, Ankara.

Ocak, A. Y. (2013), *Türk Folklorunda Kesik Baş*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Oğuz, M. Ö.-Gürçayır, S. (2005), *Halk Biliminde Kuram ve Yaklaşımlar*, Geleneksel Yayıncılık, Ankara.

Okuyucu, C. (1994), "Manzum Halk Hikâyelerinin Yeni Bir Örneği Kerbname",

Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.5, ss.175-202.

Orazava, G.-Akmataliyev, A. (2010), *Kırgız Destanları 8* (Çev. Ferah Türker), TDK Yayınları, Ankara.

Ögel, B. (1981), *Türk Kültür Tarihine Giriş,* Başbakanlık Kitabevi, Ankara.

Öz, M. (2005), *"Muhammed b. El-Hanefiyye",* DİA, XXX, 537-539, İstanbul.

Özalp, N. A. (2014), *Mevlid Hikâyeleri*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

Özcan, A. (2011), *Türkiye'de Popüler Tarihçilik (1908-1960),* TTK Yayınları, Ankara.

Özdemir, F. (1975), *Folklor Araştırmaları Kurumu Yıllığı*, Folklor Araştırmaları Kurum Yayınları, ss.123-130, Ankara.

Özdemir, O. (2012), "Tanzimat'tan Günümüze "Halk" Sözcüğünün Anlamsal İçeriğindeki Değişikliklerin Dil- Kültür İlişkisi Açısından İncelenmesi", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C.21, S.2, ss.301-314.

Özdemir, E. (2016), "Sosyo-Kültürel Bir Müzik İcra Ortamı Olarak Âşık Kahvehaneleri ve Bursa Âşıklar Kahvesi", *Rast Müzikoloji Dergisi,* C.IV, S.1, ss.1153-1165.

Özkan, M. (1995), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Öztelli, C. (1976), "İslamiyetten Sonra İlk Halk Edebiyatı ve Anadolu'da Meydana Gelen Eserler", *Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri 27-29 Ekim 1975*, ss.341-350, Ankara.

Öztürk, Z. (2003), "Eğitim Tarihimizde Okuma Toplantılarının Yeri ve Okunan Kitaplar", *Değerler Eğitimi Dergisi*, ss.131-155.

Öztürk, S. (2006), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halk Kitaplarını Modernleştirme Çabaları", *Kebikeç dergisi*, ss.47-72.

Öztürk, Z. (2007), "Osmanlı Döneminde Kıraat Meclislerinde Okunan Halk Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* S.9, ss.401-445.

Pala, İ. (2016), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.

Resimli Muhammed Hanefi Cengi, Maarif Kitaphanesi, İstanbul.

Sadykbekov, K.-Taşçı, M. (2018), "Kazak Edebiyatında Muhammed B. El-Hanafiyye Destanları", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl.6, S.71, ss.34-47.

Sanders, B. (2016), *Öküz'ün A'sı (çev.: Şehnaz* Tahir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Serdar, M. (2008), "Hıristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları", *Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 13:2, ss.227-245.

Sevinç, B. (2013), "Yiğit ve Silahlı Adam Diyalektiğinde Kılıç İmgesi", *Turkısh Studies Dergisi,* C.8, S.6, ss.619-639.

Sevük, İ. H. (1942), *Edebiyat Bilgileri,* Remzi Kitabevi, İstanbul.

Sezen, L. (1991), *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Soysal, M. E. (2010), "Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız", *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* ss.209-239.

Söylemez, M. M. (2007), *"Dâstân-ı* İbrâhim Edhem", Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Spengler, E. (1998), "Halk Hikâyesi ve Halk Kitabı" (Çev.:S. Sönmez), *Milli Folklor Dergisi,* S.40, ss.64-70.

Spies, O. (1942), *Türk Halk Kitapları (çev.:Behçet Gönül Necatigil*), Rıza Koşkun Basımevi, İstanbul.

Süreya, C. (2013), *Günler,* YK Yayınları, İstanbul, 4. Baskı.

Şener, M. (2010), *Muhammed Hanefî Cengi: Metin-Muhteva-Tahlil*, Dokuz Eylül Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Toklu, A. (2002), *Muhammed Bin El-Hanefiye'nin İslam Tarihindeki Yeri*, Fırat Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

Toprak, İ. (2016), *Hazret-i Ali Cenkleri,* Büyüyenay Yayınları, İstanbul.

Tökel, D. A. (2012), *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Hece Yayınları, ss.111-126, Ankara, 2. Baskı.

Turan, Ş. (1990), *Türk Kültür Tarihi,* Bilgi Yayanevi, Ankara.

Türker, F. (2005), *Kırgız Destanı Kız Darıyka Üzerinde Bir Araştırma*, Ege Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Türker, Ç. (2011), "Manzum Halk Hikâyeleri İçerikli Bir Yazma Eser", *Uludağ Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 21, ss.265-275.

Türker, Ç. (2011), *Manzum Halk Hikayeleri: İnceleme-Metin-Dizin*, Çanakkale Onsekiz Mart Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Türkmen, F. (1998), *"Hikâye",* Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.XVII.

Uyanıker, N. (2014), Manzum Dinî-Kahramanlık Hikâyeleri Bağlamında Hz. Ali İle Kahkaha Sultan Cengi, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.12, ss.191-227.

Ünlüer, C. (2014), *Muhammed Bin Hanefiyye Cengi (Anonim),* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2.baskı.

Yetkin, H. (2016), *Muhammed B. Hanefiyye Cenknamesi (Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 9260/1) Traskripsiyon-Metin-Tahlil,* Dicle Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Yıldırım, D. (2000), *"Ergenekon=Erkin Kün mü?",* Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1997, ss. 61-149.

Yıldırım, D. (2001), Türk Edebiyatının Yüzyılları: Türk Edebiyatına Yeni Bir Yaklaşım Denemesi, KÖK Dergisi, c. III, S.1, ss.75-122.

Yıldız, N. A. (2015), *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Akçağ

Yayınları, Ankara.

Yılmaz, Ş. (1994), Prof. Dr. Umay Günay, İlk Halk Bilim Çalışmaları Üzerine Bir Konuşma, *Milli Folklor Dergisi,* S.22, ss.2-4.

EKLER

EK-1.Ana Metnin Transkripsiyonu

-1b-

MUḤAMMED ḤANEFĪ ḤAŻRETLERİNİÑ CENGİ

Der Saʿādet

Çadırcılar Caddesinde ʿAl ī Rāīf Maṭbaʿası

Sene 1330 h.

-2a-

MUḤAMMED ḤANEFĪ CENGİ

1	Rāvīler böyle rivāyet eylemiş	ʿAlī'niñ cengini ḥikāyet eylemiş
	ʿAlī gitdi Ḳayṣer-i Rūm üstüne	Cümlesini dīne da'vet ḳaṣdine
	Didi āña ol īmāna gelmedi	Kesdi bāşın İslām naṣīb olmad
	Çoḳ ġanīmet māl alub döndi yine	Altı ayda Resūle ancaḳ geldi yine
5	Ḳayṣer-i Rūm ḳızını itdi esir	Güzellikde ālem içre lā naẓīr
	Ḥanīfedir ismi ol ḳızın	Ḳıl ibādet Ḥaḳḳ beyāż itsün yüzin
	Luṭfile peyġamber āña söyledi	Īmāna gel yā Ḥanīfe sen didi
	Ḳız didi bāşım üstüne yā Resūl	Üç dileğim var ider isen ḳabūl
	Bir murādım ʿAlīye viresin beni	Erligin gördüm nikāḥlanam
10	Bir murādım Ḥaḳḳ bir oġul virsin bana	Kendi adın ad viresin sen āña
	Bir murādım ḳızına söyle sen ānı	Ḳaḳub dögmesin sevsin beni
	Bu söz söyleriken böyle tamām	Cebrāil getürdi Allahdan selām
	Ḥanīfeniñ sözin ḳabūl eylesün	Āña telḳīn-i īmān eylesün
	Dönüb Ḥanīfeye söyledi Resūl	Dilegin cümlesini oldı ḳabūl
15	Ḳız idüb iḳrār-ı şehādet eyledi	Parmaġın ḳaldırdı tevḥīd eyledi
	Ol zemān ḳızı ʿAlīye nikāḥ eyledi	Fāṭımaya vardı daḥi söyledi
	Ḥanīfeden Alīniñ oġlı ṭoġdı	Yüziniñ nūrı ānıñ göge aġdı
	Muḥammed Ḥanefī diyü ād virdi āña	Yüzine baḳan kişi ḳalur ṭaña
	Çün irişdi ömri beş yaşına	Çalışur dā im āḫiret işine
20	Yedi yaşına giricek ol imam	İşi güci oldı ṣalāt u ṣıyām
	Ṭoḳuzı geçdi irişdi onuna	Hem ġazānın aşḳı üşdi cānına

-2b-

ʿAlī istemez ānı ġazāyı ilete	Ol heves idüb bileşince gide

Çünki bir gün Dūldüle bindi
Bile çıḳdı ol ġazāya gitmeğe
ʿAlī oldem uydı ḳucdı ānı
Sen ṭıfılsun ġazā farż degil saña
Ey cigerim pāresi dön gel eve
ʿAlī gitdi ġazāya ive ive
Hem oturdı evde bir nice gün
Ol Muḥammed Ḥanefī durmaġile
Babam baña dimişdi ava gidem
Böyle diyub oḳ ile yay aldı ol
Ol kişiye dimedi gidem bile
Medīne'niñ gün ṭoġuşından yana
Hem duā ḳılub didi kim yā ilah[26]
Bir ṭāġıñ başına çıḳdı nāgihān
Seyr iderken bir ġazāle uġradı
Ṣıçradı çıḳdı öñünden bir geyik
Kendi kendine eydürdi nice ṭudalı
Kemendin bir ucını bıraḳdı yere
Kemend atdı boġāzına nāgihān
Ol geyik ṣıçrar kemendden çıḳar
Oḳ yay aldı eline oldem hele
Yine eydür dirice bir ṭutalım
Ḳova ḳova bir mürġizārda yeter
Baḳdı gördi ānda var bir gülistān
Öter ānda ördek u ḳumrı ile ḳāz
Ol Muaḥmmed Ḥanefī gördi ānı

ʿAlī Yani ġazā itmege döndi yolı
Ātasile bile ġazā itmeğe
Dir belādan ṣaḳlasın Mevlā seni
Muṣṭafādan yādigārsın sen bana
Ṣıḳılurdı cānıñ bin git ava
Ol Muḥammed Ḥanefī döndi eve
Ḥaḳḳ ibādet ḳıldı dün gün
Ṣıḳılurdı evde oturmaġile
Hem Medīne ṭāġlarını seyr idem
Gürz u ḳalḳān ile bindi ol
Bir kemendi aldı ok u yayile
Sürdi atı seyr iderdi her yana
Saña ṣıġındım[27] meded ḳıl pādişāh
Ḫoş teferrüc ḳıldı ṭāġda bir zamān
Ne ġazāle mesken ele uġradı
Şöyle güzel anasıñ emmemiş bükük
Medīne'ye bir acāīb iletelim
Sürdi atı gitdi geyige ire
Ṣıçradı çıḳdı o dem geyik hemān
Yine ḳaçar ardına döner baḳar
Diledi ki ura ānı oḳ ile
Medīneye armaġān iletelim
Mürġizār içinde ol geyik yatar
Çaġrışub bülbüller öter dāsitān
Birbirine ḳarşu virirler āvāz
Oldı ḥayrān acabā ḳaldı cānı

-3a-

Ḳovāriken geyigi yoruldı ḳatı
Uyḳu geldi uyudı oldem hemīn
Geldigi yer bir ḳoru imiş meğer
Ol ikiyüz kişiniñ ḳırḳı hemīn
Gördiler kim bir oġlān uyur ḳatı
Kendi maḥbūb hem yaraşır ṭonları
Didiler bunlar birbirine o dem
Böyle oġlān anadan ṭoġmış değil
Söyleşürken anlara ḳulāḳ urur
Didiler ki ey ṭıfıl sen gel berü

İndi oldem ḳoruya ṣaldı atı
Rāḥat oldı ḳayġu yoḳ şöyle hemīn
Bekler imiş ḳoruyı ikiyüz er
Ṭolaşır iken āña geldiler yaḳīn
Kendi uyur ḳoruya ṣalmış atı
Ṣanki Ḥaḳḳ bile yaratmış ānları
Feriştah mıdır bu yoḫsa bir adem
Böyle maḥbūb dünyāya gelmiş değil
Uyanuben ṣıçrayub ḳarşu ṭurur
Öp begimiziñ ṭurġıl örü

[26] Beyitte geçen "yā ilah" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiş şekildedir. Nüshanın tıpkı basımını çalışan Emrah Gülüm'ün "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi Tabut Savaşı Hikâyesi Motif Denemesi ve Transkripsiyonlu Metin" çalışmasında yer verilen orijinal metin bizim nüshanın tıpkıbasımıdır. Elimizdeki metnin silik kısımlarını okumak için bu çalışmadan faydalanılmıştır. Tekrara düşmemek için diğer dipnotlarda açıklama uzun yazılmamıştır.

[27] Beyitte geçen "ṣıġındım" kellimesinin bazı harfleri bizim nüshada okunmamıştır. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Beglik olan ḳoruya her kim gele
Öp begimiziñ elini ṣuçuñ dile
Vir atıñ dön git ḳurtar basin
Yoḳ dir isen ḳo kendi başın
Tābūtuñdır bu ḳoru bilmez misin
Yoḫsa sen āndan ḥayā itmez misin
Biz iki yüz kişi bekleriz[28] ānı
Gel begimize iletelim biz seni[29]
Muḥammed Ḥanefī eydür siz biliñ
Ḳo beni siz ölmeden emīn olun
Benim atamdır ʿAlīyyü'l-mürteżā
Ceddim adıdır Muḥammed Muṣṭafā
Ḥasan Ḥüseyn benim ḳarındāşlarım
ʿAlī ile ġazāda benim yoldāşlarım
ʿAlīniñ oġlı idügin bildiler
İkiyüz kāfire ḫaber ṣaldılar
İkiyüz kāfir araya aldılar
Pehlivānlıḳ da'vāsını ḳıldılar
Didi yā Rabbi ṣıġındım ben saña
Sen virirsiñ nuṣreti önden ṣoña
İlahi biñ bir adıñ ḥürmetiçün
Ceddimiñ mihr-i nübüvvet ḥürmet içün
Atamın himmetin yoldāş it bana
Nuṣreti furṣatı yoldāş it baña
Böyle diyüb girdi meydān içine
Ṣaldı ḳılīç öñüne hem ardına
Ṣaġına ṣoluna ḳılīç çalar
Her kime uġrarsa ol iki böler
İki yüz kāfiriñ ḳalmadı biri
Ḳalmadı hīç iki yüzden bir diri
Vardı kesdi pehlivānıñ başını
El yüze sürünce bitürdi işini
Begleriñ başın aldı ṭutdı yol
Ṣaġ selāmet Medīne'ye yetdi yol

-3b-

Dikdi meydān içine ol başı
Acabalandı ol başı gören kişi
Ol başı gören kişi taḥayyürde ḳalur
Ġazadān dönüb Alī eve gelür
ʿAlī eydür eyledim bunca ġazā
Eyledim kāfirlere cevr ü cezā
Kesmedim ben böyle bir büyük başı
Zehi erdir bu başı kesen kişi
Didiler oġluñ Muḥammed Ḥanefī
Üç gün oldı gelmedi Ḥanefī
Ḳande gitdigini bilmedik 'ayān
Bu başı kesmiş getürdi hemān
Söyledi ḫayr şerr nesne bize
Āña ṣorun çün cevāb vire size
Geldi eve ʿAlī gördü oġlunı
Öpdi gözlerinden cānım cānı
Ol ne işdir söyle gel ānı baña
Ḳande rast geldiñ ey cānım āña
Ḫaber virdi ḳoruya vardıġını
Tābūtuñ bekçilerini ḳırdıġını
Āva çıḳdım bir geyik gördüm didi
Ḳova ḳova ḳoruya vardım didi
Beni kāfirler araya aldılar
Benim ile çoḳ cenk ḳıldılar
Ḳırdım anda ikiyüz kāfir yatar
Baba eksigi var ise sen yeter
Anları ḳırdım ikiyüz kişidir
Gördigin baş begleriniñ başıdır
Çün işitdi ʿAlī oġlından ānı
Didi oġul diñle ey cānım cānı
Kendini tehlikeye hiç varmaġıl
Bir daḫī ol ḳoruya varmaġıl
İşbu dünyā ṭolu düşmāndır bize
Eylemişem canlarına çoḳ cevr ü cezā
Tābūt daḫi ulu düşmān durur
Kendi daḫi yāvuz mel'ūn durur
Ḳırdın ise ḳorusundan ikiyüz
Ḳomaz kāfir öyle ḳoruyı ırsız
Seniñ asker ḳırdıġın bilmiş ola
Ḳatī çoḳ asker ile gelmiş ola
Zīrā ānıñ askeri pek çoḳ durur
Yedi yüz biñden daḫī ārtıḳ durur
Zinhār ol ḳoruya varma sen
Dünyāda gezmek dilersen ṣaġ isen

[28] Beyitte geçen "bekleriz" kelimesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[29] Beyitte geçen "seni" kelimesi bizim nüshada silinmştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Ol geyik göründi saña‘ayān
Ol şeyṭāndır getürür saña ziyān
Hoş vaṣiyyet eyledi āña
ʿAlī Ebsem oldı diñledi ibn-i Alī
Yine bir gün ol ʿAlīyyü’l-Mürteżā
Gitdi kāfir üstüne ide ġazā
Ḥasan Ḥüseyini götürdi bile
Hīç Muḥammed Ḥanefī gelmez dile
Hem Muḥammed Ḥanefī avı özledi
Gördigi geyigi varub izledi

-4a-

Geyigiñ naḳşın ānıñ aḳlın alur
Hem ḫayālī daḫī gözünde ḳalur
Yine gitdi geyik ṭutmaḳ ḳaṣdine
Çıḳdı baḳdı ol depeniñ üstine
Tābūta meger ḫaber olmışidi
Ḳoruya biñ kāfir gelmişidi
Gice gündüz çoḳ yürürler idi
Yād-ı kişi gelür mi görürler idi
Ḳaṣıdları daḫī Muḥammed Ḥanefī
Ṭutub öldürmek murādları daḫī
Gördiler kim anda geldi bir nev-civān
Dişleri incü yüzi māh-ı tābān
Yüzine baḳmıġa gözler ḳamaşur
Ānı gören ṣoḥbetine ulaşur
Biñ kişi orta yire aldılar ānı
Ya’ nī ṭutub öldüreler ānı
Didiler kim in atından ey civān
Öp begimiz elini tīzcek hemān
Muḥammed Ḥanefī dir çoḳ söylemeñ
Kendi kendiñize ḳaṣd eylemen
Siziñle cenk itmege ben gelmedim
Bir geyik yitürdim ānı arayu geldim
Dini bāṭıl olanı beg bilmezem
İzzet idüb āña ḥürmet itmezem
Benim atam puta aṣlā secde ḳılmadı
Kāfiriñ birin hīç beg bilmedi
Gördiler kim eylemez sözi[30] ḳabūl
Sözlerine[31] göre cevāb vire ol
Biñ kāfir ḳaṣd eyledi oldem āña
Yalñızca bir ṭıfıl ḳaldı ṭaña
Ol güzeller şāhı da yılmadı hemān
Gördi kāfir ānı virmez amān
Eline aldı hemān oḳ yayın
Kāfirler varamadılar āña yaḳīn
Kāfirler dir biz daḫī oḳ atalım
Kimisi dir ki dirice ṭutalım
Geldi kāfir oraya ol yazuya
Ṣanki biñ ḳurt ḳaṣd ider bir ḳuzuya
Ol daḫī arada ṭurur idi
0ñine gelene oḳ urur idi
Tükenince atdı küffāra oḳın
Ḳırdı kāfirleri yetmişe yaḳın
Ḳodı yayı andan oḳı ḳalmadı
Gürzin aldı hele çāre bulmadı
Gürzile pes cenge başladı hemān
Ḳırdı kāfirleri hīç virmez amān
Kāfiriñ üstlerine atdı oḳın
Ḳırdı kāfirleri ikiyüze yaḳın
Gördiler cenk ile çıḳmaz başa
Kemend atdılar bu kez ṭaġa ṭaşa
Yāra onyedi yerden urdılar
Çevresinden cümle kāfir ḳaçdılar
Ḳān çoḳ aḳdı ḳalmadı hīç çāresi
Arada ḳaldı o cānlar pāresi

-4b-

Yoruldı kāfirleri çala çala
Ṭutmaz oldı ḳolları ṣala ṣala
Ḳırdı üç yüz kāfiri nāgihān
İrdi bu kez ḳażā-yi āsumān
Her biri āña kemend atdılar
Üşdiler başına ānı ṭutdılar
Ol güzeller şāhı cānlar pāresi
Aḳar ḳānı ṣızlaşır yāresi
Öyle ḥâl ile esīr oldı ayān
Sevişürler bunca kāfir şādumān
Şaldılar bunlar Tābūta müjdeyi
Didiler ṭutduḳ biz ol oġlānı

[30] Beyitte geçen “sözi” kelimesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm’ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[31] Beyitte geçen “sözlerine” kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm’ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Ḥabs idelim mi size getürelim mi — Yoḫsa burda işi bitürelim mi
Tābūt eydür ḥabs idüb getüresiz — Ḳatuma zincīr ile yetüresiz
Ben ānı kendi elimle öldirem — Öldigini hep āleme bildirem
Ḳarşucı gönderdi bile neyler kişi — Didi uzatmaya siz bu işi
İl vilāyet ṭutuldıġın bilmege — Başladılar beşāretler çalmaġa
Siyāset meydānına hep geldiler — Oġlānıñ ṭutuldıġın bildiler
Asmak isterler uyarlar şeytāna — Dikdiler dāraġacın meydāna
Ṭabl urur nā[33]-sāz ile hem ḳāz ile — Getürüb meydāna hem āhengile[32]
Dünyādan ṣāğlıḳ ümīdin keser — Didi fī'l-ḥāl Tābūt ānı aṣar
Aḳıl daneleri üşdi başına — Baḳdı bunlar Tābūtıñ bu işine
Diler iseñ ḳaḳı bize ur başa — Didiler rāżı degiliz bu işe
Cümle ḫalḳı kendine güldüresin — Şimdi bu oġlānı öldiresin
İlle ölüyi diriltmek pek güçdür — Diri öldürmek ḳolāy bir işdir
Zū'l-fiḳārı çıḳara bunda gele — Oġlānıñ öldigin ʿAlī bile
ʿAlī ile kim ḳarşu ṭurışa — İşler ide iller bize gülişe
Kökimizi keser hīç birimiz bıraḳmaz — Uşaḳ dimez yigit dimez pīr dimez
Aldadalım ḫōşca söyledelim — İşbu oġlāna timār eyleyelim
Hem anı dīnimize döndürelim — Māl virelim gönlini kandıralım
Ol bizim dīnimize girmez ise — Eger mal virmek ile olmazısa
Gör neler işler seniñ ḳızıñ āña — Ḳızıñ Mīneyi viresin sen āña
Soñra bitürür babasınıñ işin — Anıñ ile bir ḫōşça eyle basin

-5a-

İl vilāyet cümle saña kul olur — Alī adın dünyādan götürilür
Muḥammed Ḥanefīyi getürdiler — Cümlesi bunı maḳbūl gördiler
Gövdesinden aġırır sızlar yāre — Ḥazīn olub geldi ol orta yire
Yāresin ṣarmaġa merhem düzdiler — Miskile gül ṣularını ezdiler
Acı merhem ṭatlı merhem urdılar — Cerrāḥlar hep yārelerin ṣardılar
İlle żaīf olmış aḳmış idi ḳān — Az zamānda ḫōşca oldı civān
Żaīflikden ditrer idi hem cānı — Yine getürdiler meclīse ānı
Ne ḳadar çalġı var ise çalalar — Tābūt eydür cisteciler geleler
Hep Tābūtıñ sarāyına ṭoldılar — Cümle begler geldiler yıġıldılar
Cisteciler ciste ḳılın dizdiler — Dilber oġlānlar hep arada gezdiler
Geldi ḳadeḥler hem sāḳīler — Ṭa'ām yetdi getürdiler sofralar
Benim elimle şarāb virem saña — Tābūt eydür oġlāna yaḳīn gel baña
Bunı iç göñline gelsün feraḥ — Aldı Tābūt eline altun ḳadeḥ
Dīn īmān[35] bir disem hem içmezem — Oġlān eydür bu ḥarāmdır içmezem[34]
Atam ʿAlī yöresinden geçmedi — Bunı ol ceddim Muḥammed içmedi
Ḫasta vücūdıma zaḥmet eyleme — İçmezem ben daḫī öküş söyleme

[32] Beyitte geçen "āhengile" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[33] Beyitte geçen "urur nā" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[34] Beyitte geçen "içmezem" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[35] Beyitte geçen "īmān" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Tābūt eydür sözimi ṭut iç bunı
Bir ḳızım vardır saña virem ānı

Dīnime gir sözimi eyle ḳabūl
Mīne ḫātūn ḳarāvaş ben saña ḳul

Güzelleri sāy olubtur āleme
İstediler virmedim çoḳ ādeme

Ḳızım gibi güzel yoḳdır bu zamān
Anda cennet ḥūrīsinden var nişān

Sencileyin güzel dünyāda yoḳ
Al ḳızımı sözime dime yoḳ

Oġlān eydür dīnimi terk itmezem
Biñ ḳız virsen ḳabūl itmezem

Tābūt eydür getürüñ hem ḳızımı
Ḳızımı görür ṭutar sözimi

Vardılar Mīneye ḫaber ṣaldılar
Seni baban istedi gel didiler

Ḳız eve varınca ṣandıġın açar
Libās geyüb misk ile anber serper

Yundı arındı hem berḳ urdı ḳız
Altun incülere ġarḳ oldı ḳız

Ṣalınub geldi meclise nāz ile
Çıḳışda yür hulleler āvāz ile

-5b-

Boyı uzun bili ince ḳāşı yay
Ṣanki gökden yire indi bütün ay

Oturub ḳıza baḳdı ṭurdılar
Ol ḳızıñ ḥüsnine ḥayrān oldılar

Tābūt eydür bu ḳızı virem saña
Sözimi ṭutub uyarsañ baña

İki maḥbūb birbiriñiz bulasız
Gice gündüz ẕevḳ-i işret ḳılasız

Al ḳızını işret eyle sen bugün
Her gün olsun bayrām ile dügün

Oġlān eydür dünyāyı virsen baña
Dīnimi terk eyleyüb uymam saña

Ẕevḳi cennetde ide mūmin olan
Bunda ẕevḳ ü ṣafā cümlesi yalān

Almazam ḳızını çoḳ söyleme
Ḫasta vücūdıma zaḥmet eyleme

Tābūt eydür çünki ṭutmaz sözimi
Hem daḫī almadı benim ḳızımı

Varıñ bunıñ başın kesiñ
Ya iletin dārağacına aşıñ

Didiler kim bu oġlānı kim aşar
ʿAlī gelürse kökimüzi keser

Tābūt eydür varıñ zindāna ḳoyun
Egninde geydigi ṭonları ṣoyuñ

Egninde olan ṭonları şoydılar
İletüb ānı zindāna ḳoydılar

Mīne ḫātūn daḫī meclisden çıḳar
Oġlānıñ aşḳı ānıñ cānın yaḳar

Mīne eydür şol oġlānı pāk-i ẕāt[36]
Zehī ṣabr zehī[37] muḫkem pāk itiḳād

İçmedi atam elinden bir sücī
Zehī er kim kendine ḳılmadı gücī

Kendine ḳıydı dīnine ḳıymadı
Almadı beni babama uymadı

Ḳıydı üzerine ḳılmadı beni ḳabūl
Ben kābūl ittim ki yārim ola ol

Yalvarıram gire benim dīnime
O girmezse ben girem ānıñ dīnine

Dīnine girem iderse beni ḳabūl
Ben ḳarāvaş olam iderse ḳabūl

Mīne ḫātūn neylesün bilmedi
Aḫşām olunca ḳarārı ḳalmadı

Gice ḳarānlıḳ oldı cihān
Uyḳuya vardı cümle cān

Aşḳ āteşi düşdi ānıñ cānına
Gice ile geldi ānıñ yanına

İrişüb kesdi zindāncınıñ basin
Bir kimse görmeden hem bitürdi işin

Geldi ḳız zindān ḳapusında ṭurur
Ṭurub zindān içine ḳulaḳ urur

Zindān içinde ol Muḥammed Ḥanefī
"Hel etā" sūresin oḳur ḫafī

Çün işitdi oḳudığını ānıñ
Ḳalmadı ṣabrı ḳarārı Mīneniñ

-6a-

[36] Beyitte geçen "ẕāt" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

[37] Beyitte geçen "zehī" kelimesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Bir ṭaşı ḳomışdı on kişi — Yalñız atdı Mīne oldem ṭaşı
Çıḳardı zindān içinden oġlānı — Ol ḳız eydür āña ey cānım cānı
Dīniñi hem kendiñi ḳıldım ḳabūl — Sen de ḳabūl eyle yarim ol
Muḥammed Ḥanefī eydür āña ey cānım — Şehādet getür gitsün gümānım
Tamı birdir ol Muḥammed Ḥaḳḳ resūl — Böyle di bulasın ṭoġrı yol
Mīne ḫātūn cümlesi söyledi — Ḳaldırub parmaġın şehādet eyledi
Geydirüb ḳuşatdı sarāyda o dem — Öpüşelim ḳoḳuşalım didi hem
Oġlān eydür zinā itmekdir vebāl — Nikāḥla olalım iki ḥelāl
Biz Medīneye gidelim ey nigāh — Babam itsün hem seni baña nikāḥ
Ḳalḳdı ḥażırlandı oldem Mīne — Ḳılıç ḳalḳān çoḳ silāḥ aldı Mīne
Cāriye iki üç ḫādım aldı ol — Atlara binüb gice ile ṭutdı yol
Sabāḥ oldı ḥalāyıḳlar geldiler — Ḳız ile oġlānı ḳaçmış gördiler
İşidicek Tābūtıñ aḳlı uçar — Vay baña dir başına ṭoprāḳ ṣaçar
Biñ kişi gönderdi tīz varıñ[38] — Oġlānı[39] öldirüb ḳızım dönderiñ
Ṭurmadılar biñ kişi at sürdiler — Ānlara yaḳīn varub irdiler
Muḥammed Ḥanefī eydür ey Mine — Yine ġavġā belürdi ḫōş yine
Sen git öme ben döneyim ānlara — Erligi gösterem ben azġūnlara
Biñ kişi tīz atlara irişdiler — Nedir seniñ ittigin iş didiler
Sen bir on yaşında oġlān olasın — Padişāhıñ ḳızın alub gidesin
Ḳızı ḳo da var git imdi işine — Yoḳsa şimdi ip ṭakalar başına
Oġlān eydür varıñ gerü dönüñiz — Ḳırılmadan hem başıñız uluñız
Ol ḳızıñ yolına ben ḳurbān olam — Ḳızı virmem size meger ben ölem
Söylediler āña hīç söz kār eylemez — Bildiler kim ölmege ār eylemez
Biñ cümle kıldılar bile — Ḳılıcile süngi ile gürz ile
Düşdi kāfir ānıñ yöresine — Ḳaṣd iderler o cānlar pāresine
Yalñız yüridi kāfirler içine — Ṣaldı ḳılıcın öñine hem ardına
Ṣāġına soluna hem ḳılınç çalar — Her kime uġrar ise iki böler

-6b-

Yedi yüz kāfir ḳılıncdan geçtiler — Üç yüzi dönüb girü ḳaçdılar
Tābūta varub ānı bildirdiler — Biz ḥaḳḳından gelemedik didiler
Ṣaldı bunlara dört biñ pehlivān — Her birisin sanasın ṣāḥib-ḳırān
Tābūt eydür her kim getürse ānı — Güvegi idinürem bilsün ānı
Beñ eydürüm kim ṭutarsa sözimi — Güvegimdir āña virem ḳızımı
Siz varıñ oġlāna tīzce yörüñ — İrmedeñ evvelce gidiñ āña iriñ
Ardıñızca ben de varayım bile — Askerile leşkerile āhengile
Dört biñ asker ata binüb sürdiler — Bir yazuda eñsesinden irdiler
Ḥamle ḳıldılar yine Ḥaḳḳ dostına — Yardımcu yoḳ ele ol dem destine
Ol kāfirler düşmiş omuz omıza — Kimi beglik almaġa kimi ḳıza
Dört yanından üşdiler ol sulṭāna — Başdan ayaġa dek bulaşdı ḳāna
Kāfirleriñ arasına girer çıḳar — Ḳılıncdan aḳān hep oluḳ gibi aḳar
Yārelendi ol civan aḳdı ḳānı — Ṣaḳlar idi yaradan Allah ānı

[38] Beyitte geçen "varıñ" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[39] Beyitte geçen "oġlānı" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Her kime urur ol iki biçer — Kāfir öñünden bölük bölük ḳaçar
Kāfirleriñ çoġı dönüb ḳaçdılar — Silāḥların cümle yere ṣaçdılar
Çıḳa geldi Tābūt askerin dizüb — Beyhūde olub askerin ṣınıḳ görüb
Çaldırub ṭabl ü neḳḳāresin ḳamū — Cümle askerini dizmiş ey amū
Yüz biñ asker bir cān içün — Yalñız on yaşında bir oġlān içün
Cenk iderken o arslānı gördiler — Pehlivānlar meydāna at sürdiler
Bunca kāfirler āña hücūm itdiler — Kimi süngi kimisi oḳ atdılar
Ol erenler şāhı ortada ḳalur — Ṣanki koyun içine aç ḳurt girer
Şöyle cenk itdi Muḥammed Ḥanefī — Kalbini kalbe urdı ol ṣāfi
Tābūt askerine dir tīz oluñ — Bu oġlānıñ ḥaḳḳından tīzce geliñ
Ġayrete düşdi bu kez küffār yine — Oġlānın cengin gördi Mīne
Mīne ḫātūn daḫī bindi atına — Ġarḳ oluben girdi cenk alanına
Cāriyeler pes ḳoyuvirmediler — Görelim bu oġlānı didiler
Muḥammed Ḥanefī çün araya düşer — Bir arslān başına biñ kelb üşer

-7a-

Tābūt yüce yere çıḳmış baḳar — Ār ü ġayret ödi cigerini yaḳar
Tābūt eydür ey ḳavm noldı size — Hep Arab ḳavmi gülişürler bize
Ār ü ġayret yoḳ mıdır sizde hemān — Ne itdi on yaşındaki bu oġlān
Ḳırdı askerimi aldı ḳızımı — Ḥalḳ içinde ḳara itdi yüzimi
Yine oġlānı araya aldılar — Cenk idüb üstüne at ṣaldılar
Kim ḳovarsa ānıñ elinden ḳaçar — Her kime ursa ānı iki biçer
Bir yandan girer bir yandan çıḳar — Yārelendi oġlān ḳānları aḳar
Ṣanki ḳān deryāsına ṭalmışidi — Başından ayaġa dek ḳān olmışidi
Ḳılınç çalmaġa ḳalmadı ṭaḳāti — Żaīf oldı ara yerde ol ḳatī
Başladı aġlamaġa ḳānı durmaz aḳar — Ġarīb oldı bu kez yollara baḳar
Mīne ḫātūn baḳdı bir āh eyledi — Yüreginden bir kere yā Allah didi
Mīne ile ben babama vāṣıl olmadım — Ṣāġ selāmet Medīneye varmadım
Didi yā Rabb ṣıġındım ben saña — Atamı ḳarındāşlarımı yoldāş it baña
Gelsün irişsün benim ḳardāşlarım — Atamile āḫiret yoldāşlarım
Kāfirler urdı gövdeme[40] pare — Żaīf[41] oldum şöyle ḳaldım bī-çāre
Yā İlahī ben saña ṣundım elimi — Sen bilürsiñ benim cümle ḥālimi
Atamı ḳarındāşlarımı ṣal bāri — Benim żaīfligime ḳıl sen yāri
Tābūt eydür bir çāre bulmadıñız — Şol oġlānın ḥaḳḳından gelmediñiz
Sizi ġayri ol dükenince ḳırar — Bir ere muḳābil degilsiz bunca erler
ʿAlī gelmeden işin bitürüñ — Tīz olub oġlānı ele getürüñ
ʿAlī gelürse virmez amān — Pāk imiş sizden bir ṭorba ṣamān
Ol ṣamān bir aç ṭavārı ṭoyura — Bunca er muḳābil degilsiz bir ere
Kāh oturur kāhī ḳalḳar yerinden — Çoḳ aġladı nāmūsından ārından
Var bir pehlivān Rüstem adı — Geldi Tābūta bu sözi didi
Eger ḳızını virirsen baña — Oġlānı diri getürem ben saña
Bildiğin gibi ānı öldüresin — Adı nāmı ile cihānı ṭoldırasın
Ol Rüstem eydür aḳşām oldı bugün — Yarına uram yüreğine hem düğün

[40] Beyitte geçen "gövdeme" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[41] Beyitte geçen "zaīf" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

-7b-

Muḥammed Ḥanefī tīz döndi gine — Żaīf olmış çün ānı gördi Mīne
Mīne ḫātūn oġlālana ḳarşu ṭurur — Ḳucaḳlayub ānı atdan indirir
Aldı atından hemān ḳodı yere — Başından ayaġa dek olmış yāre
Gül sū ile misk ü anber ezdiler — Yāresin ṣarmaġa merhem düzdiler
Yudılar pāk sū ile aḳan ḳānı — Ṣardı ḳız çenber ile nāzik teni
Allah'a yalvardı hem itdi niyāz — Başladı ābdest alub ḳıldı namāz
Uyumadı döniñ biriñden birin — Dir idi yā ġıyaṣe'l-müstaġīṣīn
Ġarīb ilde ḳaldı göyendi özi — Ḥaḳḳıñ dergāhına hem ṭutdı yüzi
Hem atasın arzuladı ol civān — Bir medet irgüre idi nāgihān
Gözi yaşı üstüne ḳānı aḳar — Mīne ḫātūn āh idüb gögsünü ḳaḳar
İkisi birden niyāz eylediler — Bize medet yā İlahī didiler
Ṣoñ demīdir al bizim elimizi — ʿAlīye bildir bizim ḥālimizi
Ṣol ḳadar aġlaşdılar ey bāşa — Giydigi libāslar bütün batdı yāşa
Ṣabāḥ oldı Rüstem bindi bir ata — Geldi meydāna[42] āñınla cenk ṭuta
Biñ kişiye ṣayardı hem ānı — Geldi tīz dem ṭutmaġa ol oġlānı
Rüstemi meydānda göMīne — Ben varayım Rüstemiñ cengine
Seniñ ḳānıñ aḳdı çāreñ yoḳdur — Babamıñ askeri ḳatī çoḳdur
Ol Muḥammed Ḥanefī didi ol dem āña — Seni göndermek lāyıḳ degildir baña
Gel sen otur Rüsteme ben varayım — Tā ölünce ḳılınç āña çalayım
İkisi meydāna çıḳdı durışır — Birbirine ḥamle idüb urışır
Çaldı altmış kez o bunı bu ānı — Ṭolmışidi o gün Rüstem'iñ ḳānı
Rüstem'e ḳılınç urdı ol seḫī — Kesdi başın atın belin daḫī
Düşdi yüzi üstüne ḳāre — Ṣanki yıḳıldı şehirden bir mināre
Gördi Tābūt Rüstemi de ṣāġladı — Yaġlıġın yüzine ṭutub aġladı
Tābūt eydür ey diriġā ben nīdem — Bu ār ile ben nireye gidem
Askerine dir tīz ṭurmañ yürin — Bu oġlānın ḥaḳḳından gelegörin
Tābūt askeri yüriye ṭurdılar — Bu oġlāna cümlesi ḥamle ḳıldılar

-8a-

Yüridi üstüne yigit hem ḳōca — Yalñızca ḳaldı arada ey ḫāce
Her ṭarafdan urdılar asker ānı — Ṣaḳlaridi cümle belālardan Ḥaḳḳ ānı
Ol da ḫī dört yanına ḳılıç çalar — Her kime ursa ānı iki biçer
Ḳırdı kāfirleri olgün bī-ḥesāb — Yandı baġrı ṣusız oldı kebāb
Yine yeñi yāreler urdı āña — Ṭāḳati ḳalmadı baḳtı dört yaña
Ḳılınç çalmaġa ḳalmadı care — Aḳar ḳānı sızlaşır yāre
Cengi ḳodı aġlamaġa başladı — Gözi yaşı çaġlamaġa başladı
Didi yā Rabb ben nireye gidem — Sen var iken ben kimlere gidem
Dört yaña baḳarım babam gelmedi — Bu benim derdime dermān olmadı
Mīne ḫātūn daḫī aḳıtdı yāşı — Orta yerde ḳaldı eşi yoldāşı
Kāhī durur kāh oturur kāh yatar — Dört yanına baḳub ḥācet ḳılar

[42] Beyitte geçen "meydāna" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

ʿAlī ġazādan daḫī dönmişidi — Medīne'ye üç ḳonaḳ ḳalmışidi
Düşinde Muḥammedi gördi — ʿAlī Gözlerini yaşlı gördi ol velī
ʿAlī eydür yā resūl yaşlı[43] gözin — Yine[44] muṣibet mi düşdi özin
Şimdi Tābūt askeri üstündir — Kendi daḫī kāfiriñ cengindedir
Çevre yanın kāfir aldı cenk ider — Tīz iriş şimdi oġlundan cān gider
Ġarīb sızı şimdi yollara baḳar — Seniñ içün gözlerinden yaş aḳar
Al Ḥasan ile Ḥüseyni sen bile — Tīz iriş oġluna bingil Dūldüle
ʿAlī uyḳusından oldem uyanır — Miskile anber cānına boyanır
Eve gelmeden ʿAlī yola oldı revān — Ḥasan Ḥüseyn yanında bile hemān
Gice gündüz ʿAlī gitdi oldem yola — Vardı irişdi Tābūtuñ eline
Ol Muḥammed Ḥanefī hem ḳalmışidi — Üni çıḳmaz beli bükülmiş idi
Mīne ḫātūn yollara baḳar idi — Ḥasret odı cānını yaḳar idi
Gördi Mīne üç atlu gelür — Gelür ammā ḳatī heybetlü gelür
Mīne atlarınıñ tozına yüzin surer — Ānlarıñ kim oldığın bilmek diler
Mīne eydür siz kimlersiñiz ey ulu — Bunca geldiñiz ṭutub yolu
ʿAlī eydür ʿAlīyem ey cānım — Ḥasan Ḥüseyn iki oġlum benim

-8b-

Mīne işitdi ʿAlīniñ sözin — Ferāḥından bitürdi kendi özin
Gerçek ʿAlī misiñiz deyüb ṣorar — Atasınıñ ayaġına yüzler sürer
ʿAlī didi Ḥaḳḳ sevindirdi seni — Bir ḫaber vir sen de sevindir beni
Ol Muḥammed Ḥanefī cān pāresi — Cigerim köşesi gözüm çırası
Diri midir ölü midir söyle ānı — Ḫaber ver sen de sevindir beni
Mīne eydür ben daḫī bilmem ānı — İşini āsān ide ol ġanī
ʿAlī Mīneden işitdi bu sözi — Naġra urdı çalḳandı yeryüzi
Muḥammed Ḥanefī işitdi Alīniñ üni — Hem babasından yaña döndi yüzin
Atasını gördi oldem ol civān — Ölmiş iken yeñi buldı cān
Duldüliñ ayaġına sürdi yüzin — ʿAlī indi öpdi oġlınıñ gözin
Ḥasan Ḥüseyn āña irişdiler — Ḳucaḳ ḳucaḳ olub ṣarmaşdılar
Hem Muḥammed Ḥanefī dir ben size — Müştāḳ idim ḫōş irişdiñiz bize
Ṣoñ güninde irişdiñiz muṣaffaā — Çoḳ şükür olsun yaradan Ḥaḳḳā
ʿAlī eydür şükür olsun Allaha — Selāmet ḳavuşdırdı[45] Muḥammed Ḥanefī
ʿAlī gördi gövdesi pāre pāre — Gövdesinde elliden artuḳ yāre
Libāsları pārelenmiş dökülmiş — Nāzik teni yārelenmiş sökülmiş
Bir āh idüb meydāna girdi — ʿAlī Kāfirleri ḳırmaġa başladı ol velī
ʿAlī eydür Tābūta ne oldı saña — Niçün böyle işlediñ sen baña
Ġāfil olma işler idem ben saña — İşidüb gören ḳalsun ṭoña
Oġlımıñ üzerine asker dizesin — Şöyle nāzik tene yāre urasın
Böyle didi meydāna sürdi atı — Didi Tābūt görünce bu heybeti
Gövde yarıcı geldi yine — Pehlivānlar ḳırıcı geldi yine

[43] Beyitte geçen "yaşlı" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[44] Beyitte geçen "yine" kelimesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[45] Beyitte geçen "ḳavuşdırdı" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Biz bunuñ ile başa çıḳamayız Heybetinden yüzine baḳamayız
Ṣındı ānda Tābūtıñ askeri İlerü meydāna gelmediler hīç biri
Gözleyüb oldem ḳılıç çaldı ʿAlī Ol kāfiriñ çoġını ḳırdı Alī
Ḥasan Ḥüseyn ile girdi hemān Ḳırub kāfire hīç virmez amān
ʿAlī eydür gel īmāna bul amān Taḫtıñda sulṭān ol her zamān

-9a-

Milkine bir ġayri kimse gelmesün Taḫtıñda kimse ṣafālar sürmesün
Tābūt eydür şöyledir benim yolum Ār ile ben ölmeden biñ kere ölem
Çün işitdi ʿAlī ānıñ sözini Ṭamūya gönderdi ānıñ özini
Kesdi başın āña virmez amān Zīrā getürmedi Allaha īmān
Tābūtuñ çün öldigini bildiler Kāfiriñ çoġı girüye kaçdılar
Kimi müslimān kimi ḫarāç virdiler Yagma oldı hep girüye ḳaçdılar
Ānda olan māllarını virdiler Cümlesi hep Alīye virdiler
Şehri virdi müslimānıñ birine Beglik eyle didi ānıñ birine
Ol Muḥammed Ḥanefī Mīne de bile Aldı ṭutdı birḳaç cāriye ile
Hep Medīne ḳavmi ṭaşra çıḳdılar ʿAlī geldi oġlı ile baḳdılar
Didiler ānlar mübārek olsun size Bir seferde itdiñiz iki ġazā
Nikāḥ oldı Muḥammed Ḥanefī ile Mīne Żiyāfet ile ṭoldı Medīne
İki āşıḳ birbirini buldılar Birbirile nice ṣoḥbet ḳıldılar
Ṣād ü ḫürrem oldı bunlar ey amū[46] Muḥammed[47] Ḥanefī Mīneden ḳamū
Tamām oldı Muḥammed Ḥanefī ḥikāyet Vir ṣalavāt Muḥammede bula cānıñ necātı
Oḳuyanı diñleyeni yazanı yazdıranı Raḥmetiñle yarlıġaġıl yā ġanī
Fā ilātün fā ilātün fā ilāt Muṣṭafānıñ rūḥına vir ṣalavāt

Ketebetü'l-faḳīr Süleymān Ḥilmi ibn Muḥammed Selīmī

sene1329 h.

[46] Beyitte geçen "bunlar ey amū" kelimelerinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[47] Beyitte geçen "Muḥammed" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Ek-2.Derkenardaki Hikâye Metninin Transkripsiyonu

DESTĀN-I İBRĀHİM EDHEM HAŻRETLERİ PĀDİŞĀH'I ḪORASAN

(2a)

Ḫorasan'da[48] var idi bir pādişāh
Çün şarḳtan ġarbe geçti ey şāh
Adına derler idi Edhem
Ḫorasan'da Sulṭān idi
Ākil ve dindār idi
Nidem ānıñ neyleyüp ne ittiğini
Ḫorasan'dan Mekke'ye gittiğini
Gittiği vaḳit bir oġlu var idi
Ānınla gönlüñ eğler idi
Anāsı İbrāhim Edhem içün aġlar idi
Çocuḳ büyüdü babasının taḫtına çıḳup oturdu

(2b)

Günlerden bir gün
Anāsına suāl itdi
Dāim ederdi anā diñle sözimi
Tañrı atasız mı yaratdı beni
Elleriñ atāsı var görmez misiñ
Ḳande gittiğini sen bilmez misiñ
Tācı taḫtı izsiz etmiş nideyim
Āña ider ey yiğitler merdumu
Yine bugün tazeletdiñ[49] derdümi
Āñı gördüm ben daḫī bir gün
Çerisin cem etti kendi ḳātın
Soñra atı geldi kendi gelmedi.
Ḳande gittiğini kimse bilmedi
Ol vaḳitten yas kıluram
Diñledi anāsı sözüñ ol hemān
Atası çün aġlar idi pehlivān
Misli yok idi cihānda hemān

[48] Beyitte geçen "Ḫorasan'da" kelimesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiş şekildedir. Nüshanın tıpkı basımını çalışan Emrah Gülüm'ün "Muhammed Hanefi Hazretleri Cengi Tabut Savaşı Hikâyesi Motif Denemesi ve Transkripsiyonlu Metin" çalışmasında yer verilen orijinal metin bizim nüshanın tıpkıbasımıdır. Elimizdeki metnin silik kısımlarını okumak için bu çalışmadan faydalanılmıştır. Tekrara düşmemek için diğer dipnotlarda açıklama uzun yazılmamıştır.

[49] Beyitte geçen "tazeletdiñ" kelimelesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

(3a)

İllā yoḳ İbrāhim Edhem nidelüm
On sekiz yıldan gideli
On sekizden soñra dinle sözümi
Çıḳa geldi mi oġlāna bir müjdeci
Yüz sürücü devletine ermişim
Mekke şehrinde atañı görmüşüm
Arḳasıyla taġdan odun çeker
Getürüp Mekke bāzarında ṣatar
Māl-ü mülkü terk edüb çeker cezā[50]
Ānda dervişlere[51] olmuş ketḫüdā
Ol yiğit ānda işitti bu sözü yine
Yine ṭoldı yaşıyla gözü
Döndü çerisine indi gelinüz
Ānları ḥāżır ḳıluñuz
Develere urdı yük vāfire
Baġdadi ānda bunlar ulu kāfile
Çerisin ol imdi şāhı bildiler
Tiz ṭutub yola tedārük ḳıldular

(3b)

Diğeri gün gözünden ṣāfimı
Değme sulṭāndan yoḳ ṭaḳımı
Kendi cer bir aṭlas ḳumaş
Ānı gör ānıñ aḳlı olur faṭāş
Oġlunuñ ardına bindi anāsı
Der idi anānıñ bir dānesi
Baḳdın yine baġrım bāşı
Yine aḳıtdın gözimin yaşını
Sen gidecek ben faḳiri[52] bendesin
Bu faḳiri ḳande ḳayub gidesin[53]
Hasret anān içün āġlarum
Anācıġım Mekke'ye ben varayum
Babamıñ ḥālini bir kez göreyim
Anāsı ider oġul bendesi

[50] Beyitte geçen "çeker cezā" kelimelesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[51] Beyitte geçen "dervişlere" kelimelesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[52] Beyitte geçen "faḳiri" kelimelesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[53] Beyitte geçen "gidesin" kelimelesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Korḳarım ki derde ḳosun bāşı
Yüreğimiñ bir ācı var bilürüm
Korḳarım ki yüzüne ḥasret ḳalām
Pes anā oġlu ile söyleşdiler
Nevha ḳılub ikiside aġlaşdular

(4a)

İkiz ḳayub gitdi anāsı
Ānası günde bir dānesi
Gece gündüz ṭurmayub gittiler
Ka'be-i şerife bir gün vardılar
Gördü mü yiğit bir bölük dervişleri ṭoyurdu.
Siziñ içiñizde yārımdır
Ḫorasan dan kimse var mıdır?
Çünki dervişler işitdi bu sözi
Dediler vardır birāder ol kişi
Şimdi balṭa ip aldı eline
Oduna gitdi sol ṣaḥra yoluna
Yiğit ānlardan işitdi bu sözü
Kanlı babasıyla ṭutdu gözleri
Çünki güzeldi depeli pehlivān
Ol depeden bir kişi geldi hemān
Sırtına yüklenmiş odun
Beline ṣoḳmuş balṭanıñ ṣāpını
Gelürdi mi bir āḳ ṣaḳallı ḳoca
Koluna ṭaḳmış odunu ol ḫāce
(4b)

Ḳubbe ḳuṭbunu ḥayrān yapmış ol
Eski ṭavān önünde hem yalın ayaḳ
Ol mübārek ḳadd-ü ḳāmet iki ḳat
Yatsu ābdestiyle on sekiz sene
Uyumayub ṣabāḥ ḳıldı yine
Bu muḫayyir yıl ṭuyunca ṭa' ām yemedi
Uyḳu içün yere başın ḳomadı
Ol yiğit görmedi atası ḥālini
Bir zamān[54] ḳavrayub öpdü elini
Çaġırub dedi bu ḥelāl mi[55]
Helāl ākçe ile alān var mı?

[54] Beyitte geçen "bir zamān" kelimelesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[55] Beyitte geçen "ḥelāl mi" kelimelesinin bazı harfleri bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Bir kişi gelüb bazār etdi bütün
Aḳçenin verüb aldı ṣatun
Edhem odun aḳçesin aldı ey cān
Verüb dört aḳçe etmeğe hemān
Ekmeği getürdü ṣol dervişlere
Nıṣfını teṣādüf ḳıldı ānlara
Daḫi nıṣfını kendi aldı ey cān
Geldi ṣol dervişler ānda hemān

(5a)

Babasınıñ ḥālini gördü ey cān
Bir yāsa başladı ānda pehlivān
Tācı taḫtı ḫorasanda
Mālı mülkü ḳoyub ānda
On sekiz yıl gelüb bunda
Odun çeken babacığım
Ḥaḳḳıñ ibretine baḳub
Anāmı ḥasrete yaḳub[56]
Kolcağızına[57] ip ṭaḳub
Odun çeken babacığım
İki aylık koyub kalkub
Eve gidemeyüb gelüb
Dervişleriñ tonun geyüb
Odun çeken babacığım
Anāmıñ ḥasretine baḳ
Seniñ çün daim ḳılur firāḳ

(5b)

Gelüp bunda yalın ayaḳ
Odun çeken babacığım
Gelüb Mekke'niñ iline
Aṣāsıñ almış eline
Ṣoḳub baltayı beline
Odun çeken babacığım
Ben öksüzi yetim ḳoyub
Ḥaḳḳ emrine muṭi olub
Mālı mülki terk edüb

[56] Beyitte geçen "yaḳub" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[57] Beyitte geçen "Kolcağızına" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Odun çeken babacıġım[58]
Ḥaḳḳıñ ġayrını görüb
Ḳalḳub ānda yola girüb
Ḥaḳḳ emrine boyun verüb
Odun çeken babacıġım
Gördi Edhem ḳarşıdan
Bir yiğit kişi çıktı aradan
Kör işit kişiydi oġlu

(6a)

İdikin bildi ey cān
Göğe ṭutdu yüzün hemān
Mālı emlāki bıraḳdı baña
Tācı taḫtı ḳoyub saña
On sekiz yıl emrine girmişken
Taḫtı ḫalḳdan ırāḳ etmişken
Pādişāhlıġı terk etmişken
Ḳulluġa boyun vermişken[59]
Dilerim[60] senden āy bāri ḫudā
Ḳıla musallaṭ ānı bu gün baña
Benim cānımı al bu sa'at hemān
Yā anıñ cānınıñ deyince düşdü ol
Düştü yiğit baḳ felek işine
Üşdi dervişler ānıñ bāşına
Gördiler cānına ḥaḳḳa vermiş

(6b)

Ānı gören ḳaldı ibretde
Dedi kim zehi tāze yiğit
Ġurbetde anāsız olan yiğit
Çadılar bunca biñ kişi
İbrāhim Edhem de gördü bu işi
Āceb nedir ki bunuñ atası
Nice rüyā işüdür de anāsı
Ḫalḳı arāh geldi ey cān

[58] Beyitte geçen "babacıġım" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[59] Beyitte geçen "vermişken" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[60] Beyitte geçen "dilerim" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Olub oġlunu kaçdu ayān[61]
İbrāhim Edhem dedi ki var kim
Bir kere ḳuzucaġımı göreyim
Başın aldı dizine atası
Bir naẓar kıldı eyitdi firāḳımı
Baba arzulayub gelen
Bu ḥālime muṭi olan

(7a)

Ata oḳuna uġrayan
Yetīm oġul ġarīb oġul
Atañ ḥasreti çeksin
Gele deyü yola baḳsun
Babañ firḳātine yansın
Yetīm oġul ġarīb oġul
Beni arzulayub geldiñ
Anā oḳuna duş olduñ
Bu dertlü baġrımı deldiñ
Yetīm oġul ġarīb[62] oġul
Babadan derviş ṭutan geri
Mālı mülki saña verdi
Bu gün heb illere ḳaldı
Yetīm oġul ġarīb oġul
Eller bütün bize ḳaldı
Firāḳın çekerim yaḳdı
Yetīm oġul ġarīb oġul

7b

Nācir ṣıfātına girdiñ
Gelüb bu diyāra erdiñ
Beğliğini aldun verdiñ
Yetīm oġul ġarīb oġul
Ne olaydı beni ṣormasañ
Ārayub bunda gelmesen
Dertlü baġrımı delmeseñ
Yetīm oġul ġarīb oġul
Seni[63] evde ṭura diyordum

[61] Beyitte geçen "ayān" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[62] Beyitte geçen "oġul ġarīb " kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Tahtımda otura diyordum
Murādıñı ele virdiñ
Yetīm oġul ġarīb oġul
Anāñ aklıñ yetürsün
Hasret diliyle getürsün
Taḫtımıza illere otursun
Yetīm oġul ġarīb oġul
Beni dervişlere ṣorduñ
Oduna gittiğim bildiñ
Yüreğim delik delik deldüñ

(8a)
Yetīm oġul ġarīb oġul
Bir naẓar ḳıl bu felek işine
Getürdü Edhem oġulu bāşına
Girdiler bula sezādır meccān-ı
Aşḳla şevḳiyle kılar idiñ eş ṣalāt
Kaṣidet-üş şerife
Seniñ aşḳıñ ḳamūda derde
Devādır yā rasūlullāh
Seniñ yanında ḥācetler[64]
Revādır[65] yā rasūlullāh
Nuruñdan şād olur ḳullar
Teriñden açılır güller
Senin terindir güller
Şef āat yā rasūlullāh
Seniñ yüzüñ gören gözler
Ne ay görür ne yıldızlar
Seniñle gece gündüzler
Saf ādır yā rasūlullāh

(8b)

Māliksin pādişāhlara
Tabibsin hemd ertlilere
Şef ā'atin günāhlara
Şifādır yā rasūlullāh
Ḫalil havużunda ni'metin

---

[63] Beyitte geçen "seni " kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[64] Beyitte geçen "ḥācetler" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[65] Beyitte geçen "revādır" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Derviş anında hil'atin
Musā elinde heybetin
Azādır yā rasūlullāh
Ātılur[66] Yusufı Ken' ān
Seni görmekle cihān
Ānasun gizlidür peyhān
Fedādır yā rasūlullāh
Ey güneş ḳamer yıldız
Seni gören gece gündüz
Sözünden ġayrı söz
Ḫaṭadır yā rasūlullāh
Ḥaset itdi saña iblis
Ne āṣi oldu ol müflis

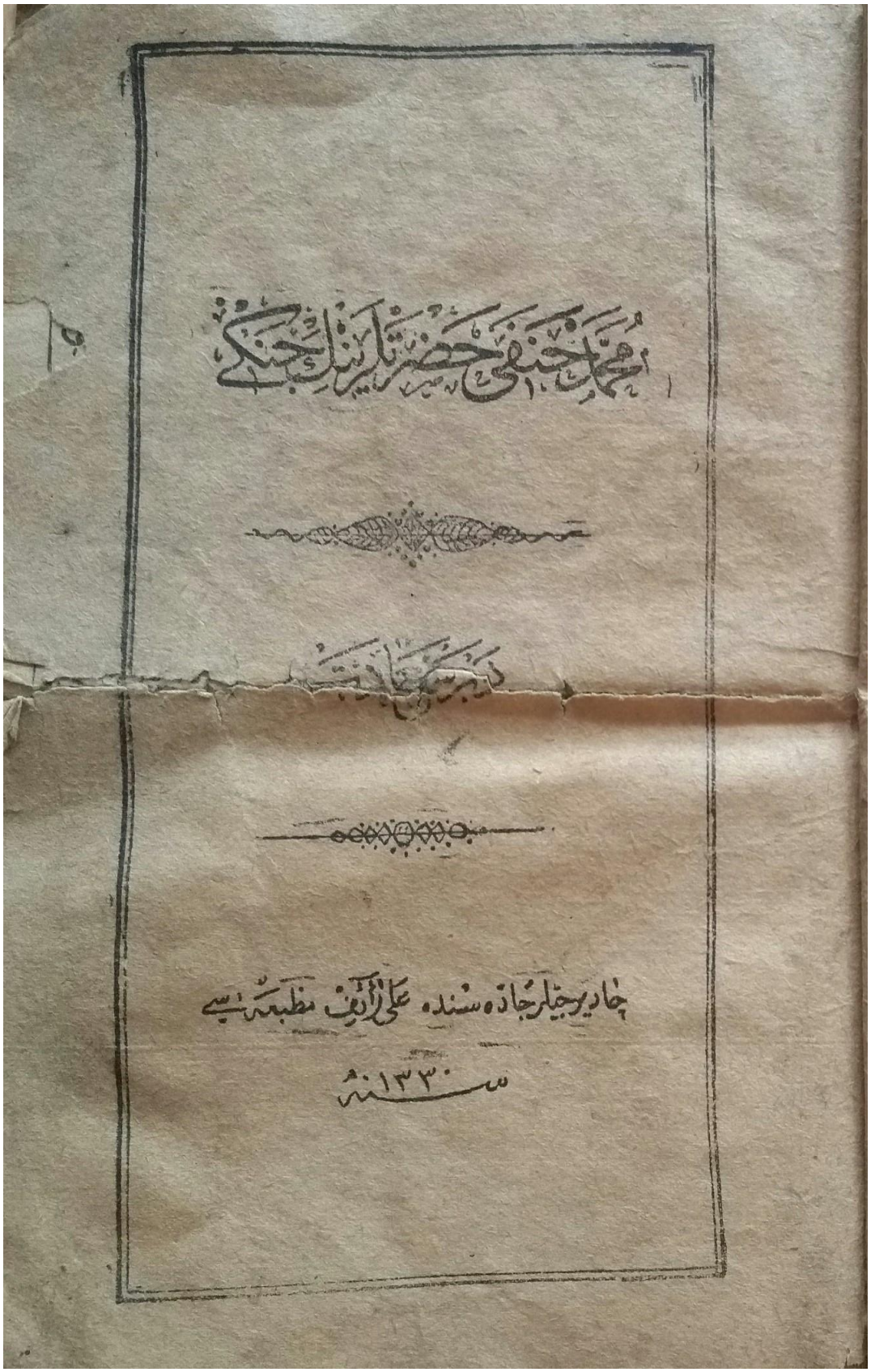
(9a)

Seni seven gece gündüz
Aladır yā rasūlullāh
Seni sevenlerin nazı
Gece makbul olur sözi
Seni sevmeyenin yüzi
Ḳaradır yā rasūlullāh
Kim saña ṣalavat vermez
Orucu ṭutmayub namāzı ḳılmaz
Ol kimse cennete girmez
Sez ādır yā rasūlullāh[67].

[66] Beyitte geçen "ātılur" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.
[67] Beyitte geçen "yā rasūlullāh" kelimelesi bizim nüshada silinmiştir. Emrah Gülüm'ün çalışmasından yararlanılmıştır.

Ek-3.Orijinal Metin

(1b)

(2a)

(2b)

(3a)

(3b)

(4a)

(4b)

(5a)

(5b)

(6a)

(6b)

(7a)

(7b)

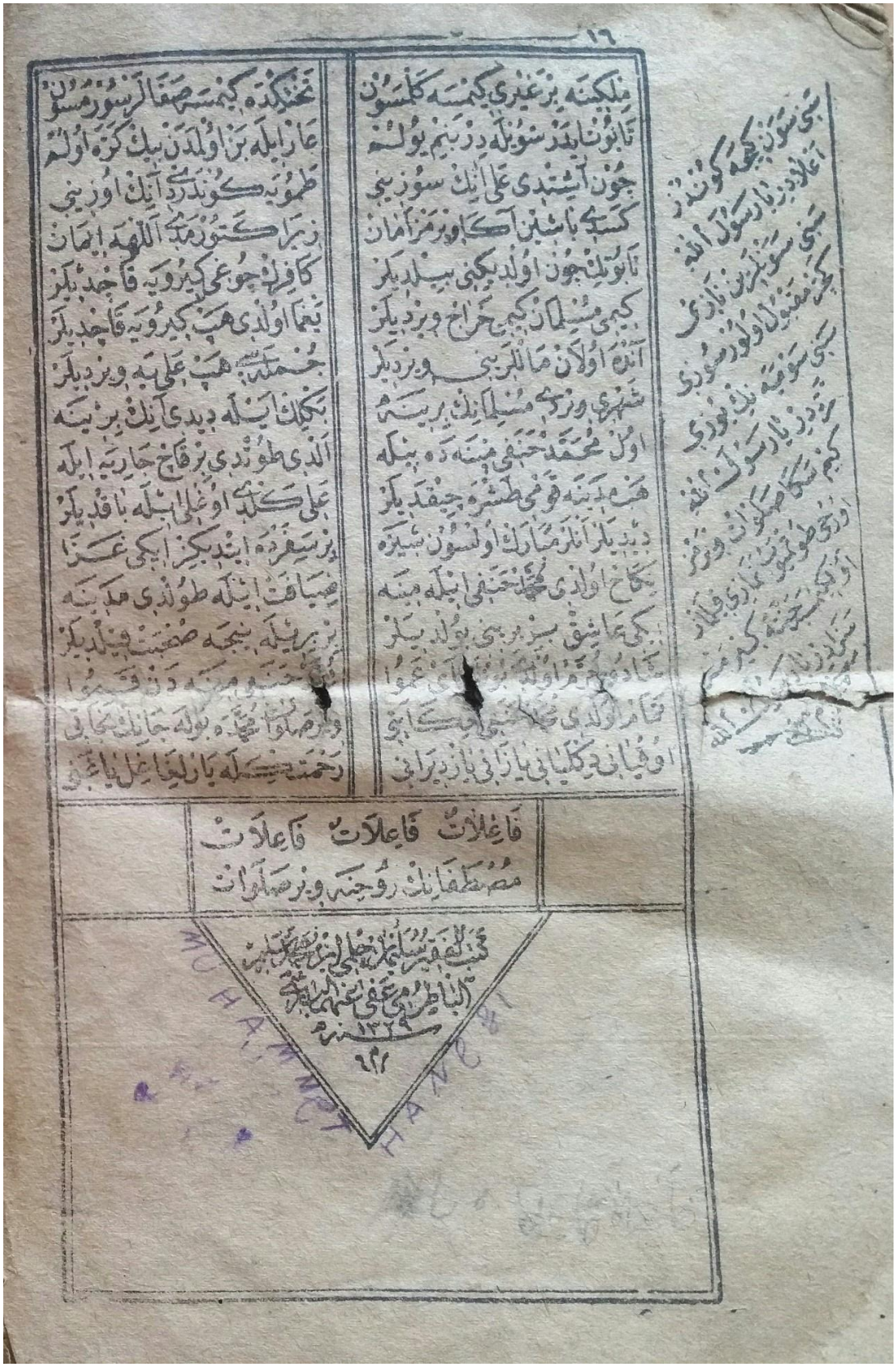
(8a)

(8b)

(9a)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Esra Karabıyık
Doğum Yeri	Osmangazi
Doğum Tarihi	09.05.1990

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Anadolu Üniversitesi
Bölüm	Türk Dili ve Edebiyatı

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi/ Pozisyonu	
Tecrübe Süresi	

KATILDIĞI KURSLAR PROJELER

Kurslar	
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	Alemdar mahallesi Lale sokak no.23 Balıkesir
E-mail	Esra.krbyk10@gmail.com